

DiZbi.HAZU | Digitalna zbirka i katalog Hrvatske akademije znanosti
i umjetnosti

Preuzimanjem digitalne kopije pristali ste na uvjete korištenja

<https://dizbi.hazu.hr/a/?terms>

Zapis je preuzet s web adrese

<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=171860>

Franatica Sorkočević, dubrovački pjesnik XVIII stoljeća (1706-1771) / N. Beritić

	<u>a – analitička jedinica (sastavnica)</u>
	<u>2 – zapis ispod najviše razine (sve niže razine)</u>
<i>Autorstvo</i>	<u>Beritić, Nada</u>
<i>Stranice</i>	147 – 258
<i>Predmet</i>	<u>Hrvatsko pjesništvo: studije i kritike</u>
<i>UDK</i>	<u>821.163.42-1.09 – Hrvatsko pjesništvo: studije i kritike</u>
<i>Vrsta građe</i>	<u>članak</u>
<i>Format</i>	<u>tekst</u>
<i>Licencije</i>	<u>InC</u>
<i>Naziv zbirke</i>	<u>Vlastita izdanja</u>
<i>Dio skupa</i>	<u>Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za filologiju / urednik Mirko Deanović</u>
<i>Svezak</i>	<u>Knj. 13(1965)=knj. 338 / urednik Josip Torbarina</u>

NADA BERITIĆ

FRANATICA SORKOČEVIĆ, DUBROVAČKI
PJESNIK XVIII STOLJEĆA (1706–1771)

I

UVOD

Tek što je zacijelila rane prouzrokovane velikim potresom 1667. godine, Dubrovačka republika našla se pred problemom očuvanja svoje političke samostalnosti, svoga opstanka. Venecija, njen stari trgovački konkurent i državni neprijatelj, udružena s Austrijom u tzv. Svetoj ligi protiv Turske, nastojala je da preko tog saveza ostvari davnašnje aspiracije: da nametne svoju vlast Dubrovačkoj republici i tako zaokruži svoje posjede na sjeveroistočnoj obali Jadrana. Dubrovnik se doista našao u teškoj situaciji, koja, međutim, nije bila prolaznog karaktera, nego je ostala neizmijenjena za čitavo vrijeme trajanja velikog turskog rata. Da spasi slobodu, Dubrovačka republika stavlja se pod zaštitu Beča, svjesna da time dovodi u pitanje cjelokupni svoj dotadani odnos prema Porti. Samo zahvaljujući uspješnim diplomatskim intervencijama i plaćanju danka i caru i sultanu, kao i činjenici što ni samoj Austriji nije išlo u prilog širenje mletačkog teritorija u Dalmaciji, Dubrovačka je republika izašla neokrnjena iz tih teških kriza. Nastojanja Venecije da likvidira Dubrovačku republiku nisu time bila završena. I u mletačko-turskom ratu nastojala je Venecija da osvoji teritorij dubrovačkog zaleđa, da odvoji Dubrovnik od Turske i spriječi dubrovačku trgovinu sa zaleđem. No i te je mletačke planove osujetila dubrovačka diplomacija.

Već u početku XVIII stoljeća politički odnos Dubrovnika prema Porti počeo se normalizirati. Daleko je teže bilo uspostaviti stare ekonomske odnose. U proteklim ratnim okršajima stradale su gotovo potpuno dubrovačke kolonije, pa je i dubrovačka trgovina na Balkanu bila tim njihovim uništenjem onemogućena. Trgovačke pozicije na Balkanu preuzimaju pomalo u svoje ruke tamošnji trgovci dok se opet u levantinskim gradovima sve češće sreću pored turskih i zapadnoevropski trgovci. U

takvoj situaciji bilo je teško obnoviti nekadašnju povlaštenu trgovinu Dubrovnika, a još teže očuvati stari monopol dubrovačke luke, jedine pored Splita i Drača. U isto vrijeme s obnovom trgovine na kopnu dubrovačka vlada nastojala je da obnovi pomorstvo i pomorsku trgovinu. Ali tek sredinom stoljeća oživio je rad na starim škarima Republike, a dubrovački brodovi, koristeći se ratovima i zadjevicama velikih sila, postali su važni prenosnici na Mediteranu, a kasnije i na dužim relacijama. I dok je kopnena trgovina polako zamirala, potisnuta konkurencijom domaćih, obnavljala se i rasla pomorska trgovina, gradili su se novi brodovi, otvarali trgovačko-pomorski konzulati. Republika je ekonomski ojačala i tako prebrodila krizu u koju su je doveli turski ratovi i uništena kopnena trgovina.

U unutrašnjoj politici Republike nije bilo čitavo to vrijeme nikakvih bitnih izmjena. Sva je vlast i dalje u rukama vlastele, koja su još u XVII stoljeću počela ekonomski da slabe i brojčano da opadaju. Primljeno je, istina, nekoliko istaknutih građanskih porodica u redove plemstva, ali im zadugo nije bila priznata ravnopravnost sa starom vlastelom. Još se veća razlika zacrtavala između plemstva i gornjih slojeva građana, okupljenih u bratovštinama antunina i lazarina. Mnoge od tih građanskih porodica obogatile su se zahvaljujući osobitom razmahu pomorstva i pomorske trgovine, te su u većini slučajeva raspolagale daleko većim kapitalom nego mnogi pripadnici vladajuće klase. Kad se, međutim, radilo o sitnom puku i seljacima, onda su se često i plemići i građani našli na istoj liniji njihovih izrabljivača.

Ni sama vlastela nisu predstavljala jedinstvenu cjelinu. Već odavna su taj vladajući sloj razjedale međusobne trzavice, koje su se jedno vrijeme osobito rasplamsale i dovele do oštrog sukoba između nekih porodica, podijeljenih po čistoći krvi. Sve je to podrivalo snagu vladajućeg sloja, slabilo i rušilo njegov ugled. No unatoč tome, vlastela ne ispuštaju kormilo iz ruku. Grčevito brane preživljeli aristokratski režim, a frakcijske borbe rješavaju sitnijim izmjenama izbornog postupka.

Dubrovačko se građanstvo, međutim, ne koristi uopće ni svojom biološkom ni svojom ekonomskom nadmoćnošću da smjelije postavi pitanje izmjene postojećeg aristokratskog režima. Ono samozadovoljno uživa u stečenu bogatstvu i dalje uspješno iskorištava mediteransku pomorsku konjunkturu i neutralnost dubrovačke zastave. Životno zainteresirano za opstanak i slobodu Dubrovačke republike, koja je razvojem političkih događaja na balkanskom i jadranskom području bila toliko puta ugrožena, dubrovačko građanstvo nikako ne želi da taj dragocjeni faktor dovede u opasnost eventualnim svojim zahtjevom o izmjeni društvenog poretka.¹

¹ Up. G. Novak, *Borba Dubrovnika za slobodu 1683–1699*, Rad JAZU 253, Zagreb 1935, str. 1–163; B. Stulli, *Pregled povijesti Dubrovačke republike*, P. o. iz Enciklopedije Jugoslavije, sv. III, Zagreb 1957, str. 144. i dalje; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII veku*, Pos. izd. SAN, knj. CCCXXXI, Istoriski institut, knj. 11, Beograd 1960, str. 3–21, 36–66, 87–94, 95–111, 138–156; Ž. Muljačić, *Tomo Basiljević-Baselji*, pret-

Dubrovnik je i u XVIII stoljeću još uvijek najjače kulturno žarište na Jadranu, daleko više otvoreno različitim kulturnim utjecajima nego ije-dan naš grad. To s jedne strane potvrđuju akademije koje su nakon rimske Arkadije nikle u ovom gradu s ciljem da ožive književni rad, da njeguju književni jezik, da skupljaju građu za rječnike i gramatike. S druge strane potvrđuje to pojačani interes za francuski jezik, a s njim i prvi jači kontakti s francuskom književnosti, s novim idejama koje su iz Francuske prostrujale Evropom. Dovoljno je samo podsjetiti na mno-gobrojne zakonske odredbe kojima je dubrovačka vlada nadzirala uvoz i prodaju knjiga, a kasnije i rad domaće tiskare, strahujući od štampanja i rasturanja zabranjenih knjiga, koje su se krišom pribavljale i čitale, taj-no kolale gradom, o kojima se naširoko raspravljalo na manjim skupo-vima po privatnim kućama.

U književnom životu Dubrovnika u XVIII stoljeću nema značajnijih ostvarenja. Istina, dubrovačko XVIII stoljeće obiluje još uvijek neistra-ženim detaljima i nezaokruženim cjelinama na planu književne i kultur-ne djelatnosti. No unatoč tome bilo je moguće uočiti njegove značajke, pratiti razvojni put određenih grana njegove djelatnosti, razlučiti po-zitivne težnje i stremljenja njegovih predstavnika od njihovih realnih mogućnosti i stvarnih dostignuća. Tako, na primjer, nije potrebno su-više se udubljavati u rezultate književnih ostvarenja dubrovačkih pje-snika XVIII stoljeća niti u odmjerenje snaga njihovih pjesničkih tale-nata da bi se došlo do zaključka kako je dubrovačko XVIII stoljeće ima-lo, istina, dosta pisaca, ali malo pjesnika i značajnijih pjesničkih rezul-tata. Taj nedostatak u originalnom stvaranju nadomještali su prijevodi, prerade i adaptacije Molièrea, Metastasija, Maffeijsa, što je bilo daleko korisnije i svrsishodnije od neuspjelih pokušaja obnove domaće kome-dije, satkane dobrim dijelom na okosnicama posuđenim iz tuđih djela. S druge strane, nije teško zamijetiti osebuju razmah nekih grana kul-turnih djelatnosti koje se ranije ili nisu uopće njegovale ili su još bile u početnoj fazi razvitka i interesovanja. To se u prvom redu manifestiralo u izučavanju prošlosti Dubrovnika. Tom se zadatku prišlo s tolikim ža-rom i tako sveobuhvatno kao nikad ranije. Isto tako možemo da kažemo da se nikad prije kao u tom stoljeću nisu tako pasionirano prikupljali, sređivali, prepisivali i čuvali dokumenti historijskog karaktera u naj-širem smislu te riječi i svestrano iskorištavali pri pisanju književne i kulturne historije Dubrovnika. XVIII stoljeće je uz to stoljeće probuđenog latinizma, i s pravom mu pripada naziv zlatnog vijeka dubrovačkog lati-nizma. Latinsko pjesništvo nije se zapravo nikad ni prestalo njegovati u Dubrovniku. Interes za nj podsticala je prvenstveno opća atmosfera neoklasicizma u svijetu a i isusovačka škola u Dubrovniku iz koje su

stavnik prosvjedenja u Dubrovniku, Pos. izd. SAN, knj. CCXCIX, Odeljenje literature i jezika, knj. 8, Beograd 1958, str. 1-2; J. Luetić, *O pomorstvu Dubrovačke republike u XVIII stoljeću*, Građa za pomorsku povijest Dubrovnika, knj. 2, Dubrovnik 1959, str. 9-20.

izlazile čitave generacije s odličnim znanjem latinskog jezika, izvježbane u pisanju latinskih stihova, s odnjegovanim ukusom, s razvijenim osjećajem za latinsku poeziju. Nije onda čudo što je iz takve kulturne klime izrasla čitava plejada dubrovačkih pjesnika koji su stekli slavu djelima na latinskom jeziku. Dodamo li tome pojačani interes za egzaktne nauke, koji se, istina, jače manifestirao, iz objektivnih razloga, naravno, kod Dubrovčana koji su izbivali u stranom svijetu nego kod onih u domovini, pa osobitu pažnju koju su u tom stoljeću, ukazivali narodnim umotvorinama, u prvom redu narodnim pjesmama, koje su, daleko ranije od ostalih sakupljača u zemlji a i izvan nje, počeli da zapisuju, dotakli smo, manje-više, osnovne značajke koje obilježavaju kulturna gibanja u Dubrovniku u XVIII stoljeću.²

U takvim prilikama i u takvoj kulturnoj i književnoj klimi živio je i djelovao Franatica Sorkočević.

² Up. Đ. Šurmin, *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb 1898, str. 86, i dalje; P. Popović, *Pregled srpske književnosti*, drugo izdanje, Beograd 1913, str. 227. i dalje; B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1913, str. 302. i dalje; M. Deanović, *Odrzi talijanske akademije »degli Arcadi« preko Jadrana*, Rad JAZU 248, Zagreb 1933, str. 10, 15. i dalje; M. Kombol, *Hrvatska drama do 1830*, Hrvatsko kolo, g. II, Zagreb 1949, str. 306-307; M. Deanović, *Anciens contacts entre la France et Raguse*, AIF, Zagreb 1950, str. 107. i dalje; Ž. Muljačić, *Istraga protiv Jakobinaca 1797. godine u Dubrovniku*, Anali Historijskog instituta, god. II, Dubrovnik 1953, str. 241. i dalje; M. Pantić, *Sebastijan Slade-Dolči, dubrovački biograf XVIII veka*, Pos. izd. SAN, knj. CCLXXXVIII, Odeljenje literature i jezika, knj. 7, Beograd 1957, str. 1-2.

II

PORODICA SORKOČEVIĆA

Sorkočevići su stara dubrovačka plemićka porodica. Iz popisa dubrovačke vlastele, koji je pribilježio anonimni pisac dubrovačkih *Analaa*, proizlazi da su Sorkočevići došli iz Kotora, a njihovi preci iz Redona u Albaniji.¹ Taj podatak potkrijepio je anonimni pisac *Analaa* zanimljivom pričom o bogatom trgovcu iz Redona, koji je spasio dubrovačko stanovništvo za vrijeme gladi 1272. godine, kad je, u nekoliko navrata, uplovio u grad s brodovima punim žita² Time je stekao mnogo prijatelja u gradu i bio primljen u redove dubrovačke vlastele. Kao potvrda tih događaja i sjećanje na njih ostade nadimak Sorgo,³ koji mu Dubrovčani

¹ N. Nodilo, *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Zagreb 1883, vol. XIV, str. 160.

² Ibid., str. 34-35. O tome govori i Nikola Ranjina u svojim *Analima*, samo on plemstvo Sorkočevića veže uz 1292. godinu. Ibid., str. 185, 222, 223.

³ Sorgo = sjerak (A. Della Bella, *Dizionario italiano-latino-illirico*, Ragusa 1735, fo 341). M. Medini smatra da prezime Sorkočević treba izvoditi iz Sorkoč (Dobroslavus Xurcoçe) (M. Medini, *Starine dubrovačke*, Dubrovnik 1935, str. 97). Grafija prezimena vrlo je raznolika u dubrovačkim dokumentima. U njima nalazimo oblike: Sorgo, Surgo, Sorco, Surco, Surcon, Sorego, Sorkočević, Sorgočević.

podariše, a njegovi nasljednici prihvatiše. Čini se da je ta tradicija bila živa i u kasnijim stoljećima, jer još i u XIX vijeku nalazimo i hrvatski naziv porodice Sorgo-Sjerković.⁴

Međutim, najstarije članove te porodice susrećemo u Dubrovniku od 1269. godine dalje, kad se pominju Marin i njegova braća i sestre kao djeca Vite de Sorgo. U nekoliko desetaka godina Sorkočevići su se bili prilično razgranali, tako da je krajem XIII stoljeća već postojalo nekoliko ogranaka toga roda. Najstariji predstavnici porodice Sorkočević uglavnom su okretni, ali ne osobito bogati trgovci, a spominju se najčešće u dokumentima trgovačkog karaktera. Na raznim funkcijama državne uprave i sudstva susrećemo ih, začudo, tek na prijelazu iz XIII u XIV stoljeće – u Malom vijeću početkom XIV stoljeća. Možda zato što Sorkočevići nisu bili porijeklom iz Dubrovnika, pa je prvim generacijama te porodice trebalo ipak prilično vremena dok su stekli odgovarajući ugled u društvenom i političkom životu grada i konačno se, u svojim pravima i mogućnostima, izjednačili sa starosjediocima. Ta se pretpostavka u potpunosti slaže s predajom koju je zabilježio anonimni pisac dubrovačkih *Analā*.⁵

Čim je, dakle, rod Sorkočevića postao ravnopravan s ostalim uglednim vlasteoskim dubrovačkim porodicama, nalazimo njegove članove ne samo na odgovornim dužnostima u Dubrovniku⁶ nego i izvan Republike⁷ i na dvorovima stranih vladara. Već 1369.⁸ i 1371.⁹ godine susrećemo Jakova Sorkočevića kao dubrovačkog poslanika kod kralja Vukašina, a nekoliko godina kasnije Junije Sorkočević boravi u istom svojstvu kod pečkog patrijarha, kneza Lazara i Vuka Brankovića,¹⁰ zatim kod ugarske kraljice Marije,¹¹ odnosno kralja Sigismunda.¹² Možda je to upravo onaj Giugno Sorgo, za kojega Appendini kaže da ga je, zbog njegovih izvanrednih sposobnosti, kraj Sigismund imenovao »*suo governatore, o conte di Sebenico*«. ¹³ Nekoliko članova porodice Sorkočević nalazimo i u XV stoljeću kao dubrovačke poslanike na dvoru ugarskog kralja.¹⁴ Uz

⁴ V. npr. rukopis IV b 87 Arhiva Jugoslavenske akademije u Zagrebu, u kojem se nalaze dvije nadgrobnice: jedna Damjana Betondića, ispjevana »Pjerku Frana Sjerkovichja«, a druga Đura Hidže »Pjerku Frana Sjerkovichja, illiti Sorga«.

⁵ Up. Irmgard Manken, *Dubrovački patricijat u XIV veku*, Pos. izdanja SAN, knj. CCCXL, Odeljenje društ. nauka, knj. 36, Beograd 1960, str. 407–424. i literaturu koja se tu navodi.

⁶ J. Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, Beograd 1934, knj. I, sv. 1, str. 205.

⁷ J. Tadić, *Pisma i uputstva Dubrovačke republike*, Beograd 1935, knj. I, str. 59, 462.

⁸ Ibid., str. 201.

⁹ Ibid., str. 229.

¹⁰ Ibid., str. 400.

¹¹ J. Radonić, o.c., str. 126.

¹² Ibid., str. 185, 195.

¹³ F. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità storia e letteratura de' Ragusei*, Ragusa 1803, t. I, str. 115; N. Nodilo, *Chronica Ragusina Junii Restii item Joannis Gundulae*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Zagreb 1893, vol. XXV, str. 180.

¹⁴ J. Radonić, o.c., str. 482; *ibid.*, knj. I, sv. 2, str. 700, 783.

njih treba spomenuti i Paška Sorkočevića, koji je vršio odgovornu dužnost na dvoru despota Đurđa Brankovića,¹⁵ pa Andriju, kome je herceg Stjepan povjerio odgoj svoga sina, i najzad Luku Sorkočevića, istaknutu ličnost na francuskom i španskom dvoru.¹⁶

U toku ta dva stoljeća Sorkočevići su se putem svojih bračnih veza, toliko namnožili da su već tada predstavljali jedan od najrazgranatijih i najmoćnijih rodova dubrovačke vlastele. U XVI stoljeću jednako ih ima i u trgovačkim centrima Italije¹⁷ i Srbije¹⁸ i u diplomatskoj službi na dvorovima stranih vladara.¹⁹ Uz mnogobrojne diplomate i državnike, knezove i konzule sačuvao se spomen i o jednom redovniku iz roda Sorkočevića. To je Kerubin,²⁰ dominikanac, (†1540), pisac propovijedi na latinskom jeziku.

U XVII stoljeću jedna se grana Sorkočevića ženidbenim vezama srodila s porodicom Gundulića. Najprije se Nika, kći Šiška Petra Sorkočevića, udala početkom stoljeća za pjesnika Dživa Gundulića,²¹ a krajem stoljeća se Gundulićeva unuka, opet Nika, kći Šiškova, udala za Petra Sorkočevića,²² oca našeg Franatice. Sorkočevići i Gundulići, od davnina najmoćnije i najuglednije rodove dubrovačke vlastele, resila su još uvijek stara svojstva – ugled i mnogobrojnost, ali ne i moć ekonomska, materijalna, bar ne ove konkretne ogranke tih dvaju rodova. U toku daljeg izlaganja bit će dovoljno primjera da se potkrijepi gornja tvrdnja u slučaju porodice Sorkočević. Što se tiče Gundulića, dovoljno je podsjetiti na činjenicu da dvojica sinova pjesnika Dživa – Frano i Mato – nisu valjda samo iz avanturizma potražili sreću u austrijskoj vojsci. Niti bi valjda taj isti Frano, pošto je već bio lijepo uznapredovao u austrijskoj vojsci i postigao čin generala, bez velike nužde pozvao k sebi dvoje siročadi rano preminulog brata Šiška, Dživa Frana i sestru mu Maru, ako ne zato da rastereti mnogobrojnu obitelj, koju je Šiško ostavio u skućenim prilikama.²³ Čudnom igrom slučaja upravo je Petra Sorkočevića, starijeg rođaka, zapala ugodna dužnost da maloljetnu djecu povede stricu generalu u Prag i tako vidi i upozna ne samo Prag nego i Beč i Vene-

¹⁵ A. Appendini, o.c., str. 114.

¹⁶ Ibid., str. 115.

¹⁷ J. Radonić, o.c., knj. II, sv. 1, str. 454; knj. II, sv. 2, str. 383.

¹⁸ Ibid., knj. II, sv. 2, str. 559.

¹⁹ Ibid., knj. II, sv. 1, str. 203; knj. II, sv. 2, str. 145, 551.

²⁰ M. Pantić, Sebastijan Slade-Dolči, dubrovački biograf XVIII veka, str. 68.

²¹ *Pacta matrimonialia* 12, 35'. Taj i svi ostali arhivski podaci koje u radnji navodimo potječu iz Državnog arhiva u Dubrovniku. Up. i Đ. Körbler, *Gjivo Frana Gundulića*, Stari pisci hrvatski, knj. IX, treće izdanje, Zagreb 1938, str. 9. i dalje.

²² Do ženidbe je došlo u početku 1697. Tu je godinu zabilježio Niko Đivanović prema podacima iz dubrovačkih parokijalnih matica ispravljajući Appendinijeve podatke o srodstvu Sorkočevića s pjesnikom Dživom Gundulićem. Up. N. Đivanović, *Nekoliko priloga literarnoj prošlosti dubrovačkoj*, IV, Prava Crvena Hrvatska, I, Dubrovnik 1905, br. 40. Matice vjenčanih iz tih godina nisu se očuvale.

²³ M. Deanović, *Frano Dživa Gundulić i njegov put u Moskvu 1655. g.*, Starine JAZU, knj. 41, Zagreb 1948, str. 16–17.

ciju,²⁴ i to još na stričev trošak. Putovanje je trajalo od jeseni 1684. godine do veljače 1685, te je Petar Sorkočević kao punoljetni plemić i već član Velikog vijeća,²⁵ koji je već uvelike obavljao razne dužnosti u državnom aparatu, tražio i dobio od vlade jednogodišnji dopust.²⁶ No nije ga u potpunosti iskoristio kod strica u Pragu jer je žurio natrag da prisprije u Veneciju u vrijeme karnevala.²⁷ Ipak je ostavio dobar utisak na generala Gundulića, pa ga on u pismima Marku Basiljeviću hvali i kaže: »Dobar je, dobre naravi, pobožan, prirodno obdaren, ali »come un poledro che non è nemmeno stato trottato«.²⁸

Još prije odlaska u Prag Petar Sorkočević sklopio je ženidbeni ugovor s Anicom, kćeri tada već pokojnog Andra Paulija.²⁹ Taj imućni građanin bio je 1670. godine primljen u redove vlastele. Anica dakle nije bila »plave krvi«, ali je nosila miraz od 6.000 dukata, zagarantiran kapitalom porodice Pauli uložnim u novčanim zavodima Italije. Prema ženidbenom ugovoru Petar je morao da povede Anicu kući tek onda kad mu bude isplaćen miraz. To se dogodilo po Petrovu povratku s puta u Prag, jer je ugovor registriran krajem 1685. godine, upravo u vrijeme kad je Petar bio primio veći dio miraza. Brak između Petra i Anice nije bio dugoga vijeka. Anica je umrla prije nego što se navršila treća godišnjica braka.³⁰ Poslije Aničine smrti Sorkočević je, čini se, ozbiljno namjeravao da se povuče iz svjetovnog života. Kako inače protumačiti činjenicu da se među predloženim kandidatima za izbor stonskog episkopa našao i Petar Sorkočević.³¹ Istina, do izbora nije došlo budući da Petar nije dobio dovoljan broj glasova, a domalo je i njegova želja za duhovnim životom jenjala pa i sasvim bila potisnuta. To se može zaključiti iz njezove odluke da ponovo okuša sreću u braku, ovaj put s Nikom, kćeri Šiška Gundulića.

Upravo u vrijeme kad se zbilo taj događaj Petar Sorkočević morao se, neminovno, još jednom prisjetiti svog prvog braka. Trebalo je, naime, vratiti miraz obitelji prve žene Anice, i to neodložno, jer je već i sudska odluka o tome bila donesena.³² Nešto novaca priteklo je od Nikina miraza, ali još uvijek nedovoljno, jer je udovica Šiška Gundulića dala kćeri samo hiljadu dukata, nadajući se da će daleko bogatiji ujak, general Frano, priložiti još četiri tisuće, kako je obećavao. Petar je želio da se to obećanje čim prije ostvari, pa su i on i Nika u nekoliko navrata

²⁴ Up. pismo Frana Gundulića Marku Basiljeviću iz Praga od 2. XII 1684, Arhiv Bassegli. Nabavka 357/51.

²⁵ Od 25. X 1680. Up. *Speculum XVII st.*

²⁶ *Consilium Rogatorum* 127, 69.

²⁷ Pismo Frana Gundulića Marku Basiljeviću iz Praga od 11. IV 1685.

²⁸ *Ibid.*, zatim u pismima iz Praga od 11. XI 1684. i 12. II 1685.

²⁹ *Diversa de foris*, 120, 36–36'.

³⁰ »Donna Anna Paoli in ser Pietro Sorgo d'anni 21 fu sepolta nel capitulo alli 6 di giugno 1688. *Ibid.* 148, 261–261'«. Smrt je vjerojatno bila posljedica neke zarazne bolesti, jer su se u početku 1689. godine u Petrovoj kući pojavili zdravstveni inspektori da nadziru odjeću pokojne Anice. *Cons. Rogatorum* 130, 48.

³¹ *Cons. Rogatorum*, 133, 59.

³² *Diversa de Foris*, 120, 37–37'.

podsjecali na to u pismima Frana Gundulića i njegovu ženu Oktaviju. Tu zanimljivu prepisku registrirao je Petar Sorkočević nešto kasnije u državnoj kancelariji,³³ pa tako saznajemo da je u to kritično vrijeme general Frano bio bolestan, a u njegovo ime pisale su u Dubrovnik žena mu Oktavija i nećaka Mara. Pismena obećanja nisu izostajala, ali novac nije stizao. Stari je general bio očito ljut zbog upornog Sorkočevićeva traženja, pa možda upravo zato nije čak ni u njegovu testamentu ni u testamentu njegove žene uopće bilo spomena o četiri hiljade dukata nekad davno obećanih Petru i Niki Sorkočević.³⁴ Generalovi nasljednici još manje su marili za staro obećanje, a nisu se ni smatrali obaveznim da ga izvrše. Prikraćen u novcima, Petar Sorkočević nije bio u mogućnosti da isplati dug obitelji Pauli, pa im je morao ustupiti svoje imanje u Kobašu.³⁵ Nije onda čudo što je do kraja života bio kivan na nasljednike generala Frana Gundulića i što im propust nije mogao oprostiti ni zaboraviti. Čak je i u svom testamentu³⁶ opširno govorio o tome kako bi ne samo svoje sinove i kćeri nego i sve one koji budu čitali njegovo zavještanje u potpunosti upoznao o čitavu toku stvari. A nasljednicima je preporučio da budu uporniji od njega u traženju obećane majčine prćije, koja im i po zakonu pripada.

Petar i Nika imali su sedmero žive djece: Frana,³⁷ Niku,³⁸ Šiška,³⁹ Katu,⁴⁰ Franaticu (Dživa Frana),⁴¹ Madu⁴² i Junija.⁴³ No ni ovaj Petrov brak nije bio dugoga vijeka. Nika je umrla nedugo iza rođenja posljednjeg djeteta,⁴⁴ te je Petar i po drugi put ostao udovac, ali sada sa sedmero djece, od kojih je najstarije imalo tek četranaest godina, a najmlađe nešto više od godine dana. Situacija je bila teška i zabrinjavajuća. Na sreću, Nika je imala još jednu neudatu sestru, Dživu, koja je prigrlila djecu, zbog njih napustila roditeljski dom i preselila se u kuću Sorkočevića.⁴⁵ Djeca su tako najlakše preboljela majčinu smrt i uz tetku Dživu život je opet počeo normalno da teče. Petar joj je bio beskrajno zahvalan što mu je pomogla da pridigne djecu i što je zajedno sa svima njima

³³ Ibid., 136, 86'–90'.

³⁴ *Testamenta*, 75, 63–67.

³⁵ *Sentenze di Cancellaria*, 238, 61'; *Diversi e Possesso de Criminali*, 21, 23 v; *Diversa de Foris*, 142, 206', 207.

³⁶ *Testamenta*, 76, 16'–19.

³⁷ *Liber Baptizatorum*, 6, 128'. Roden 1698. g.

³⁸ Ibid., 6, 167'. Rodena 1701. g.

³⁹ Ibid., 6, 169'. Roden 1702. g.

⁴⁰ Ibid., 6, 187. Rodena 1703. g.

⁴¹ Ibid., 7, 49': *Natus est Jo(annes) Fran(ciscu)s Hieronimus die 30 septembris 1706 quae fuit feria 5a hora 19 filius Domini Petri Francisci Sorgo et Dominae Nichae filiae quondam Domini Sigismundi Gondola coniugum quem ob imminatis mortis periculum in domo vite baptizavit R. Vincentius Orebich, postea dictus infans delatus fuit ad Ecclesiam cui ego Marinus Caroli curatus et sacrista sacras caeremonias et praeces adhibui, et Jo(anni) Francisci Hieronimi nomen imposui...*

⁴² Ibid., 7, 81. Rodena 1709. g.

⁴³ Ibid., 8, 2'. Roden 1711. g.

⁴⁴ *Liber Mortuorum*, 4, 103. 20. VII 1712. g.

⁴⁵ *Cons. Rogatorum*, 151, 203–203'.

strpljivo podnosila sve životne nedaće i oskudicu. Zato joj je testamentom zavještao jednaki dio nasljedstva kao i djeci, a poslije njegove smrti želio je da ga ona u kući zamijeni.⁴⁶

Ako bismo željeli, bar u najgrubljim crtama, da upoznamo mladenačko doba Petrovih sinova iz vijesti koje nam pružaju arhivski dokumenti, ostali bismo prilično razočarani. Mi smo, naime, nekako navikli da prve susrete s mladim dubrovačkim vlastelinima nalazimo u sudskim izvještajima, u mnogobrojnim istragama koje su govorile o njihovim ljubavnim avanturama, izgređima, tučama i drugim prijestupima. Uz takve zanimljive zapise ne susrećemo često imena Petrovih sinova, no to još nije dovoljan razlog da ustvrdimo kako su mladost proveli bez burnijih događaja, tiho i povučeno. To prije što mnogo toga nije uopće zabilježeno u službenim knjigama i što su mnogi zanimljivi podaci propali, nestali zajedno s arhivskim knjigama.

Čini se da je od Petrovih sinova jedino najstariji Frano zadao porodici priličnih teškoća i neprijatnih iznenađenja. Tek što je navršio osamnaest godina života i bio primljen u Veliko vijeće dopade zatvora zbog neke krađe na imanju koje je Petar bio iznajmio.⁴⁷ Kasnije, međutim, kad je već počeo da obavlja razne državne službe koje nisu bile bogzna kako unosne, ali su ipak značile izvjesnu pomoć mnogobrojnoj porodici, ostade Frano kao činovnik gradskih pekara dužan državnoj blagajni oko 600 škuda.⁴⁸ Da li je taj novac Frano zatajio, pronevjerio ili je dug nastao bez njegove krivice, ne znamo: arhivski dokumenti o tome ne govore. Tek, ni Frano, a ni njegova obitelj nisu mogli novac odmah da vrate, pa se Frano sklonio kod dominikanaca da izbjegne kaznu i utjerivanje duga. Još dok je uživao azil kod dominikanaca, Frano je bio osuđen na četiri mjeseca strogog zatvora, naravno ne zbog duga, nego iz nekih drugih razloga, koji se u službenim knjigama ne spominju, ali, sudeći po licima koja su bila zahvaćena osudom, radilo se o nekoj ljubavnoj avanturi. Senat je, međutim, dozvolio da Frano slobodno napusti dominikansku crkvu, izvrši određenu kaznu i opet se bez smetnji vrati u sigurno sklonište.⁴⁹ Tek poslije dvije godine Veliko je vijeće prihvatilo Franovu molbu o isplati duga u godišnjim ratama po 60 dukata, naravno uz jamstvo oca i braće.⁵⁰ Koliko je ovo dvogodišnje skrivanje nanijelo moralne i materijalne štete i njemu samom i čitavoj porodici, ne treba posebno naglašavati. Otplaćivanje duga teretilo je porodicu čitav niz godina još i poslije Franove smrti. Zbog slabog materijalnog stanja braće Sorkočević Veliko je vijeće 1728. godine smanjilo godišnju ratu isplate duga na 30 dukata,⁵¹ a 1735. godine, kad je dug bio gotovo upola isplaćen, iz istih razloga smanjilo je ratu na 20 dukata.⁵²

⁴⁶ *Testamenta*, 75, 14–14', 20–20'.

⁴⁷ *Libro delle Sentenze criminali*, 1708–1750, 84–84'.

⁴⁸ *Cons. Rogatorum*, 150, 51–51'.

⁴⁹ *Ibid.*, 85–85', 96'.

⁵⁰ *Consilium Maius*, 54, 252–252'.

⁵¹ *Ibid.*, 55, 168–168'.

⁵² *Ibid.*, 57, 45'–46'.

Osim tih Franovih prijestupa Sorkočevići doista nisu obogatili skandaloznu kroniku Dubrovnika svojim obijesnim i nedopuštenim postupcima. Ukoliko se njihova imena i spominju u sudskim spisima, nije to ni zbog mladenačkog nestašluka, ni raspojasanosti, ni zbog ljubavnih dogodovština. U pitanju su, dapače, neobično ozbiljni razlozi kad sinovi ustaju u obranu oca, koji je bio primoran da zbog neisplaćenog duga napusti jedno porodično imanje.⁵³

Iz tih razloga nameće se zaključak kako Petar Sorkočević, iako okružen mnogobrojnom djecom, nije imao mnogo muke ni velikih briga oko njihova odgoja. Kao dobar katolik želio je i nastojao da djecu odgoji u strahu božjem, da razvije u njima časna osjećanja i običaje kršćanskih vitezova. U tome je, čini se, i uspio, što najbolje potvrđuju ove riječi iz njegova testamenta »... poznavajući njihovu (tj. svoje djece) narav, uvjeren sam da bi ostali vjerni bogu makar i po cijenu vlastitog života.«⁵⁴ Budno je pazio da mu djeca ne padnu pod utjecaj »ispraznih doktrina«, beskorisnih i uvijek štetnih. Čak je, kako čitamo u njegovu testamentu, naredio djeci da se i ubuduće klone svih novotarija koje uznemiruju duh i uzbuđuju maštu, stavljajući im pred oči posljednji sud i strašnog suca, koji nikoga neće pitati o stečenom znanju, nego o djelima milosrđa. Samo, čini se da to nije bio slučaj s Petrovom djecom. Jer, u protivnom, bio bi im u testamentu upravio bar koju riječ prijekora i sigurno se ne bi zahvaljivao providnosti što mu je podarila tako dobru djecu, »na čijim se postupcima mogao učiti, čiji su ga primjeri često zbunjivali, jer u sebi nije našao njihovih vrлина, niti je u njima vidio svojih pogrešaka.«⁵⁵

Ne može se reći da je Petar Sorkočević nezanimljiva ličnost. Appendini kaže da je bio spreman pravnik i cijenjen advokat među onima koji su se pojavili poslije potresa.⁵⁶ To svoje pravničko znanje stekao je bez sumnje praktičnim radom, obavljajući razne državne poslove, od onih najsitnijih pa do najvažnijih, kao privatni advokat, član apelacije, kao konzul civilnih poslova, izaslanik kod generalnog providura Dalmacije i kod hercegovačkog sandžaka, kao knez šipanski i stonski i najzad kao knez Republike.⁵⁷ Taj učenik isusovca Giambattiste Tolomeija, budućeg kardinala,⁵⁸ i prijatelj učenog Mantovanca, teologa Republike, Ludovica Morena, za koga Sabo Slade kaže »juris utriusque scientissimus«,⁵⁹ bio je primljen u redove dubrovačke Akademije »ispraznih«. I to valjda zbog ugleda koji je uživao u gradu, a i zbog svoga znanja, jer, koliko je dosad poznato, nije se bavio književnim radom. Tu u akademiji našao

⁵³ *Diversi e Possesso de Criminali*, 26, 140, 161.

⁵⁴ *Testamenta*, 76, 14'.

⁵⁵ *Ibid.*, 76, 14.

⁵⁶ *F. Appendini*, o. c., 247.

⁵⁷ *Speculum* XVII st. i XVIII st.; *Cons. Rogatorum*, 130, 212'; *ibid.*, 131, 186; *ibid.*, 132, 7'; *ibid.*, 135, 30–31'; *ibid.*, 138, 9'; *ibid.*, 139, 119'.

⁵⁸ *M. Deanović*, *Odrzi talijanske akademije »degli Arcadi« preko Jadrana*, Rad JAZU 250, Zagreb 1935, str. 1.

⁵⁹ *S. Dolci*, *Fasti litterario-ragusini*, Venecija 1767, 38.

se Sorkočević na zajedničkom poslu s benediktincem Morenom oko izmjene i dopune starih pravila akademije. U dugoj i zanimljivoj raspravi koja se vodila među academicima oko službenog jezika u akademiji Sorkočević se zalagao zajedno s Morenom za uvođenje latinskog jezika.⁶⁰

Koliko je poznato, Petar Sorkočević nije se bavio trgovinom. Glavni razlog tome bio je svakako nedostatak novčanih sredstava, a možda i neuspjao trgovački posao koji je Petar sklopio 1687. godine s trgovcem iz Novog Pazara Markom Parvierijem. Petar je, naime, bio poručio 60 vreća vune i dao Marku na račun 150 reala.⁶¹ Dogodilo se, međutim, da je Marko ubrzo umro, a ugovoreni posao nije izvršio, pa je Petar morao sudskim putem utjerivati od Markovih nasljednika uloženi novac.⁶²

Glavne prihode crpla je porodica Sorkočević s imanja rastrkanih duž čitavog teritorija Dubrovačke republike. Jedan se dio imanja nalazio na Pelješcu (Žuljana), drugi u Stonskom ratu (Ston, Kobaš, Česvinica, Duba), treći u Primorju (Imotica, Gromača, Osojnik), četvrti na Šipanu (Luka), peti u Župi (Čibača, Čelopeci, Klokurići, Mlini) i šesti u Konavlima (Zastolje, Pavlje brdo, Gunjine, Obod, Uskoplje, Gradac). Ti pojedinačni, rastrkani posjedi nisu obuhvaćali veće komplekse zemljišta, obično su to bile manje čestice od po nekoliko »solida« sterilne ili obradive površine, zasađene lozom i maslinama ili pak prekrivene šumom. Uz imanje bila je obično i kuća s vrtom (Kobaš, Ston, Luka Šipan) i po nekoliko kućica kmetova i polovnika (Žuljana, Osojnik, Gromača, Imotica, Čibača) koji su zemlju obrađivali.

Sva ta imanja dobio je Petar Sorkočević nasljeđem, dijelom s očeve strane, a dijelom od porodice Pucić i Basiljević, njegove rodbine s majčine strane. Međutim, sam proces primanja i nasljeđivanja imanja iz objektivnih i subjektivnih razloga tako je bio zamršen i kompliciran da se Petar čitav niz godina parničio, nekad s uspjehom, ali češće bez uspjeha, kako bi dokazao i očuvao svoje pravo na naslijeđena imanja. Dokazni materijal morao je ponekad tražiti i u prilično odmakloj prošlosti, kao u slučaju spora s porodicom Gundulić. Petar je, naime, bio jedini izravni nasljednik Made Sorkočević, svoje babe, koja je Dživu Gunduliću, svom zetu, umjesto prćije u novcu u svoje vrijeme dala jedno imanje u Konavlima.⁶³ Smatrajući dobiveno imanje svojim vlasništvom, Gundulići su ga prenosili s oca na sina, dijelili ga međusobno, pa ga čak i prodali. Petar Sorkočević, međutim, pritiješnjen materijalnom oskudicom, bio je uvijek u potrazi za novim izvorima prihoda, te je jednog dana otkrio da je imanje Made Sorkočević bilo fideicomis, kojim Gundulići nisu mogli po volji raspolagati, nego ga jedino njemu predati kao direktnom nasljedniku.⁶⁴ Spor s Gundulićima završen je doista u korist Petra Sorkočevića, no uz uvjet da im Petar isplati novac

⁶⁰ M. Deanović, *Odrzi ...*, Rad JAZU 248, Zagreb 1933, str. 34–36. i Rad 250, Zagreb 1935, str. 1.

⁶¹ *Diversa de Foris*, 121, 205'–206'; *Diversa Cancellariae*, 216, 54–54'.

⁶² *Diversa de Foris*, 121, 212'–214, 222'.

⁶³ *Pacta Matrimonialia*, 12, 35'.

⁶⁴ *Sentenze di Cancellaria*, 242, 84'–85', 90.

koji je davanjem imanja bio uskraćen i prizna im još naknadu za dugogodišnje održavanje imanja.⁶⁵ Osuda je bila potpuno prihvatljiva, ali ne za Petra Sorkočevića, koji, čini se, novaca nikada imao nije. I umjesto da dobije, trebalo je da preda Gundulićima imanje u Čibači, Osojniku i Žuljani i još da se iseli iz kuće u Kobašu i napusti okolni posjed.⁶⁶ Sve se to događalo tek nekoliko godina prije Petrove smrti, tako da nije dospio završiti raspru s Gundulićima.

Ni s nasljedstvom Basiljevića nije prošao mnogo bolje. Andrija Basiljević ostavio je imanja u Stonu, Česvinici, Gromači i Perunima svojim potomcima Petru Sorkočeviću i Džonu Puciću. No Andrijinu testamentu bila je pridodana i jedna važna napomena: da se, naime, spomenuta imanja predaju blagajnicima sv. Marije ako njegovi nasljednici umru bez potomaka.⁶⁷ Nasljednici su imanje podijelili 1692. godine⁶⁸ i mirno ga uživali sve do 1723, kad je umro Džono Pucić ne ostavivši za sobom potomaka. Sorkočević je, naravno, nastojao da njemu pripadne i Džonov dio. Tako se rodio spor između Petra Sorkočevića i blagajnika sv. Marije, koji su opet smatrali da Pucićev dio pripada samo njima. Petar je do maksimuma uložio svoje pravničko znanje i iskustvo da spor riješi u svoju korist. Čak je konsultirao i pravne stručnjake u Rimu i nekoliko puta poveo to pitanje pred sudom, ali je ono uvijek ostajalo neriješeno. Spor se otegao čitav niz godina. Petar je u međuvremenu umro a da pitanje nasljedstva nije uspio riješiti.⁶⁹

Trebalo je mnogo umješnosti i upornosti da se održe i što bolje iskoriste imanja rastrkana na tako širokom prostoru i namaknu prihodi za život prilično mnogobrojne obitelji. Nije onda nikakvo čudo što se Petar Sorkočević gotovo čitav život parničio i s pojedincima i s čitavim kaznačinama, bilo zato što su mu oštetili zasijane površine,⁷⁰ što su mu sasjekli šumu,⁷¹ zasadili bez dozvole njegovu zemlju,⁷² obrali plodove,⁷³ odbjegli s njegova imanja koje su morali obrađivati,⁷⁴ ili pak zato što mu na vrijeme nisu donijeli određene poklone,⁷⁵ odnosno isplatili najam.⁷⁶

⁶⁵ *Diversi e Possesso de Criminali*, 26, 54' 6t, 7t; *Sentenze di Cancellaria*, 242, 89, 155–155', 161–163'; *ibid.*, 244, 32'–33'; *Pacta Matrimonialia*, 12, 35' (na margini).

⁶⁶ *Diversi e Possesso de Criminali*, 26, 100–100', 102'–103, 103–103', 140–140', 176, 12't, 13't–14t, 16't.

⁶⁷ *Testamenta*, 71, 115. i dalje.

⁶⁸ *Diversa Cancellariae*, 217, 70–70'.

⁶⁹ *Cons. Rogatorum*, 154, 99'–100; *Diversa Cancellariae*, 222, 3'–5.

⁷⁰ *Lamenti de Criminale*, 23, 175; *ibid.*, 31, 148'; *ibid.*, 40, 184'; *ibid.*, 42, 207'; *ibid.*, 64, 6; *ibid.*, 80, 53.

⁷¹ *Ibid.*, 32, 159'; *ibid.*, 42, 125'; *ibid.*, 68, 46; *ibid.*, 76, 123'.

⁷² *Ibid.*, 69, 201; *ibid.*, 71, 184.

⁷³ *Ibid.*, 64, 77, 98.

⁷⁴ *Diversi e Possesso de Criminali*, 19, 167'; *ibid.*, 24, 122–122'; *Lamenti de Criminale*, 23, 51; *ibid.*, 62, 97'–98'.

⁷⁵ *Ibid.*, 46, 206; *ibid.*, 80, 45'; *Sentenze di Cancellaria*, 241, 38'–39, 56'–57, 57'–58'; *Diversa de Foris*, 144, 33'–34.

⁷⁶ Sorkočević se dugo vremena parničio s Markom Bosnićem, zlatarom, koji je čitav niz godina držao Petrove zemlje u Gromači u najmu. Marko je popravio dotra-

Koliko se iz arhivskih dokumenata može vidjeti, Petar Sorkočević nije uopće kupovao zemlju. Registrirana su samo dva kupoprodajna ugovora, jedan iz 1686,⁷⁷ a drugi iz 1689. godine⁷⁸ o kupnji kuća, prvi put u gradu u ulici sv. Vita za 400 dukata, a drugi put u Župi za 127 dukata. Vjerojatno se Petar za ove kupovine poslužio novcem koji mu je donijela u miraz prva žena Anica Pauli. Kako nije bio uopće u mogućnosti da stiče nova imanja kupovinom, nastojao je da ona naslijeđena zadrži, očuva i što bolje iskoristi. Na prodaju zemlje ili zalaganje odlučivao se iz nužde, da vrati miraz poslije smrti prve žene,⁷⁹ da prikupi novaca i udomi kćeri ili ih bar pošalje u samostan.⁸⁰ Po svoj prilici novaca nikad nije bilo dovoljno da se ženskoj djeci spremi odgovarajući miraz, a možda čak ni toliko da ih se opremi u samostan. Valjda se zato i dogodilo da su sve tri njegove kćeri ostale neudate. Nije onda čudo što se Petar i u testamentu⁸¹ potužio na slabe materijalne prilike, koje mu nisu dozvolile da kćeri na vrijeme udomi.

jalu kuću, istrapio neobrađenu zemlju računajući da će mu se sve to ubrojiti u godišnji najam. Oko toga je nastao spor koji se nekoliko godina povlačio kroz sudske knjige. Za rješavanje spora bili su imenovani i arbitri Ludoviko Moreno i Šiško Mato Šiška Gundulić. *Diversi e Possesso de Criminali*, 25, 13–13', 17–17', 23'–35, 33; *Sentenze di Cancellaria*, 241, 38'–39, 57'–58; *Diversa de Foris*, 143, 113–114'; 144, 33'–34.

⁷⁷ *Vendite Cancellarie*, 110, 39'–40.

⁷⁸ *Ibid.*, 111, 12'–13.

⁷⁹ *Consilium Maius*, 51, 119.

⁸⁰ *Ibid.*, 53, 53'; *Vendite Cancellarie*, 116, 96–96'; *ibid.*, 117, 78–78'.

⁸¹ *Testamenta* 76, 20.

III

ŽIVOT

Kao i o mnogim dubrovačkim pjesnicima XVIII stoljeća i o Franatici Sorkočeviću znalo se uglavnom samo ono što je o njegovu životu zapisao Frano Appendini.¹ Sabo Slade, Sorkočevićev tek nekoliko godina stariji suvremenik, ne govori ništa o njegovu životu u svojim *Fastima*.² To, međutim, nije nikakav izuzetak, jer se Slade i inače malo zadržavao na biografskim podacima dubrovačkih pjesnika XVIII st.³ Kasniji biografi i književni historičari ponavljali su manje-više Appendinijeve navode i ne pokušavajući da ih postojećim arhivskim dokumentima i ostalom očuvanom građom provjere.⁴ Appendini je, međutim, došao u Dubrov-

¹ *Notizie istorico-critiche*, t. II, str. 247–248.

² *Fasti litterario-ragusini*, str. 22–23.

³ M. Pantić, *Sebastijan Slade-Dolci, dubrovački biograf XVIII veka*, str. 51, 89–90.

⁴ S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna 1856, str. 282–283; P. J. Šafarik, *Geschichte der südslavischen Literatur*, II, *Illirisches und kroatisches Schriftthum*, Prag 1865, str. 75–76; Đ. Šurmin, *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, str. 103; P. Popović, *Pregled srpske književnosti*, Beograd 1909, str. 341.

nik dvadeset godina nakon smrti Franatice, a otad je proteklo još nekoliko godina dok se rodila i sazrela njegova zamisao o pisanju književne i kulturne povijesti Dubrovnika. Appendini je, istina, mogao još uvijek zateći žive i svježije uspomene i sjećanja na Franaticu, bar kod njegova sina Petra. Ali takav način saznavanja krije uvijek u sebi jednu opasnost. Nerijetko se, naime, dešava da se minulim događajima, ma kako oni bili obični i svakidašnji, pridaje važnost i značenje koje oni u stvari nisu imali. Naravno, ni s vijestima koje su pružili arhivski izvori nisu se mogle rekonstruirati u potpunosti sve etape života Franatice Sorkočevića, čak se nisu našle ni potvrde za neke Appendinijeve navode iz Sorkočevićeve biografije.

I Franatica je, kao i ostali dubrovački plemići, mladost proveo u rodnom gradu. Tu je svakako i školu učio u isusovačkoj gimnaziji negdje između 1713. i 1720. godine. Za to vrijeme izmijenilo se u dubrovačkoj školi nekoliko učitelja, a sve su to bili stranci, Talijani.⁵ Tek je 1720. godine učiteljsku dužnost vršio i jedan Dubrovčanin, Šiško Tudišević, pa, ukoliko je Franatica još tada bio u školskim klupama, možda je ponekad čuo učiteljeva razlaganja i na materinjem jeziku. Kao što smo već vidjeli, otac se pobrinuo da mu pruži strog vjerski odgoj – a u tom nastojanju pomagala mu je i isusovačka škola – pa je sasvim prihvatljiva Appendinijeva tvrdnja da se Franatica, još mlad, htio zarediti i stupiti u karmelićane.⁶ Možemo pretpostaviti da se Sorkočevićovo obrazovanje nije zaustavilo samo na onom što mu je pružilo sedmogodišnje školovanje u Dubrovačkom kolegijumu, u tzv. nižem tečaju, u tri gramatička razreda i po jednom iz humaniora i retorike.⁷ Istina, to je bilo sve što mu je Dubrovnik mogao da pruži od školske naobrazbe. Svaka želja da se nešto više od toga nauči i sazna, da se znanje produbi, zavisila je u prvom redu od volje i želje pojedinca, njegove umješnosti i snalažljivosti, od učenosti roditelja, rodbine, znanaca ili od sretnih okolnosti, ako, naravno, nije postojala mogućnost da se školovanje normalno nastavi u nekom od talijanskih sveučilišta. Na tu mogućnost Franatica nije mogao ni pomišljati zbog slabog materijalnog stanja mnogobrojne porodice i prerane smrti majke. No taj su nedostatak svakako pokušali da otklone i otac mu, a možda i ujak Dživo Gundulić, a bez sumnje i očev učeni prijatelj Ludovico Moreno.⁸ Oni su zaista mogli da kod Franatice razviju ljubav za knjigu i da mu svojim znanjem i životnim iskustvom pomognu pri prvim samostalnim koracima.

Sasvim je razumljivo što se interes Franatice usredotočio na pravo – onu granu nauke koja je bila neophodna za uspješno vršenje državnih funkcija u Dubrovačkoj republici, obaveznih za sve plemiće. Na taj

⁵ D. Pavlović, *O školskim prilikama u Dubrovniku XVII veka*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. XV, Beograd 1935, str. 84.

⁶ *Notizie storico-critiche*, t. II, str. 247.

⁷ J. Posedel, *Povjest gimnazije u Dubrovniku*, Program c. k. velike državne gimnazije u Dubrovniku za šk. god. 1900–1901, str. 34.

⁸ Poblje o njemu M. Deanović, *Odrzi talijanske akademije ...*, Rad JAZU 248, Zagreb 1933, str. 88–90.

Franatičin izbor presudan je bio svakako očev poticaj, i nije čudo što je sin pošao očevim stopama. Kao dobar pravnik i iskusan advokat otac mu je mogao najviše pomoći pružiti upravo na tom polju. Međutim, Franatica se nije zadovoljio samo površnim poznavanjem pravnih propisa koji su nužni i potrebni za svakodnevni, praktični posao, a ujedno dovoljni za korektno obavljanje činovničkih dužnosti i advokature. On je to shvatio mnogo šire i ozbiljnije, pa se čitav niz godina posvetio proučavanju dubrovačkog zakonodavstva. Da bio dobio što jasniju sliku o općim zakonskim propisima, Sorkočević je najprije posezao za privatnim arhivima tražeći u njima genealoške podatke o dubrovačkim porodicama, zatim podatke o njihovom imovinskom stanju pa to onda povezivao s općim zakonskim propisima Dubrovačke republike i upotpunjavao s postojećim odredbama dubrovačke kurije. O svemu tome on je pravio iscrpne bilješke prepisujući ono što je bilo važno i značajno, dopunjujući ispise svojim vlastitim primjedbama, pa je od toga njegova zahvata u pravnu problematiku Dubrovnika izraslo deset rukom pisanih svezaka, koji su još postojali kad je Appendini sastavljao Sorkočeviću biografiju.⁹ Iz te je skupine Sorkočevićevih ispisa bez sumnje rukopis broj 6 i iz biblioteke dum Luke Pavlovića, sada u Državnom arhivu u Dubrovniku, u koji je Sorkočević na preko 800 strana ispisao podatke o prvoj i drugoj podjeli Konavala na desetine.¹⁰ Rukopis je pisan uredno i pregledno s odgovarajućim indeksom i pregledom sadržaja, s jednim dodatkom zakonskih propisa iz iste materije, samo iz kasnijih godina (1644), i s odredbama koje su 1763. godine donijeli Senat i Veliko vijeće »dopo l'anarchia«, kako bi se otklonila nesloga i nered među vladatelom. Šta je bilo s ostalim rukopisima iz ove serije Sorkočevićevih ispisa, da li su se uopće očuvali, zasad ne možemo kazati.

Pišući o Sorkočeviću nastojanju da što bolje upozna pravne propise u Dubrovačkoj republici, Appendini je unio i jedan značajan podatak, koji je karakterističan za sam način Sorkočevićeva rada. Appendini¹¹ kaže da je Sorkočević bio za sebe nabavio najnovija djela iz pravne literature. Znači da taj njegov mukotrpan posao, sabran u mnogobrojnim svescima od nekoliko hiljada ispisanih strana, nije predstavljao tek dokonu sakupljanje pasioniranog kolekcionara pravnih propisa, nego je po svoj prilici imao određenu namjenu: možda je iz tog mora prethodnih radova trebalo da nastane djelo o zakonodavstvu Dubrovačke republike ili tek o nekoj specijalnoj grani toga zakonodavstva, a možda samo zbirka zakonskih propisa, potpunija i opsežnija od one Nikolice Bunića,

⁹ *Notizie storico-critiche*, t. II, str. 247.

¹⁰ *Spartizione della prima parte di Canali divisa in trenta sei deceni, ogni deceno in parti dieci fatta sotto li 20 giugno dell'anno 1423, str. (6)+257+(7). Spartizione della seconda parte di Canali posteriormente acquistata, che fu il Voieuoda Radoslau Paulouich, diuisa in trenta otto deceni, ogni deceno in parti dieci, fatta sotto il primo di maggio dell'anno 1427, str. (8)+552+(1).*

¹¹ *Notizie storico-critiche*, t. II, str. 247.

koju je Sorkočević brižljivo prepisao¹² i ukrasio na naslovnoj strani crtežom sudnice u kojoj se vodi rasprava: četiri dostojanstvena suca u togama i s perikama na glavi, a po strani kancelar koji žustro zapisuje iskaze nekog plemića.

Ako je Sorkočević doista nastojao da upozna najnovija djela pravne literature, onda nije isključeno da je njegov interes privukla i najznačajnija rasprava iz tog područja – Montesquieov *Duh zakona*. Appendini kaže da ga je Sorkočević za vlastitu upotrebu preveo s originala na talijanski jezik.¹³ Taj Appendinijev podatak, neobično zanimljiv i značajan, mi bismo rado prihvatili da smo ga mogli potvrditi još kojim zapisanim svjedočanstvom kad se na žalost dosad nije pronašao rukopis Sorkočevićeva prijevoda.

Kad se uzme u obzir takvo Sorkočevićevo prilaženje pravnoj materiji i njegov ozbiljni zahvat u pravnu problematiku Dubrovačke republike, onda se nužno nameće pitanje: tko je ponukao mladog plemića na takav rad, tko je razvio interes i usmjerio ga u određenom pravcu? To se nije rodilo samo od sebe, a mnogo zasluga zato nije sigurno imao ni Sorkočevićev otac. Pogotovu ne kad se radilo o poznavanju najnovijih djela iz pravne literature, i to još onih koja su dolazila iz Francuske i bila prožeta revolucionarnim duhom. U tome bi se mogao nazreti utjecaj učenog benediktinca Ludovica Morena, za koga i sam Appendini kaže »*fu il di lui* (tj. Franatice) *secondo maestro*«. ¹⁴ Slade je u svojim *Fastima* mnogo šire od Appendinija obrazložio djelatnost Morena u Dubrovniku, prikazavši ga kao obnovitelja lijepih umjetnosti, koji je odlično poznao francuski jezik i uobičajio ga među dubrovačkom mladeži. Nadalje, ukazao je na njegovu verziranost u građanskom i kanonskom pravu, što je i opet mnogo koristilo mladim Dubrovčanima, jer je upravo njih poučavao »*modernioris Philosophiae institutis, legumque scientia insigniter*«. ¹⁵ Taj Morenov utjecaj bio je mnogo dalekosežniji nego što to na prvi pogled izgleda po konciznim Sladinim bilješkama, i sigurno je zasluga upravo Ludovica Morena što su francuski jezik i književnost, ili bolje francuski utjecaj, prodirali u Dubrovnik i prihvaćali se. ¹⁶

Kao što smo vidjeli, Sorkočević se rano počeo pripremati za činovničku karijeru, i to ne samo teorijski nego i praktično, jer je već s nepunih petnaest godina bio izabran za pisara u carinarnici. ¹⁷ Poslije izvršene osamnaeste godine bio je primljen u Veliko vijeće 15. XI

¹² *Praxis judiciaria iuxta stylum Curiae Ragusinae perutilis Consulibus, Aduocatis, et Cancelarijs iuxta legum dispositionem, et morem Curiae ordinata per D. Nicolaum Ioannis de Bona Patritium Ragusinum Anno Domini 1671. (Rukopis broj 7 Bogišićeve biblioteke u Cavtatu).*

¹³ O. c., t. II, str. 247. Sorkočevićev prijevod stariji je od talijanskog, koji je štampan u Amsterdamu 1773. godine.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ O. c., str. 38.

¹⁶ Up. M. Pantić, o. c., str. 139–140.

¹⁷ *Speculum XVIII st.*

1724.¹⁸ A nakon ulaska u Veliko vijeće dobio je i prve državne službe. Već 1725. godine Franatica je postavljen za kapetana tvrđave Lovrijenac,¹⁹ a zatim tvrđave Molo.²⁰ 1726. godine bio je jedan od trojice solinara,²¹ 1727. opet kapetan tvrđave Lovrijenac, pa tvrđave Revelin,²² dok najzad 1728. godine nije dobio prvu veću i samostalnu dužnost: postavljen je za šipanskog kneza.²³ I upravo tada kad se Franatica počeo da uvodi u život i snalazi u prvim državnim službama koje su mu bile povjerene, smrt je nesmiljeno zakoračila u njegov dom. Najprije je 1727, u tridesetoj godini života, umro Frano, najstariji od braće,²⁴ nepuna dva mjeseca poslije toga umro je i otac im Petar tek što je bio navršio šezdeset petu godinu života,²⁵ a odmah za njim i najstarija Petrova kći Nika u dvadeset osmoj godini života.²⁶ U nepuna dva mjeseca obitelj je ostala bez oca, i najstarijeg brata i sestre. Udarac je svakako bio neobično težak, ali možda ipak lakši nego poslije majčine smrti, kad je kuća ostala puna nedorasle djece. Sad je situacija bila podnošljivija. Braća i sestre već su bili odmakli u godinama, a svi su se u kući već davno bili navikli na tetku Dživu. Briga o porodici prešla je sada na najstarijeg brata Šiška, a dobrim dijelom i na Franaticu. To nije bila laka obaveza, jer je nametala dužnost iznalaženja novčanih sredstava, koja su dugi niz godina predstavljala glavni porodični problem. U takvoj situaciji nije moglo biti odlaganja, pa su se Sorkočevići odmah poslije očeve smrti prihvatili posla oko rješavanja spora s blagajnicima sv. Marije u vezi s nasljedstvom imanja Andrije Basiljevića. Najprije su htjeli da raščiste račune s udovicom Junija Pucića, koji je umro bez nasljednika, pa je, prema testamentu, trebalo da njegov dio Basiljevićeva nasljedstva pripadne djeci Petra Sorkočevića. Ali ih je Mara Pucić otparila s neugodnom primjedbom: »Da su pasavali s kortezijom sa mnom, bolje bi bilo za njih.«²⁷ Pravedanje s blagajnicima sv. Marije, koje ni njihov otac nije uspio da privede kraju, potrajalo je punih dvadeset godina.²⁸ I jedna i druga strana iznosila je svoje razloge i proturazloge pred određene forume i pravdala ih, predlagala različita više ili manje prihvatljiva rješenja,²⁹ dok najzad Sorkočevići nisu odlučili da se obrate molbom papi. Papa je spor riješio u njihovu korist, ali, da ne povrijedi blagajnike sv. Marije, jedan je dio imanja odvojio za njih.³⁰ Blagajnici

¹⁸ Ibid.

¹⁹ *Consilium Minus*, 91, 189'.

²⁰ *Consilium Rogatorum*, 152, 123'.

²¹ *Speculum XVIII st.*

²² *Consilium Minus*, 92, 26, 72.

²³ *Speculum XVIII st.*

²⁴ *Liber Mortuorum*, 6.

²⁵ Ibid., 6.

²⁶ Ibid., 6.

²⁷ *Diversa de Foris*, 150, 56–58.

²⁸ *Consilium Rogatorum*, 154, 99'–100.

²⁹ Ibid., 156, 198'–199; 159, 59–60'; 63'–64, 66'–67; 162, 181, 193–193', 196–196', 208–208'.

³⁰ *Diversa Cancellariae*. 222, 3'–5.

sv. Marije nisu se baš mnogo trudili da imanje održe, pa je ono zapušteno propadalo. U želji da ga spase, Sorkočevići se opet obraćaju najvišem crkvenom forumu³¹ i dolaze najzad u posjed traženog nasljedstva.³²

Čitav taj proces oko pribavljanja nasljedstva ne bi trebalo shvatiti kao pusto tjeranje pravde ili isticanje profesionalne okretnosti pravnika Franatice Sorkočevića. Kad bi samo to bilo u pitanju, onda proces ne bi bio tako zanimljiv. Radi se, međutim, o važnijim i ozbiljnijim činjenicama, koje upravo u tom dugotrajnom parničanju dolaze do izražaja. U dokaznom materijalu, raznim molbama i žalbama koje su i Petar Sorkočević i njegovi sinovi podnosili državnim organima i crkvenim forumima, provlači se kao crvena nit neuvijeno isticanje oskudnog materijalnog stanja porodice. To svakako nije proisticalo iz želje da se dovedu u zabludu odgovarajući vladini organi, koji su i bez toga bili o svemu dobro obaviješteni. Ta radilo se o priznavanju nasljedstva koje je Sorkočevićima zakonski pripadalo, pa obmane nisu bile potrebne. Zar bi se, uostalom, Sorkočevići tek ovlaš pozivali na svjedočenje čitavog grada kao najuvjerljivijeg svjedoka u prilog navoda iz molbe upravljene Senatu: »... *le gravi et estreme indigenze della nostra casa notissima a tutta la città ci riducono in procito di desistere dalle nostre difese in una causa sì colma di ragioni a nostro favore, poiché ci rendono del tutto incapaci di soccombere a quel dispendio che si ricerca per proseguimento d'una lite, dell'evento di cui dipende il nostro sostentamento...*«.³³ Ili, zar bi se papina odluka i rješenje spora u korist Sorkočevića bezrazložno bazirala na provjerenoj i od dubrovačke kurije potvrđenoj činjenici »... *attenta relatione Reverendissimi Archiepiscopi super nobilitate, et paupertate oratorum...*«,³⁴ da nisu navodi iz molbe braće Sorkočevića odgovarali stvarnom stanju porodice, koje je bilo zabrinjavajuće: »... *rimasti con poche sostanze ed in un stato da non potersi mantenere con il decoro corrispondente alla nobiltà della loro famiglia...*«.³⁵

Slučaj porodice Sorkočević nije bio usamljen u Dubrovniku. Mnoge vlasteoske obitelji snašla je ista sudbina, a oskudicu i siromaštvo nisu isticali samo pojedinci nego i dubrovačka vlada, koja je i inače, kao na primjer u pismima Porti, povremeno iznosila tu činjenicu, a osobito četrdesetih godina XVIII stoljeća. Čitavo XVII stoljeće a i u toku XVIII broj se dubrovačke vlastele prorjeđivao. Plemićke porodice su izumirale, a novo plemstvo, probrano iz najuglednijih i najbogatijih građanskih porodica, teško je i sporo sticalo povlastice koje su im nužno pripadale. Još od XVII stoljeća vlastela se sve više povlače iz aktivnog učestvovanja u trgovačkim poslovima, sve manje se angažiraju u trgovini na kopnu, koja je i tako već bila u stalnom opadanju. Nekoliko uzastopnih ratova od 1683. pa nadalje gotovo su potpuno uništili naseobine

³¹ Ibid., 222, 159'-160.

³² Ibid., 222, 160'-161.

³³ V. bilješku 28.

³⁴ *Diversa Cancellariae*, 222, 5.

³⁵ Ibid., 222, 4'.

dubrovačkih trgovaca u Turskoj a trgovce rastjerali, pa su svi napori da se trgovina opet oživi bili onemogućeni novim carinama i novim nametima. Ekonomsko slabljenje dubrovačke vlastele bilo je pospješeno propadanjem pomorstva, glavnog izvora privrednog života Republike. Dubrovački se plemići sve manje pojavljuju kao karatisti pri izgradnji brodova, kao vlasnici brodova i unosnih tereta koji su se izmjenjivali u dubrovačkoj luci. Po škarima Republike sve se manje brodova gradi, a oni postojeći rijetko izlaze izvan Jadrana i mahom plove u susjednu Italiju. Taj, dakle, osjetni zastoj i naglo opadanje dubrovačke pomorske i kopnene trgovine izbio je iz ruku dubrovačke vlastele najvažniji, zapravo jedini ekonomski faktor njihova nekadašnjeg prosperiteta i bogaćenja. Istina, sva je vlast bila još uvijek u njihovim rukama, ali su materijalna dobra prelazila u ruke dubrovačkih građana. Jedini sigurni ekonomski oslonac vlastele bile su plaće od raznih državnih službi i prilično mršavi prihodi s njihovih mahom zapuštenih i rastrkanih posjeda. Nije onda čudo što su se plemići otimali o plaćene državne službe.³⁶

Dubrovačka vlada je i ranijih godina, još u XVII stoljeću, pokušavala da pomogne vlasteoskom staležu da prebrodi ekonomsku i društvenu krizu u koju je bio zapao, pa je raznim mjerama i odredbama propisivala način i metode kako bi se taj cilj najefikasnije mogao postići. U nekoliko je navrata formirala i naročite komisije da ispituju uzroke opadanja dubrovačkog plemstva i njegova siromašenja i daju svoje prijedloge kako bi se opadanje i siromašenje otklonilo. U jednoj takvoj komisiji koja je imala da donese plan »*pro sublevando nobilitati*« učestvovao je i Franatica Sorkočević.³⁷ Poznato je da sve te mjere dubrovačke vlade nisu urodile željenim plodom. Bila su to povremena rješenja, koja su jedva uspjela da stišaju stranačka trvenja između stare i nove vlastele, izazvana upravo provođenjem u život spomenutih vladinih mjera.³⁸

Dok su se Sorkočevići pravdali s blagajnicima sv. Marije, pisali molbe i žalbe svetom ocu da ishode očev dio iz nasljedstva Basiljevića, pokušavali su da riješe i jedno drugo sporno pitanje, i opet iz prikraćenog im nasljedstva. Ovaj put su krivci bili najbliži srodnici obitelji Sorkočević-Gundulići, koji su im neopravdano bili prisvojili jedan dio imanja. Tjerajući pravdu s Gundulićima, Petar Sorkočević je bio izgubio, kako smo vidjeli, nekoliko svojih posjeda samo zato što nije mogao da namiri njihova novčana potraživanja. Petrovi sinovi obnovili su proces s Gundulićima nekoliko godina nakon očeve smrti,³⁹ ali su im imanja vraćena

³⁶ Up. D. Pavlović, *O krizi vlasteoskog staleža u Dubrovniku XVII veka*, Zbornik radova SAN, knj. XVII, Institut za proučavanje književnosti, knj. 2, Beograd 1952, str. 27–38; V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII veku*, Pos. izdanja SAN, knj. CCCXXXI, Istoriski institut, knj. 11, Beograd 1960, str. 36–65, 95–111, 138–144.

³⁷ *Consilium Rogatorum*, 178, 35'.

³⁸ Up. Ž. Muljačić, *O strankama u starom Dubrovniku (Prilog povijesti dubrovačkog društva 18. stoljeća)*, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, VI–VII, Dubrovnik 1959, str. 25–27.

³⁹ *Diversa de Foris*, 153, 228'–230.

u posjed mnogo kasnije, pošto su prikupili dovoljno novaca da isplate dugove i vrate zaloge Gundulićima.⁴⁰ Očevu poruku iz testamenta nisu ni pokušavali ostvariti. Imali su i suviše briga oko realiziranja imovinskih zahtjeva da bi se upustili još i u traženje preostalog dijela prćije koju su Gundulići nekoć davno bili obećali njihovoj majci.

Bilo bi zanimljivo znati da li su se i Sorkočevići otimali o državne službe. Prateći kroz arhivske dokumente njihova imenovanja na mnogobrojne i raznovrsne službe u Republici, sve tamo od njihova punoljetstva, kojim je otpočinjala činovnička karijera dubrovačkih plemića, pa do kraja života, vidimo da oni nisu bili indiferentni prema tim unosnim funkcijama. Ta bilo ih je čitav niz, od najnižih do najviših, a osobito ih je mnogo vršio Franatica. Već smo spomenuli njegove prve službe. Na njih su se, u stalnom slijedu, nadovezivale službe raznih »ufičala«, za zdravstvo (»salutis«) po Primorju i Konavlima (1729, 1742, 1743, 1744),⁴¹ za krijumčarenje vina (»contrabbando del vino« – 1736, 1742, 1744),⁴² za isplatu vojnika (»armamento del pagamento« – 1736), za reviziju općinskih prihoda (»delli ragioni del commune« – 1746).⁴³ Osim toga, Franatica je bio i kapetan tvrđave Molo (1731),⁴⁴ i općinski komornik (1732),⁴⁵ prodavao je so u Stonu (1736, 1738)⁴⁶ i na Pločama (1741),⁴⁷ bio jedan od trojice solinara (1731, 1738)⁴⁸ i blagajnik carinarnice (1747); vršio je dužnost kneza u Konavlima (1734) i na Lastovu, gdje je zamjenjivao i bolesnog brata Šiška (1741, 1742);⁴⁹ učestvovao je u procesu protiv vještica (1747),⁵⁰ a u nekoliko navrata bio je biran za privatnog advokata (1733, 1737, 1744, 1746).⁵¹ U međuvremenu vlada mu je 1742. godine povjerila i prvu poslaničku misiju. Trebalo je, naime, da Franatica pozdravi novog bosanskog pašu.⁵² U vladinim uputama bilo je tačno naznačeno o čemu će Sorkočević razgovarati na divanu u Travniku. U prvom redu trebalo je preporučiti interese Republike općenito, a posebno interese dubrovačkih trgovaca i dubrovačke skele.⁵³ Kako je u nekim mjestima Bosne harala u to vrijeme kuga, vlada je upozorila Sorkočevića da se ne izlaže opasnosti i da se kreće samo onim krajevima koje zaraza nije zahvatila. Zbog toga je povećala proviziju učesnicima misije, a Sorkočeviću dozvolila da sa sobom povede liječnika.⁵⁴

⁴⁰ Ibid., 168, 72–74'; *Diversi e Possesso de Criminali*, 34. 4't.

⁴¹ *Consilium Rogatorum*, 154, 178; *ibid.*, 160, 155'; *ibid.*, 161, 80, 155'.

⁴² *Speculum XVIII st.*

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ *Consilium Rogatorum*, 155, 115.

⁴⁵ *Speculum XVIII st.*

⁴⁶ *Consilium Minus*, 93, 223; *Consilium Rogatorum*, 158, 137'.

⁴⁷ *Consilium Minus*, 94, 268.

⁴⁸ *Ibid.*, 92, 215, 228, 247; *ibid.*, 94, 63; *Speculum XVIII st.*

⁴⁹ *Consilium Rogatorum*, 160, 135', 154'–155; *Speculum XVIII st.*

⁵⁰ *Consilium Rogatorum*, 163, 150.

⁵¹ *Speculum XVIII st.*

⁵² *Consilium Rogatorum*, 160, 160'–161.

⁵³ *Prepiska*¹⁸, 172, 3266, fo 3, 4, 5; 173, 3274–77 fo 24.

⁵⁴ *Consilium Rogatorum*, 160, 161–161', 176'.

Zahvaćen praktičnim životnim zadacima i problematikom raznovrsnih dužnosti koje je u to vrijeme obavljao, uvijek u brizi oko pribavljanja sredstava za život, Sorkočević sigurno nije imao kao nekad vremena za strpljivo prikupljanje pravnih propisa, a još manje za njihovo teoretsko razmatranje. Istina, nije on ostao jedini od muških članova porodice, uz njega je bio Šiško, najstariji brat, koji je najveći dio tereta ponio na svojim leđima, a i najmlađi od braće Džono postao je od 1729. godine – od svog punoljetstva⁵⁵ – i sam koristan član porodice. Samo njegova činovnička karijera nije dugo trajala. Na sitnijim dužnostima kapetana dubrovačkih tvrđava srećemo ga samo do 1736. godine kad se posljednji put pojavljuje kao kapetan tvrđave Molo.⁵⁶ Po svoj prilici povukao se tada iz svjetovnog života i privolio crkvi pripremajući se za novi poziv svjetovnog svećenika. Ipak je crkva bila sigurniji ekonomski oslonac od dubrovačke vlade, koja je muku mučila da se izvuče sa što manje gubitaka iz ratova koje su Turci vodili. A konačno, i unosne prebende daleko su više obećavale i pružale od činovničkih prinadležnosti. Već 1737. godine čitamo u arhivskim dokumentima uz ime Džono Sorkočevića novu počasnu titulu »*reverendo*«,⁵⁷ 1738. godine Džono se već pojavljuje kao kanonik.⁵⁸ Vjerojatno iz želje da braći materijalno pomogne, Džono se ubrzo podijelio s njima. Zato je podjela i izvršena bez arbitražnih sudija. Džono je za sebe ostavio samo posjed u Konavlima u Zastolju sa svim onim što je imanju pripadalo. Na ostala imanja nije uopće računao i odrekao se svakog udjela u njima, pa su mu braća kao naknadu isplatila u gotovu 40 cekina. Ukoliko bi Džono i dalje živio u zajednici s braćom, morao bi im davati urod s imanja, a osim toga učestvovati u zajedničkim novčanim obavezama prema sestri Madi, koja je s njima živjela, prema drugoj sestri Kati, koja se još 1732. godine zaredila i povukla u samostan sv. Marije⁵⁹ i, najzad, u vraćanju duga već davno umrlog brata Frana. Sorkočevići su se podijelili 7. aprila 1745, a godinu dana kasnije diobu su i registrirali.⁶⁰ U to se vrijeme najstariji Šiško bližio već pedesetoj godini života, a Franatica je već bio zakoračio u četrdesetu. Ni jedan ni drugi nisu još bili oženjeni. Šiško je i ostao neženja, a samo je Franatica produžio lozu Sorkočevića. Tek 2. novembra 1747. sklopio je Franatica brak s Jelom Petra Zamagne,⁶¹ koja je bila gotovo upola mlađa od njega.⁶² Taj svečani čin obavio je kanonik Džono,

⁵⁵ *Speculum* XVIII st.

⁵⁶ *Consilium Rogatorum*, 154, 147; *ibid.*, 155, 137', 195; *ibid.*, 156, 222', 16't–17t; *Consilium Minus*, 92, 147'; *ibid.*, 92, 160', 167', 199, 220'; *ibid.*, 93, 67', 91', 132', 202'.

⁵⁷ *Diversa de Foris*, 155, 133'.

⁵⁸ *Ibid.*, 156, 173'.

⁵⁹ *Diversa Cancellariae*, 220, 135'.

⁶⁰ *Ibid.*, 221, 226'–227.

⁶¹ *Liber matrimonialium* 5, 62': ... *Ego canonicus Junius Petri de Sorgo de licentia ... archiepiscopi Ragusini ... s Joannem Franciscum Hieronimum Petri de Sorgo et Dominam Helenam filiam quondam s Petri Martolizae de Zamagna ... in matrimonium ... coniunxi ...*

⁶² Jela je rođena 28. I 1723. god. *Liber baptizatorum*, 8, 158.

koji je krstio i prvo bratovo dijete, Niku, uskoro zatim rođenu.⁶³ Jela, sestra Brnje Zamagne, tada dvanaestogodišnjeg dječaka, koji se kasnije istakao kao latinski pjesnik, donijela je u miraz priličnu svotu novaca – 3800 dukata – i to čini se u gotovu, jer su novci bili utrošeni na popravak kuće Sorkočevića. Zato joj je Šiško Sorkočević i zapisao testamentom svoju trećinu obiteljskog imanja.⁶⁴ Osim novca Jela je donijela u miraz i nešto zemlje na Lopudu s velikom kućom u ulici poviše luže, s magazinima, mlinicom i prešom za masline, što je sve zajedno Franatica prodao 1751. godine.⁶⁵ Imanje na Lopudu Jela je zapravo naslijedila od svoga strica Marina Zamagne i kasnije dobila u miraz.⁶⁶ Iz braka Jele i Franatice poteklo je desetero žive djece, i to jedina sin Petar⁶⁷ i devet kćeri.⁶⁸ Od tolikog broja ženske djece Franatica nije uspio ni jednu da uda. To je donekle i razumljivo kad se uzme u obzir da se Franatica kasno oženio, pa je najmlađoj kćeri Ori u vrijeme njegove smrti bilo tek pet godina.

I Franatica i otac mu Petar, iako su imali podosta ženske djece, kao da nisu mnogo marili da zatvaraju neudate kćeri po dubrovačkim samostanima. Više su voljeli da ih zadrže u roditeljskom domu i pruže im toplinu domaćeg ognjišta nego da ih izlože nesretnoj sudbini mnogih dubrovačkih vlastelinki, koje su život provodile odvojene od svijeta unutar samostanskih zidova, u najviše slučajeva protiv svoje volje. Nastojanje oko zbrinjavanja ženske djece ogleda se i kroz testamente članova porodice Sorkočević, koji su, bilo čitavo obiteljsko imanje, bilo određeni njegov dio, podjednako dijelili i zavještali muškim i ženskim nasljednicima.⁶⁹

Najviše brige posvećivao je Franatica, sigurno, odgoju jedinca sina Petra. Želio je da od njega učini pravog čovjeka i dostojnog nasljednika, kome će moći, poslije svoje smrti, povjeriti brigu o mnogobrojnoj porodici, želio je da mu pruži solidnu naobrazbu i da u njemu razvije interes za široko područje pravnih nauka, povijesti i književnosti. Tako, uostalom, piše i u nekrologu koji je u čast Petra Sorkočevića,

⁶³ Nika je rođena 10. I 1748. i odmah u kući krštena, a tek poslije nekoliko mjeseci taj je obred ponovljen u crkvi. *Liber baptizatorum*, 9, 224.

⁶⁴ *Testamenta*, 80, 198'.

⁶⁵ *Vendite Cancelarie*, 123, 175'–176; *Consilium Minus*, 97, 111–111'.

⁶⁶ *Vendite Cancelarie*, 123, 175'–176.

⁶⁷ *Anno Domini 1749 die 3 Julij Natus est Petrus filius Domini Francisci Petri de Sorgo et Dominae Elenae Petri de Zamagna coniugum, quem ob imminens mortis periculum domi vite baptizavi ego Ioannes Raicevich, natum die prima Junij quae fuit dominica hora 19. Postea dictus infans delatus fuit ad Ecclesiam Cathedralem, ... Liber baptizatorum* 9, 235'.

⁶⁸ Osim najstarije već spomenute Nike bile su još: Marija, rođena 21. I 1752. (*Liber baptizatorum*, 9, 265); Katarina Ivana, rođena 15. XII 1753. (*ibid.*, 9, 285); Marija Benedikta, rođena 3. III 1756. (*ibid.*, 9, 317); Marija Magdalena, rođena 21. V 1759. (*ibid.*, 10, 17'); Marija Apolonija Skolastika, rođena 8. II 1761. (*ibid.*, 10, 53); Nika Josipa, rođena 1. IX 1762. (*ibid.*, 10, 74); Ana Ignacija Franciska, rođena 2. IX 1764. (*ibid.*, 10, 110') i Ursula Franciska, rođena 24. VIII 1766. (*ibid.*, 10, 148'–149).

⁶⁹ *Testamenta*, 76, 19'; *ibid.*, 80, 198'; *ibid.*, 83, 203'–204; *ibid.*, 88, 135'–136.

navodno, sastavio Inocenc Čulić:⁷⁰ »*I primi studii del nostro Pietro si fecero a casa paterna, imperocché da fanciullo fu allevato con cura particolare dal suo medesimo genitore, il quale gl'insegnò la grammatica, e volle che di continuo parlasse in illirico e in latino, lingue da lui giudicate necessarie da un giovane ben-nato, . . . Dimostrò egli dalla sua infanzia delle disposizioni straordinarie per le belle lettere e le scienze; . . .*« Međutim, kod Petra se, kao nekad i kod oca mu, rodila želja da napusti svjetovni život i obuče redovničku mantiju. Ali ni njemu prilike nisu dozvolile da tu svoju namjeru i realizira.⁷¹ Bio je, naime, jedini muški nasljednik uz devet sestara i već vremešnog oca. Trebalo je najprije na njih misliti. Tako se Petar umjesto svećeničkog poziva prihvatio obavljanja činovničkih poslova u državnoj upravi. U časovima odmora posezao je i on za knjigom, prikupljao podatke i bilješke o prošlosti rodnog grada, pisao pobožne i prigodne pjesme, dopunjavao *Osmana*. Život je proveo uz majku i sestre, brinući o njima do posljednjeg časa. Nije se ženio, pa se ova grana Sorkočevića njegovom smrću ugasila.

Nakon podjele s braćom i ženidbe Franatica je nastavio obavljanje raznovrsnih dužnosti u državnoj upravi. Bilo je tu i sitnijih poslova raznih ufičala, koji su se izmjenjivali s važnim i odgovornim funkcijama i kneževskom časti. Od 1748. godine pa nadalje Sorkočević je vršio nekoliko ufičalskih dužnosti: 1750. i 1754. u upravi općinskih prihoda; 1756. u uredu za isplatu vojnika;⁷² 1764. za snabdijevanje vinom,⁷³ a zatim i na nekim povremenim poslovima kao prokurator samostana sv. Frana (1758), sv. Klare (1763), sv. Marije (1764, 1770), bolnice Domus Christi (1767), sv. Vlaha (1768),⁷⁴ bratovštine sv. Marije na Lopudu (1769).⁷⁵ Kao prokurator lastovskog svećenika Josipa Fulmisija branio ga je 1743. godine pred dubrovačkom kurijom od optužbi dvojice patrona beneficija sv. Petra u Ublima na Lastovu, a 1752. godine branio je pred kurijom kao prokurator bratovštinu Stolice sv. Petra zbog nekih neisplaćenih prinosa. Obje te Sorkočevićeve obrane pisane korektnom latinštinom očuvale su se do danas među arhivskim dokumentima.⁷⁶ 1764. godine Franatica je bio izabran za ufičala novog tajništva,⁷⁷ a slijedeće godine povjeren mu je posao oko nekih popravaka u tajništvu.⁷⁸ U međuvremenu vršio je dužnost kneza na Lastovu (1748), zatim blagajnika carinarnice (1751, 1755), kacamorta (zdravstvenog nadzornika – 1766, 1769), općinskog mjerača (1752),⁷⁹ a 1753. bio je određen

⁷⁰ Nalazi se u rukopisu u Biblioteci male braće u Dubrovniku pod brojem 975 Kažnačićeve kataloga.

⁷¹ Ibid.

⁷² *Speculum XVIII st.*

⁷³ *Consilium Minus*, 100, 126, 159.

⁷⁴ *Speculum XVIII st.*

⁷⁵ *Diversi e Possesso de Criminali*, 47, 204.

⁷⁶ *Diversa de Foris*, 161, 152'–153', 159'–164'; *ibid.*, 169, 182–184', 189'–191.

⁷⁷ *Consilium Minus*, 100, 218'.

⁷⁸ *Ibid.*, 101, 19.

⁷⁹ *Speculum XVIII st.*

za prodaju soli.⁸⁰ U nekoliko navrata bio je privatni advokat (1749, 1755 – iako je već bio određen za blagajnika carinarnice, 1759),⁸¹ sudac za civilne parnice (1757, 1760, 1764, 1767, 1771), kriminalni sudac (1758, 1761, 1766, 1770), gradski providur (1758, 1761, 1766, 1770), a jednom i član Apelacije (1749).⁸² Član Vijeća umoljenih postao je prvi put 1756. godine, a zatim još nekoliko puta.⁸³ Kao članu Senata bili su mu povjereni određeni poslovi i zadaci u zemlji i izvan nje. Tako je 1756. i 1757. godine išao u Konavle da vodi procese,⁸⁴ 1759. morao je da istražuje neko ubistvo koje je dojavio bosanski paša⁸⁵ i da pregleda blagajnu konzulata s Levanta.⁸⁶ 1760. godine povjerena mu je istraga oko brodoloma koji je zadesio kapetana Torrinija,⁸⁷ 1766. i 1770. godine radio je u uredu za zdravstvo,⁸⁸ a 1767. preuzeo je brigu oko nabave i prodaje vina.⁸⁹

Već smo ranije spomenuli da je Franatica obavljao i razne diplomatske poslove. Kao poslanik Republike išao je 1752. godine u Travnik na divan bosanskom paši, upravo u vrijeme sukoba Dubrovnika s Mlečanima, koji su se bili utvrdili na Lokrumu i počeli da naplaćuju prolaznu taksu od svakog broda.⁹⁰ Dvije godine kasnije, u novembru 1754, Sorkočević je bio određen da otputuje u Trebinje i tamo sačeka neke Turke, valjda izaslanike bosanskog paše, i da s njima razgovara.⁹¹ I slijedeće godine put ga je vodio u Trebinje kao poslanika Republike, ali je Sorkočević zbog bolesti žene morao odustati od puta i povjerene mu misije.⁹² U poslaničkoj misiji putovao je Sorkočević 1762. godine zajedno s Nikolom Getaldićem u Carigrad.⁹³ Misija je potrajala skoro godinu dana, dakle duže nego što je bilo uobičajeno, jer su poslanici morali rješavati važne državne poslove.⁹⁴ Sorkočević je još u nekoliko navrata vodio diplomatske pregovore. 1765. godine s francuskim konzulom Prevostom, koji je često dolazio u sukob s dubrovačkom vladom,⁹⁵ a 1766. i 1768. godine s mumbašiom bosanskog paše.⁹⁶ Time je zapravo diplo-

⁸⁰ *Consilium Minus*, 97, 234.

⁸¹ *Speculum XVIII st.*; *Consilium Minus*, 98, 75'–76.

⁸² *Speculum XVIII st.*

⁸³ *Ibid.*

⁸⁴ *Consilium Rogatorum*, 169, 198'; *ibid.*, 170, 107'–108.

⁸⁵ *Ibid.*, 172, 17.

⁸⁶ *Ibid.*, 172, 72–72'.

⁸⁷ *Ibid.*, 172, 204–204'; *ibid.*, 173, 123'–124.

⁸⁸ *Ibid.*, 177, 208'; *ibid.*, 180, 134.

⁸⁹ *Ibid.*, 178, 153–153'.

⁹⁰ *Consilium Rogatorum*, 166, 222'; *Consilium Minus*, 97, 184; *Prepiska*¹⁸, 173, 3274–77, fo 45; V. Vinaver, o. c., str. 16.

⁹¹ *Consilium Rogatorum*, 168, 126'–127.

⁹² *Ibid.*, 169, 69'.

⁹³ *Consilium Rogatorum*, 173, 192–193, 195; *ibid.*, 174, 13'; *Prepiska*¹⁸, 173, 3274–77, fo 59.

⁹⁴ *Consilium Rogatorum*, 174, 144.

⁹⁵ *Ibid.*, 176, 190'–191; *ibid.*, 177, 50'–51, 52'; V. Jelavić, *O dubrovačko-francuskim odnosima u god. 1756–1766*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, g. XVI, Sarajevo 1904, str. 531–544.

⁹⁶ *Consilium Rogatorum*, 177, 188–188'; *ibid.*, 178, 11, 29; *ibid.*, 179, 14.

matska karijera Franatice bila završena. On je, istina, još tri puta bio predložen za obavljanje važnih poslaničkih zadataka u vrijeme rusko-turskog rata i sukoba Republike s ruskim admiralom Orlovom. Ali ni pri izboru poslanika za Firenzu, ni za Beč, a ni za Rusiju, nije dobio dovoljan broj glasova.⁹⁷

Ako je, međutim, vjerovati vijestima koje donosi Appendini,⁹⁸ Sorškočević je još davno prije imao prilike da posjeti i upozna Beč, štaviše, uspio je čak i njemački jezik da nauči, što znači da je njegov boravak potrajao duže vremena. Nije to bila nikakva službena misija, nego privatni posjet majčinu bratu Franu Gunduliću, čiji je jedinac sin Frano želio da se posveti svećeničkom pozivu i da se povuče u neki monaški red. I kao što je nekoć Petar Sorškočević pratio u Beč Frana Gundulića i sestru mu Maru, tako je, eto, pola stoljeća kasnije zapala dužnost Franaticu da povede mladog rodaka u Ettal, gdje se zaredio i primio ime Josip. Tako bar tvrdi Appendini, a za njim dum Ivan Stojanović⁹⁹ i Afred Jensen.¹⁰⁰ Niko Đivanović, koji je proučavao život Josipa-Frana Gundulića, kasnije generalnog vikara paderbornske biskupije i naslovnog biskupa od Tempe, prema ispisima iz akata Teološkog fakulteta u Beču, gdje je Gundulić jedno vrijeme vršio dužnost direktora, nije u njima našao potvrde za Appendinijeve navode o Sorškočevićevu boravku u Beču i Ettalu, što je i razumljivo.¹⁰¹ Spomenuti dokumenti pružaju pouzdane vijesti o godini kad se Josip-Frano Gundulić zaredio u Ettalu. Bilo je to 1730, što znači da je otprilike u to vrijeme i Sorškočević išao u Austriju. Iz istih dokumenata saznajemo da su Gundulići živjeli tada u Innsbrucku.¹⁰² Ni sam Franatica Sorškočević ni sin mu Petar nisu, koliko nam je dosad poznato, nijednom prilikom spomenuli taj boravak u Beču i Ettalu, odnosno Innsbrucku. Tek jedno bismo mogli da kažemo u prilog ovog Appendinijeva podatka iz Sorškočevićeve biografije. Upravo 1730. godine, kad se Josip-Frano Gundulić zaredio u Ettalu, u službenim knjigama dubrovačke vlade ne nalazimo spomena ni o kakvom činovničkom poslu, koji sigurno ne bi mimošao, kroz čitavu tu godinu, Franaticu Sorškočevića, punoljetnog vlastelina s višegodišnjim službeničkim iskustvom.

⁹⁷ Ibid., 180, 168'–170, 180–180', 180'–181.

⁹⁸ *Notizie storico – critiche*, t. II, str. 248.

⁹⁹ I. kan. Stojanović, *Dubrovačka književnost*, Dubrovnik 1900, str. 236, bilj. 4. Stojanović, međutim, pogrešno piše da je Sorškočević poveo u Bavarsku »svoga nećaka (sina sestre)«.

¹⁰⁰ A. Jensen, *Gundulić und sein »Osman«*, Göteborg 1900, str. 98.

¹⁰¹ N. I. Đivanović, *Biskup Josip-Frano Gundulić (Gondola)*, List dubrovačke biskupije kotorske i hvarske XV, Dubrovnik 1915, br. 11, str. 125–127; Ž. Muljačić, *Prinove u Dubrovačkom arhivu (II)*, Arhivist, g. II, sv. I, Beograd 1952, str. 79. i dalje.

¹⁰² Možda se Frano Gundulić tu nastanio poslije smrti sestre Mare, contesse Volkenstein, koja je umrla u Innsbrucku 1717. g. *Prepiska*¹⁸, 135, 3174 (Corrispondenza del N. S. Francesco Gondola da Vienna 1711–1717, fo 9).

I Sorkočevića je, kao i mnoge druge dubrovačke plemiće, kad bi napunili pedeset godina života zatekla časna dužnost kneza Republike. Franatica je dva puta bio biran za kneza: u novembru 1763. godine i u septembru 1769. godine.¹⁰³

Od 1745. godine, kad su se braća Sorkočevići podijelili, nisu više živjeli u zajednici. Odijelio se, naime, bio samo kanonik Džono na čiji je zahtjev i došlo do diobe. Tako bar izlazi iz arhivskih dokumenata, u kojima se Džono više ne pojavljuje zajedno sa braćom. On istupa samostalno, braneći i čuvajući interese svoje prebende,¹⁰⁴ a Šiško i Franatica bde nad preostalim porodičnim imanjem. Briga o imanju nije nikad jenjala, a nekako je podjednako opterećivala i jednog i drugog brata. S jedne strane, ona se iscrpljivala u nastojanju da neke svoje zemlje daju pojedincima na obrađivanje uz podjelu plodova¹⁰⁵ ili pak u najam uz određene uvjete, već prema tome o kakvoj se zemlji radilo i u kojem se predjelu nalazila.¹⁰⁶ A s druge strane, u čuvanju samog imanja. U kriminalskim knjigama često susrećemo tužbe koje su braća Sorkočević, bilo zajedno, bilo svaki za sebe, pokretali protiv pojedinaca koji su na razne načine nanosili štetu njihovoj zemlji.¹⁰⁷

Sorkočevići su se u dosta slučajeva koristili zemljom za pribavljanje veće sume novaca, pa su je zalagali¹⁰⁸ i prodavali.¹⁰⁹ Prema dubrovačkim zakonima zemlja se mogla prodavati samo u određenim slučajevima i uz prethodnu dozvolu vlade. Kako je u obitelji Sorkočević bilo dosta ženske djece, koju je trebalo zbrinuti, bilo udajom ili zatvaranjem u samostan – a to su upravo slučajevi kad je dubrovačka vlada dozvoljavala plemićima da mogu zemlju otuđiti – nije nikakvo čudo što je Veliko vijeće u više navrata izdavalo Sorkočevićima dozvole za prodaju zemlje,¹¹⁰ iako iza konkretne prodaje nije uvijek u kući bila ni udaja kćeri

¹⁰³ *Speculum XVIII st.; Consilium Rogatorum*, 175, 20.

¹⁰⁴ *Diversa de Foris*, 163, 72'–77', 88'–102', 256–256'; *ibid.*, 165, 9', 233–233'; *ibid.*, 169, 91–91'; *ibid.*, 171, 77–77'; *ibid.*, 173, 2'–3; *ibid.*, 175, 205'–206', 207'–208, 227–228; *ibid.*, 176, 234'–235; *ibid.*, 181, 188–189.

¹⁰⁵ *Diversa de Foris*, 150, 64–64'; *ibid.*, 164, 262'–264.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 153, 99'–100'; *ibid.*, 156, 173'–174; *ibid.*, 164, 3'–4; *ibid.*, 165, 117–117'; *ibid.*, 168, 171'–172'; *ibid.*, 169, 92–92'; *ibid.*, 170, 165–167'; *ibid.*, 171, 125, 134–134', 182–182'; *ibid.*, 174, 80–80'; *ibid.*, 175, 206'–207', 273'–274'; *ibid.*, 178, 143'; *Vendite Cancelarie*, 126, 75–75', 81–81'.

¹⁰⁷ *Diversi e Possesso de Criminali*, 27, 81–81', 202'; *ibid.*, 33, 156–156', 191'–192; *ibid.*, 34, 28'–29, 96'–97 i dalje, 144–144'; *ibid.*, 36, 219–220, 233'–234; *ibid.*, 37, 16–16', 88'–89', 132–132', 158'–159'; *ibid.*, 38, 52–52'; *ibid.*, 39, 53–54, 168–169; *ibid.*, 41, 148'–149; *ibid.*, 42, 215–215'; *ibid.*, 46, 9'–10; *ibid.*, 47, 42–42'; *ibid.*, 48, 62–64, 91; *ibid.*, 49, 1–1'; *Lamenti de Criminale*, 106, 73'; *ibid.*, 112, 80'; 116, 49; *ibid.*, 128, 11; *ibid.*, 129, 35, 120; *ibid.*, 131, 24'; *ibid.*, 140, 76; *ibid.*, 141, 118; *ibid.*, 142, 21'; *ibid.*, 143, 164; *ibid.*, 148, 105'; *ibid.*, 154, 23; *ibid.*, 155, 159'.

¹⁰⁸ *Vendite Cancelarie*, 122, 148'–149; *ibid.*, 126, 10; *ibid.*, 129, 169'–170', 171–172.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 120, 46–46'; *ibid.*, 122, 95'–96, 133; *ibid.*, 124, 72'–73; *Consilium Minus*, 102, 221'.

¹¹⁰ *Consilium Minus*, 56, 154'–155; *ibid.*, 58, 210'; *ibid.*, 60, 1'–2, 113'; *ibid.*, 62, 51'–52', 247'–248.

ni njihov odlazak u samostan. Iz svega toga izlazi da Sorkočevići nisu bili u stanju očuvati imanja koja su dobili u nasljeđe i zbog kojih su se često godinama parničili. U takvoj situaciji nije se ni moglo očekivati neko povećanje i proširenje obiteljskog posjeda, i potpuno je razumljivo što se u arhivskim dokumentima Sorkočevići veoma rijetko susreću kao kupci novih imanja. Dok su živjeli u zajednici, utrošili su Sorkočevići u kupovinu zemlje samo 100 dukata.¹¹¹ Jedina veća kupovina ostvarena je 1751. godine, kad su Šiško i Franatica uložili 400 dukata u zemlju u Konavlima.¹¹² Istina, ta je kupovina izvršena nakon ženidbe Franatice i prodaje ženine prćije na Lopudu, pa nije isključeno da je nešto novaca i odatle preteklo. Inače, sva ostala investiranja u povećavanje obiteljskog imanja bila su minimalna. 1751. godine spominje se u arhivskim dokumentima kuća u Pustijerni, koju su uzeli u najam i popravili je,¹¹³ 1758. iznajmili su opet neki komadić zemljišta na Prijeku,¹¹⁴ a 1761. registrirana je kupovina godišnjeg prihoda s nekog imanja na Šipanu za svega 50 dukata.¹¹⁵

Sorkočevići su, čini se, zazirali od trgovačkih poslova. Ni Franaticu, ni brata mu Šiška, a ni Franatičina sina ne spominju arhivski dokumenti uz bilo kakve trgovačke pothvate i manipulacije. Konačno, ta je djelatnost postavljala određene uvjete, u prvom redu novčana sredstva, ali i trgovački duh, okretnost i snalažljivost. Međutim, materijalne mogućnosti Sorkočevića nisu uopće obećavale stvaranje nužne glavnice, čak nisu podnosile ni neophodan trgovački rizik, a o nekim trgovačkim sposobnostima u obitelji u kojoj se cijnila i voljela knjiga doista nije moglo biti mnogo izgleda. Nezainteresiranost Sorkočevića za trgovačke poslove mogla bi se djelomično objasniti opadanjem dubrovačke kopnene trgovine i pomorstva, koje u prvoj polovini XVIII stoljeća proživljava tešku krizu. Tek mnogo godina kasnije, kad je već uvelike došlo do obnove dubrovačkog pomorstva i kad se broj dubrovačkih brodova bio udesetostručio, i Franatica Sorkočević odlučio se da okuša sreću u toj najvažnijoj privrednoj grani Dubrovnika. Najprije je uložio nekih stotinjak dukata u jednu pulaku koja se gradila u Gružu, učestvujući tako uz ostale karatiste s dva karata u njenu suvlasništvu,¹¹⁶ a kasnije se čak osmjelio da pozajmi nešto novaca pomorskom kapetanu Ipšiću, koji je plovio po mnogim lukama Istoka i Zapada.¹¹⁷

Nekako u vrijeme tog trgovačkog aktiviranja Franatice umro mu je brat Šiško 1765,¹¹⁸ a samo godinu dana prije i tetka Dživa Gundulić,¹¹⁹ koja je pola vijeka proživjela sa Sorkočevićima. Stari su polako napu-

¹¹¹ *Vendite Cancelarie*, 122, 79'-80.

¹¹² *Ibid.*, 123, 184-184'.

¹¹³ *Diversa de Foris*, 169, 77'-79; *ibid.*, 182, 152'-154.

¹¹⁴ *Diversa Cancellariae*, 223, 119-119'.

¹¹⁵ *Vendite Cancelarie*, 126, 117-117'.

¹¹⁶ *Diversa de Foris*, 180, 117-119'.

¹¹⁷ *Ibid.*, 182, 56-65'.

¹¹⁸ *Liber mortuorum*, 7, 263.

¹¹⁹ *Ibid.*, 7, 250'.

štali obiteljsko ognjište. Iako tek nekoliko godina mladi od Šiška, Franatica se još osjećao u punoj snazi. Ta mlada kći rodila mu se 1766, dakle godinu dana nakon Šiškove smrti. A sve do 1771, posljednje godine svoga života, obavljao je redovito povjerene mu državne poslove, koji nisu bili beznačajni. Upravo te godine bio je izabran za suca civilnih parnica, a to je bila dužnost koja je trajala godinu dana. Iste je godine bio predložen za poslaničku misiju u Firencu i Beč, pa čak i u Rusiju, što sve znači da do tada nije bilo kod njega ozbiljnijih simptoma nekog oboljenja. Međutim, upravo otada njegovo ime ne susrećemo više u arhivskim dokumentima. Razlog tome mogla je da bude jedino bolest, koja ga je onemogućila u daljem vršenju dužnosti. Iz jedne kratke bilješke saznajemo da je Franatica 21. juna 1771. bio teško bolestan, pa mu je Senat dozvolio da se u kući pokloni relikvijama sv. Vlaha, koje su tamo bile prenesene.¹²⁰ Umro je šest dana kasnije, 27. juna, nekoliko mjeseci prije nego što je napunio šezdeset i pet godina života.¹²¹ Bolest i smrt spriječile su ga da obavi očinsku dužnost: da udomi koju od svojih devet kćeri. Bio je već ishodio i dozvolu Velikog vijeća¹²² za prodaju jednog dijela imanja kako bi mogao spremirati miraz za udaju kćeri Marije, ali ga je smrt spriječila da prisustvuje tom svečanom činu. Marija se udala za Brnju Kabužića dva mjeseca poslije očeve smrti.¹²³ Jele, Franatična udovica, ostala je s jedincem sinom Petrom i punom kućom ženske djece. Nadživjela je muža preko trideset godina, udala je još jednu kćer, najmlađu Oru, za Miha Luke Bunića 1781. godine,¹²⁴ sahranila je iste godine muževljevu sestru Madu,¹²⁵ nadživjela je i kanonika Džona, koji je umro 1799. godine,¹²⁶ otpremila je u samostan kćer Mariju Benediktu.¹²⁷ Umrla je na izmaku 1807. u 84. godini života¹²⁸ prepuštivši sinu Petru brigu o kćerima koje su ostale u roditeljskom domu.

¹²⁰ *Consilium Rogatorum*, 181, 33'.

¹²¹ *Anno domini 1771 die 27 junij Nobilis vir Franciscus Hieronijmus Petri de Sorgo patritius Ragusinus sacramentis opportunis reffectus aetatis suae anno sexagesimo quinto hora 8 cum domidio obiit, cuius corpus eodem die sepultum fuit in ecclesia S. Francisci cum intorciis 16. Liber Mortuorum*, 8, 32.

¹²² *Consilium Maius*, 62, 51', 52'.

¹²³ *Liber matrimonialium*, 5, 202'.

¹²⁴ *Ibid.*, 6, 11'.

¹²⁵ *Liber mortuorum*, 8, 166'.

¹²⁶ *Ibid.*, 9, 31.

¹²⁷ *Up. Testamentum admodum reverendi domini Junij Petri de Sorgo ... Ordino e voglio, che li sudetti miei eredi ... debbano dare ... ducati dieci ... una vice tantum a suor Maria Benedetta mia nipote monaca nel venerabile monastero di S. Cattarina in S. Pietro pure di questa città ... Testamenta*, 88, 136'.

¹²⁸ *Anno domini 1807 die 29 decembris Nobilis femina domina Ellena uxor nobilis viri domini Francisci de Sorgo annorum 87 repentina morte apresa sine sacramentis mortua est ... Liber mortuorum* 9, 125. Jela je doživjela 84 godine života, a ne 87, kako je zabilježeno u knjizi umrlih.

Sagledamo li Franaticu u svjetlu iznesenih podataka, nameće se pitanje kao i nekad Appendiniju: kako je taj čovjek uz mnoge i raznovrsne činovničke poslove, koje je obavljao više od pedeset godina, uz stalnu brigu oko mnogobrojne obitelji, odgoja djece, uz mučna nastojanja oko pribavljanja sredstava za život, sticanja i očuvanja imanja – uspio da uz mukotrpnu životnu borbu nađe vremena i volje, da se iz prozaične stvarnosti prenese u svijet poezije? Istina, kad čovjek osjeća unutarnju potrebu da svoje misli i osjećanja izrazi poetskom riječi, onda ga u tome neće spriječiti nikakve objektivne teškoće, bez obzira na to kako ozbiljne bile. Dapače, one mogu da budu i te kako snažan podstrekač, a »razgovor s muzama« jedini način da se zaborave grubosti života. To, uostalom, i sam Franatica potvrđuje. Zagleda li se pažljivije njegovo pismo Jozu Betondiću,¹²⁹ upast će u oči njegovo nesebično predavanje književnoj djelatnosti. Da podstakne Betondićev interes za prevođenje Ovidijevih *Heroida* i da prospješi ostvarivanje zamisli o jednom cjelovitom prijevodu, Sorkočević je spreman da i sam tome pridonese svojim prilogom prijevoda jedne heroide »benchè applicato a mille noiosi impieghi«. Ta obaveza nije ni za Sorkočevića predstavljala razbibrigu ili otklanjanje dosade, nego težak i odgovoran zadatak, kako je, uostalom, i sam priznao hvaleći Betondićev prijevod X Ovidijeve heroide: »So io, quanto costino simili eruditi intertenimenti.«

Čini se da je upravo Sorkočevićovo pasionirano predavanje radu, njegov samoprijegor, njegova mladenačka znatiželja, i kad je u pitanju bilo pabirčenje i prikupljanje građe, i kad je u pitanju bio stvaralački rad, izazvalo osobite simpatije kod Appendinija. Zato on s mnogo topline piše o njemu. Uporedimo, uostalom, samo formalno Sorkočevićevu biografiju s biografijom ostalih dubrovačkih književnika, i to ne samo onih iz XVIII stoljeća nego i iz ranijih stoljeća, pa će nam upasti u oči da je Appendini izuzetno mnogo prostora posvetio Sorkočevićevoj biografiji. I to ne samo pojedinim etapama Sorkočevićeva života nego i njegovu društvenom, a osobito književnom radu, čudeći se i sam »... come gli rimanesse tuttavia del tempo per coltivare le Muse Illiriche, e lasciarci tanti scritti, che per la loro eleganza sono meritamente apprezzati dai nazionali«. ¹³⁰ Pa i Sabo Slade,¹³¹ iako je mnogo toga propustio da kaže o ovom svom suvremeniku, ipak mu je u svojim *Fastima* posvetio otprilike toliko prostora koliko i većem broju dubrovačkih književnika, čak i značajnijih od Sorkočevića.

¹²⁹ Izneseno je u cjelini u poglavlju »Prijevodi s latinskog jezika«.

¹³⁰ F. Appendini, o. c., str. 248.

¹³¹ O. c., str. 22–23.

KNJIŽEVNI RAD

I

Pregled

Slade je zapravo prvi, što je i razumljivo, upozorio na Sorkočevićevu književnu djelatnost. No vijesti koje je on o tome zabilježio nisu u potpunosti tačne, a ni iscrpne. Taj posljednji nedostatak nastao je djelomično iz objektivnih razloga. Sorkočević je, naime, živio i poslije 1767. godine, kad je Sladino djelo štampano, ne napuštajući u međuvremenu književni rad, pa prema tome sve ono što je kasnije nastalo nije ni moglo biti uneseno u Sladine *Faste*. Međutim, malo je vjerojatno da je do 1767. godine, ili nešto ranije, do vremena Sladina prikupljanja građe za *Faste*, Sorkočević bio završio, odnosno započeo samo one radove koje spominje Slade. Jer, to su tek dvije *Devetnice* i prijevod drame talijanskog isusovca Nikole Tolomeija *La Vocazione di S. Luigi Gonzaga alla compagnia di Gesù*, dok je prijevod Tassova epa *Gerusalemme liberata* bio tek u početnoj fazi, a samo jedna Ovidijeva herioda prevedena i jedna kraća pjesma u pohvalu Eugena Savojskog »istumačena«. Da Sladini podaci nisu sasvim precizni, potvrđuje činjenica što je on upravo ta dva posljednja spomenuta Sorkočevićeva rada smjestio u vremenski najkasnija, a mi smo, naprotiv, mogli utvrditi da su nastala najmanje dvadeset godina prije štampanja Sladine knjige.¹

U Matijaševićevu *Izvodu* iz Crijevićeve *Dubrovačke biblioteke*², koji je on u mnogo čemu obogatio novim vijestima, a i ispravcima, i koji je poslije njegove smrti dopunio Antun Agić, nalazi se i nešto podataka o Frantici Sorkočeviću. Dubrovčanin Ivan Marija Matijašević, isusovac, Sorkočevićev nešto mlađi suvremenik – rođen je 1714. godine, a nadživio je Sorkočevića punih dvadeset godina – prikupljao je čitavog života vijesti o dubrovačkim piscima, tragao za njihovim rukopisima, prepisivao ih, sređivao, popraćao svojim primjedbama. Međutim, podaci o Sorkočevićevim radovima u Matijaševićevu *Izvodu* ne potječu, začudo, iz Matijaševićeva pera. Sudeći po pismu povećih, širih slova tankog poteza, koje se upadljivo razlikuje od Matijaševićeva sitnog, ravnomjernog pisma debljeg poteza, radi se o dopunama franjevacu Antuna Agića (1753–1830), svakako najmlađeg, a ujedno i posljednjeg, iz onog ne baš malobrojnog kruga Dubrovčana koji su svojim radom na biografiji svojih sugrađana obogatili poznavanje dubrovačkih kulturnih radnika.

¹ Detaljnije o tome u poglavlju »Prijevodi s latinskog jezika«.

² *Bibliotheca Scriptorum Ragusinorum a P. Seraphino Cerva ... concinnata, In Epitomen a P. Ioanne Maria Matthaejo Societatis Jesu redacta, Nonnullisque additamentis ab eodem aucta*. Autograf u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu R3666.

U Matijaševićevu *Izvodu*, na naslovnoj strani, Agić je sam upozorio, jednom kratkom bilješkom, na svoje dopune: »Accessere additiunculae a pag. 246. usque in finem. Libri a P. Antonio Aglich Minorita insertae«. Međutim, Sorkočevićeva biografija, i ne samo ona, umetnuta je u Matijašićev tekst na odgovarajuće mjesto koje joj u abecednom slijedu pripada, no kako zbog dužine nije mogla da stane u preostali prazan prostor, Agić je nastavio na kraju Matijaševićevih izlaganja.³ Agićeva, dakle, bilješka samo je djelomično tačna, jer su njegove dopune razasute duž cijelog Matijaševićeva djela, a ima ih i prije strane koju je sam Agić označio.

U toj Agićevoj verziji Sorkočevićeve biografije zabilježen je čak i datum nastanka nekih Sorkočevićevih radova. Tu stoji da je Sorkočević počeo da prevodi ep *Gerusalemme liberata* 2. juna 1754. godine i da je 5. jula iste godine već bio završio prvo pjevanje i odmah započeo da prevodi drugo pjevanje, zatim da je 1727. godine preveo jednu nabožnu pjesmu Paola Segnerija, a 1755. *Devetnicu* u čast sv. Alojzija Gonzage. Antun Agić, daleko mlađi od Sorkočevića, zabilježio je, dakle, neke detalje iz njegova rada koje nisu poznavali, ili pak nisu smatrali za potrebne da istaknu, ni Sorkočevićevi suvremenici – njegovi biografi. No unatoč svemu tome potkrali su se i Agiću u Sorkočevićovoj biografiji neki propusti. On, na primjer, nije ništa znao o njegovim prijevodima iz suvremene talijanske književnosti, ni o njegovu prijevodu Molièreove drame. To je primijetio i marljivi sakupljač djela dubrovačkih pjesnika dum Luka Pavlović, pa je u svojim ispisima Matijašević-Agićeva *Izvoda* iz Crijevićeve *Dubrovačke biblioteke* na kraju Sorkočevićeve biografije dopisao: »Agić, Mattei, e compagni ignoravano come egli (t.j. F. Sorkočević) tradusse varii drammi del Metastasio; dei quali alcuni trovai intieri; e di qualcheduno solamente i primi atti. Tradusse ancora la Psiche del Molliere (!), la Merope del Maffei, ili che tutto tengo in copia.«⁴

Najviše podataka o Sorkočevićovoj književnoj djelatnosti prikupio je Frano Appendini. Samo, na žalost, danas se više nisu mogli pronaći svi oni Sorkočevićevi radovi koje je Appendini, bez sumnje, vidio i zato ih unio u Sorkočevićevu biografiju. Tome je svakako pridonijela i činjenica što nijedan od Sorkočevićevih radova nije do danas bio štampan. Svi su oni još uvijek u rukopisima rastrkani po bibliotekama u Dubrovniku, Zagrebu i Zadru. Nekoć je dubrovački tiskar Occhi namjeravao izdati i Sorkočevićeva djela u svojoj ediciji dubrovačkih pjesnika. U tom bi se izdanju štampala djela dubrovačkih pisaca zajedno s vijestima o njihovu životu, i to kronološki, kako su živjeli. Da bi osigurao prođu novoj ediciji, a donekle i neophodna novčana sredstva, Occhi je, 1784. godine, svojim manifestom pozvao na pretplatu sve ljubitelje slovenskog jezika. U popisu pisaca kojim je zaključio svoj manifest čitamo

³ Nalazi se na str. 65. i 258–259 spomenutog rukopisa.

⁴ Rukopisi dum Luke Pavlovića u Državnom arhivu u Dubrovniku, rukopis broj 50. Sorkočevićeva biografija nosi u tom rukopisu broj 161.

i ime Frantice Sorkočevića, a od njegovih djela koja je Occhi namjeravao da štampa nalaze se »Knjige Ovidiove, Merope iz Maffei i Psike Molièrova«.⁵ Do izdanja, međutim, nije došlo ni za vrijeme Occhijeve štamparske djelatnosti ni za vrijeme kasnijih dubrovačkih tiskara. Zamisao o štampanju Sorkočevićevih djela nije se, čini se, od Occhijevih vremena nijednom više ponovila. U međuvremenu mnogi su Sorkočevići autografi nestali, ali su se očuvali u kasnijim prijepisima, no nekoliko njih ipak se više nije moglo pronaći.

Počnimo od Sorkočevićevih nabožnih stihova koje spominje Appendini i ostali Sorkočevići biografi. Tako na primjer »elegante elegia«, kojom je Sorkočević, još u mladenačkim danima, izrazio želju da bude primljen u red karmelićana, a i neki drugi latinski sastavi koje je još Appendini zatekao, danas se više nisu mogli pronaći. Također i *Devetnica* u čast sv. Marije Magdalene de Pazzi, koja je prijevod pjesme Paola Segnerija, pa prijevod dviju *Elegija* P. Rotija i prijevodi nekih psalama, himni, responsorija, za koje Appendini nije ostavio pobližih naslova, mogu se također smatrati da su izgubljeni.

Od četiri toma Spinolinih *Meditacija*, koje je Sorkočević, kako kaže Appendini, preveo »in illirico« danas postoji još samo jedan. Možda je Appendini u svoje vrijeme doista vidio sva četiri toma prijevoda, a možda ga je dovela u zabludu Sorkočevićeva bilješka na njegovu autografu, jedinom tomu *Meditacija* koji se do danas očuvao.⁶ Naime, na naslovnoj je strani Sorkočevićeva prijevoda bilješka »Dio četvrti«, pa je Appendini mogao iz toga izvesti pogrešan zaključak o postojanju četiri toma Sorkočevićeva prijevoda. Ova će pretpostavka biti vjerojatnija ako se usporedi naslov Spinolina djela sa Sorkočevićevim prijevodom. Spinola je nazvao svoje nabožno djelo *Meditazioni sopra la vita di Gesù Signor nostro, Per ciascun giorno*, distese dal Padre Fabio Ambrosio Spinola della Compagnia di Giesù, Parte quarta Cominciando dal primo di settembre sino alli duoi di decembre itd.,⁷ a Sorkočevićev prijevod glasi: *Meditazioni za činit ih od dvadeseti i jednoga oktumbra do prve nedelje od adventa*, učinjene od oca Fabija Ambrosija Spinola a izgovorene u naški, i pripisane od Frantice Pjerka di Sorgo. Sorkočević, dakle, nije uopće preveo čitav četvrti dio *Meditacija*, kako se vidi iz početnog datuma uz koji su vezane molitve, odnosno razmišljanja originala, i početnog datuma prijevoda. On je, zapravo, preveo samo jednu trećinu četvrtog dijela tih *Meditacija*, tačnije 150 strana originalnog teksta, koji broji nešto preko 500 štampanih strana, dok Sorkočevićev prijevod ima 352 pisane strane.

Sorkočevićev prijevod crkvene drame isusovca Nikole Tolomeija *La vocazione di S. Luigi Gonzaga*, koji spominju i Slade, i Agić i Appendini, nije se također našao. Nije ga sigurno čitao ni Đuro Ferić, iako je u

⁵ Up. Ž. Muljačić, *O prvoj dubrovačkoj tiskari*, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, g. IV–V, Dubrovnik 1956, str. 589–591.

⁶ Autograf u Sveučilišnoj biblioteci u Zagebu pod brojem R3139.

⁷ Prema mletačkom izdanju iz 1711. godine.

povodu toga prijevoda ispjevao njegovu autoru Sorkočeviću pohvalnu pjesmicu.⁸ Ferićev elogij ne dotiče se sadržaja prevedene drame, što je i razumljivo ako se uzme u obzir da on nije prijevod pobliže poznavao. Sladini *Fasti*, koji su mu obično služili kao izvor,⁹ nisu mu, osim naslova drame i imena autora, pružili nikakvu pobližu informaciju. U nedostatku obavijesti o Sorkočevićevu prijevodu Ferić se poslužio razlogom koji je, navodno, Sorkočevića ponukao da se prihvati prevođenja drame i iz toga satao ovu pjesmicu:

*Carmina quom caneret Franciscus saepe profana,
vox audita sibi dicere, sacra cane.
Nec mora: te Lodovix divina voce vocatum
aggreditur soceo nobiliore sequi
Respexere virum contracta fronte sorores,
Una sed ex illis risit ei Uranie.*

Među rukopisima Sorkočevićevih djela nije se našla nijedna svadbena pjesma i nijedna od onih koje je pjevao dubrovačkim vladikama prilikom njihova odlaska u samostan i polaganja zavjeta. Danas se zameo svaki trag i Sorkočevićevim dvjema pjesmama *Vijeće lastovsko* i *Poklad lastovski*, koje Appendini naziva »poemetti eroicomici«. Da su se te dvije pjesme očuvale, danas bi bili u mogućnosti da upoznamo još jednu dimenziju Sorkočevićeve književne djelatnosti. Appendini izričito spominje da je Sorkočević ispjevao »due poemetti eroicomici«, iako naslove pjesama donosi pod zajedničkim nazivom *Vijeće* i *Poklad lastovski*, odnosno *Il consilio e il carnovale dei Lagostani*. Možda samo zato da ne ponavlja istu riječ. Dogodilo se, međutim, da je Fran Kurelac to *Vijeće* spojio sa sasvim drugim mjestom – s Potomjem na Pelješcu – sigurno zato što je tragajući za rukopisima dubrovačkih pjesnika naišao na satiričnu pjesmu Joza Betondića *Vijeće potomanjsko*, pa, misleći da je to ona Franatice Sorkočevića, objavio je pod njegovim imenom među »porugljivim« pjesmama u svojoj knjizi *Runje i pahuljice*.¹⁰ Ipak, i samom je Kurelcu sadržaj spomenute »porugljive« pjesme bio nespojiv s autorom pod čijim ju je imenom štampao. Zato je u »Pripomenku« ispred pjesme iz opreza dodao ovu bilješku:

»Ako i jest ono, što se tuj pripovijeda, okolisko i popusko, nu je ipak šala samo, koja nikoga u napast ne dovede. Vsakako je to jedan ponajboljih kusov. čto ih ova knjižica okvire. Mnogi Dubrovčani silu toga iz nje na pamet umijedu,

⁸ *Ejusdem* (tj. Francisci Hieronimi Petri de Sorgo) *de Drammate P. Nicolai Ptolomei S. Jesu, quod inscribitur »La Vocazione di S. Luigi Gonzaga« a se Illyrice reddito*. Spomenuta pjesma zabilježena je pod brojem 146 Ferićeva djela *Ragusinorum poetarum qui illyrica lingua scripserunt Elogia*. Rukopis broj 29 Bogišićeve biblioteke u Cavtatu.

⁹ Up. M. Pantić, *Sebastijan Slade-Dolči ...*, str. 122.

¹⁰ *Pjesni porugljive i pastirske ponajvič dubrovačke*. Skupio ih iz rukopisov starijih i novljih te ih kdjekud i tumačio Fran Kurelac, Zagreb 1866–68.

a to je uvijek znamen. da je narodu ugodila. A što je za nje pisca: ne znam ne bude li Franatica Sierković? Ako se i jest on puno bavio zakoni rodnoga grada; ako i jest duh zakonov slavnoga Francuza na jezik vlaški prenesao; ako i jest meditacije oca Spinole za naš narod opremio; ako i jest često na svetih cindricah zaigrao: nu je također mnogo toga preveo iz Ovidija, iz Tassa, iz Maffeiija, iz Molièra, iz Goldonija, iz Metastasija itd., kojih još ni jedan posvetio se nije, te je mogla i našem Franatici volja doći Potomnjanom se malo narugat i s njimi se pošalit ...»

Sve da i ne znamo da je Jozo Betondić, a ne Franatica Sorkočević, autor »porugljive« pjesme *Vijeće potomanjsko*, to bi se moglo dokazati nekim arhivskim dokumentima. Sorkočević je, kako smo vidjeli, duže vremena bio vezan za Lastovo, vršeci u dva navrata, 1742–1743. i 1748. godine, dužnost lastovskog kneza. Boravak na otoku prilično udaljenom od Dubrovnika i službena dužnost kneza omogućila mu je da upozna život i običaje ljudi toga kraja. Možda se već tu, na otoku, i rodila zamisao za zgode i nezgode iz toga kraja sroči u pjesmu, da se nekim tamošnjim ljudima kroz pjesmu nasmije, nekim naruga, a neke pohvali kao dum Guljelma Kazilarija. Tu odužu pohvalnu pjesmu ne spominju Sorkočevićevi biografi.¹¹ Što se tiče Joza Betondića, on je opet službom bio vezan za Pelješac, a živeći uz to u Stonskom primorju mogao je lakše upoznati mnoga sela na Pelješcu, sa svim njihovim dobrim i lošim stranama, što je uostalom dokazao još jednom satiričnom pjesmom *Tužba kacamorta od Trstenika*.¹²

Od prijevoda Tassovoga epa *Gerusalemme liberata* nije se očuvalo ni onih nekoliko pjevanja za koja je znao Appendini, čak ni ona prva dva koja spominje Antun Agić, navodeći precizno i datum kad ih je Sorkočević počeo da prevodi, odnosno datum završetka prvog pjevanja. Do nas su došle samo one četiri strofe koje je zabilježio Agić u Matijaševićevu *Izvodu* iz Crijevićeve *Dubrovačke biblioteke*, vjerojatno zato da i primjerom ukaže na novi stih – trinaesterac – koji je Sorkočević, prevodeći Tassov ep, uveo u dubrovačku književnost. Trebalo je, zapravo, da Agić donese šest strofa Sorkočevićeva prijevoda, tri strofe prvog pjevanja i tri strofe drugog pjevanja, kako je unaprijed obećao »en igitur initium tres primi tres secundi cantus«, međutim, zabilježio je samo dvije strofe iz spomenuta dva pjevanja, koje u stvari obuhvaćaju tek dvije Tassove stanze.

Nabrajajući Sorkočevićeve književne radove, Appendini je zabilježio i dva doista zanimljiva podatka. Pripisao je, naime, Sorkočeviću prijevode nekih Goldonijevih i Molièreovih komedija, i to u prozi. Da li su te Appendinijeve tvrdnje tačne, razmotrit ćemo u idućim poglavljima. Zasad je dovoljno da istaknemo da se prijevodi Goldonija nisu pronašli, štaviše, nije se našla ni neka bilješka koja bi potvrdila njihovo postojanje.

¹¹ O toj Sorkočevićovoj pjesmi detaljnije u poglavlju »Izvorni stihovi«.

¹² Up. N. Beritić, *Oko Betondićeva prijevoda Ovidijevih Heroida*, Beritićev zbornik, Dubrovnik 1960, str. 207, 210–212.

nje. Što se tiče Molièreovih komedija, ni na jednom prijevodu u prozi nije zabilježeno ime prevodioca, nego samo na jedinom prijevodu Molièrea u stihu, komediji *Psyché*.

Danas smo u mogućnosti da dopunimo Sorkočevićeve biografije podacima o njegovim djelima, u prvom redu o prijevodima latinskih pjesnika. Od Sladina podatka o prijevodu XIV Ovidijeve heroide, preko Agićeva tek uzgrednog spomena da je Sorkočević preveo »unam aut plures Epistolas Heroidum Ovidii« pa do Appendinijeva konkretnog broja prevedenih heroida, koji je, naravno, nepotpun, jer se ograničio samo na četiri Heroide, mogli smo, zahvaljujući Sorkočeviću autografu prijevoda latinskih pjesnika,¹³ taj broj povećati na deset. Osim Ovidijevih *Heroida* Sorkočević je prevodio Marcijalove epigrame, njih šest, i dvije anakreontske pjesme. Te prijevode, koje ni Appendini ne spominje, prvi je uočio u Sorkočeviću autografu dum Luka Pavlović, odakle ih je i prepisao.¹⁴

I Appendinijevi podaci o Sorkočevićevim prijevodima Metastasijevih melodrama nisu potpuni. Appendini prepisuje Sorkočeviću prijevode samo četiriju Metastasijevih melodrama: *Demetrio*, *Re Pastore*, *Didone* i *Artaserse*. Međutim, među Sorkočevićevim autografima našli su se i prijevodi još dviju melodrama: *Minteo (L'eroe Cinese)* i *Ciro Ricconosciuto*.

Sorkočevićeva književna baština ne bi bila potpuna kad ne bismo istakli još jednu granu njegove djelatnosti koju dubrovački biografi nisu uopće spomenuli. Radi se o njegovu sakupljanju i prepisivanju djela dubrovačkih pjesnika. Od te Sorkočevićeve djelatnosti očuvale su se do danas samo dvije zbirke dubrovačkog pjesništva, u kojima je on marljivo prepisao mnoga pjesnička djela svojih predšasnika. Prva se zbirka nalazi u Historijskom arhivu u Zadru.¹⁵ U njoj je, na nekih pet stotina strana, Sorkočević prepisao četiri »prikazanja« Džona Palmotića: *Danicu*, *Alčinu*, *Captislavu* i *Ipsipilu*. Druga je zbirka pohranjena u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu¹⁶ Pripadala je nekad Velimiru Gaju. Ima nešto manje od četiri stotine strana, na kojima su »skupjene Pjesni razlike«, a među njima *Sunčanica* Sorkočevićeva djeda Šiška Gundulića; *Ljubica* Vice Pucića Soltanovića; *Tužbe Radimilove*, *Trublja slovinska*, *Radonja* i još neke pjesme Vlada Menčetića; *Derviš* Stijepa Đurđevića s još nekim njegovim pjesmama; zatim *Jedupka* Andrije Čubranovića (!). Tu je još i *Tužba* Marina Buresića; *Prema svjetovnoj ljubavi* Antuna Kastratovića; *Vrhu velike trešnje* Bara Bettere i Nikolice Bunića; stihovi Dživa Sara Bunića i nedovršeno *Biglisanje u tancu*, koje je dopunila neka druga ruka.

¹³ U Biblioteci male braće u Dubrovniku pod brojem 160.

¹⁴ Nalaze se u I svesci Pavlovićevih prijepisa Sorkočevićevih prijevoda u Državnom arhivu u Dubrovniku, rukopis broj 11.

¹⁵ To je rukopis broj 53 pod naslovom *Prikazanja spjevana po Gospod:u Džonu Džore Palmottiću vlastelinu dubrovačkomu*.

¹⁶ Rukopis R3119.

Mi, na žalost, danas ne znamo koliko je takvih Sorkočevićevih prijepisa djela dubrovačkih pjesnika nekad postojalo. No bez obzira na to već i ovo što smo zatekli dovoljno je značajno. Nije slučajno da je Sorkočević prepisivao djela dubrovačkih pjesnika i da su među njima bile upravo Palmotićeve drame, Gundulićeva *Sunčanica*, Pucićeva *Ljubica* itd. Ta su djela bila bez sumnje omiljela Sorkočevićeva lektira, pa su utjecala na formiranje njegova književnog ukusa.

U svakom slučaju i Franaticu treba pribrojiti onom krugu dubrovačkih entuzijasta kojem su pripadali Ivan Marija Matijašević, Ivan Altesti, Lovro Cekinić, Kliment Rajčević i drugi, koji su svojim neumornim zalaganjem sakupili velik broj rukopisa dubrovačkih pjesnika, a još veći prepisali i tako pomogli da se ta dragocjena književna baština otme zaboravu i očuva.

2

IZVORNI STIHOVI

Ako sagledamo Sorkočevićevu književnu djelatnost u cjelini, dakle ne samo rezultate te djelatnosti koji su se do danas očuvali nego zajedno sa svim onim što je već propalo ili možda još uvijek leži negdje zatureno, a što su u svoje vrijeme zabilježili Sorkočevićevi biografi, nužno se nameće zaključak da su Sorkočevićevi izvorni pjesnički radovi daleko malobrojniji u poređenju s bilo kojom drugom granom njegove djelatnosti. Čudnim slučajem upravo su ti Sorkočevićevi originalni stihovi najviše stradali i tek jedan neznatan dio očuvao se sve do danas. Ipak, unatoč tome može se kazati da su oni odreda bili prigodnog karaktera. Ta se njihova osnovna značajka ne bi niukoliko izmijenila da su se i u cjelini očuvali. No to je i jedino njihovo obilježje kojim raspolažemo.

Od Sorkočevićevih izvornih radova očuvalo se tek nekoliko kraćih pjesama ispjevanih određenim ličnostima i nešto nabožnih stihova. Pjesme u pohvalu pojedinim ličnostima mogle bi se i približno datirati. Najranije je svakako ispjevan epigram *U hvalu privedroga zapovjednika od vojske cesarove i vojvode Eugenija od Savoje*. Zabilježio ga je u *Kuljenu* – zbirci dubrovačkog i korčulanskog pjesništva – o. Lovro Cekinić u Konavlima 1734. godine.¹ Ali epigram je, bez sumnje, mnogo ranije nastao, jer kakvog bi razloga bilo pjevati u pohvalu Eugena Savojskog, isticati njegove vojničke sposobnosti, poređivati ga s trojicom

¹ To je rukopis broj 245 Biblioteke male braće u Dubrovniku. Spomenuti epigram nalazi se i u Sorkočevićevu autografu zajedno s njegovim prijevodima latinskih pjesnika u istoj biblioteci pod brojem 160 i u rukopisu broj 126 Bogišićeve biblioteke u Cavtatu.

čuvenih vojskovođa, Pirom, Fabiom i Marcellom, kako čitamo u Sorkočevićевой pjesmi, skoro dvadeset godina nakon njegovih pobjeda nad Turcima.

*Do neba je slava uznijela,
 S ke do vijeka slavni ishode;
 Sa tri bojna vrijedna djela
 Tri hrabrena vojevode:*

*Pira, er mudro vazda u boju
 Vojnicu je namjestivô,
 A Fabija, zgodu er svoju
 S tihocom je pričekivô.*

*Prvi mjestom; tihe želje
 Drugi glasom slavu stječe,
 A Marčelo neprijatelje
 Što umije rvat na daleče.*

*Ti vojvodo slavni Eugene,
 Umiješ mjestit vojsku tvoju;
 Zgode čekat prividene;
 Neprijatelje bit u boju:
 Neka u samom tebi ostane
 Tri vojvode čijem se slave.*

Sigurno je, međutim, da epigram nije ispjevan ni neposredno nakon uspješnih borbi kod Petrovaradina (1716. godine) i Beograda (1717. godine), u kojima se proslavio Eugen Savojski, jer je Sorkočević tada još bio dječak s tek navršenih deset godina života. Ovu je pjesmu ispjevao svakako kasnije, nakon sličnih pjesama Ignjata Đurđevića i Vice Petrovića², dok je još bilo živo sjećanje na pobjede Eugena Savojskog.

Ovaj epigram sastavljen je iz dva dijela. Oba su bila najprije ispjevana na latinskom jeziku a onda prevedena na naš jezik. Prvi epigram ima tri latinska distiha, odnosno četiri strofe na našem jeziku. Drugi je epigram daleko kraći, ima samo jedan latinski distih, odnosno jednu osmeračku kvartinu s uobičajenom rimom.

Pjesma koju je Sorkočević posvetio Lovru Cekiniću marljivom sakupljaču rukopisa dubrovačkih pjesnika, nastala je jamačno 1734. godine u Konavlima. Sorkočević ju je svojom rukom ispisao na 464. strani Cekinićeva *Kuljena*. Ugodno iznenađen Cekinićevim interesom za djela dubrovačkih pjesnika, a još više njegovim nastojanjem da što više starih rukopisa prikupi i prepíše i tako spasi od propadanja i zaborava, Sorko-

² Up. Đ. Körbler, *Latinska pjesma Ignjata Đurđića, u kojoj slavi pobjede Eugena Savojskog nad Turcima 1716. i 1717. godine*. Grada za povijest knjiž. hrvatske, knj. 5, Zagreb 1907, str. 1-5.

čević je ispjevao ovu kratku pjesmu u rimovanim osmercima složenim u tri sekstine. U njoj najprije iskazuje hvalu svima onima koje privlači i zanima dobro štivo:

*Blažen tko štiti pisma svaka
Ka dostojna štenja jesu...*

Ne zaboravlja ni one vrijedne ljude koji prepisuju stare rukopise:

*Blažen i oni, ki izgubljena
Dobra pisma pripišiva...*

no najveću hvalu iskazuje Lovru Cekiniću jer obje te značajke ispoljuje:

*Najblaženij ti, kreposti
Ki obje ove sadružuješ...*

Uz Sorkočevićev boravak na Lastovu vezana je njegova pohvalna pjesma dum Guljelmu Kazilariju,³ paroku, rodnom iz Cavtata, koji je u toku svoje dušobrižničke karijere boravio u mnogim mjestima Dubrovačke republike. Do poznanstva i prijateljske veze s Kazilarijem došlo je sigurno za vrijeme Sorkočevićeva kneževanja na Lastovu, u tom slučaju ne prije 1741. godine, kad je Sorkočević prvi put duže boravio na tom otoku. Kazilari zapravo i nije stalno živio na Lastovu, kako bi se moglo očekivati, nego je, po svemu sudeći, samo češće navraćao, što, uostalom, i sam Sorkočević u pjesmi ističe:

*Ah kolikrat na Lastovo
Crkve ste ove pohodili,
Ili na mjesto biskupovo,
Ili s njime kad ste bili.*

Za vrijeme tih povremenih boravaka na Lastovu držao je Kazilari uspjele propovijedi, pa je svima ostala u sjećanju topla, očinska njegova riječ, koja je ponukala i Sorkočevića da je spomene u pjesmi:

*Eto i nemoć, koja odi
Po svakom se jes gledala
Prista od vas dokle godi
Božja riječ se povijedala.*

*Lijek u duši, lijek u tijelu
Mi po vami nahodimo
S kojijem riječim, po kom djelu
Da vam na trud zahvalimo?*

³ Nalazi se u rukopisu broj 385 Biblioteke male braće u Dubrovniku i u rukopisu R 3790 Sveučilišne biblioteke u Zagrebu.

Ova oduža Sorkočevićeva pjesma ima dvadeset strofa sa po četiri osmerca u svakoj, koji se rimuju na uobičajeni način. Strofe su u pjesmi tako složene da početna slova svake pojedine daju ime i prezime slavljenika.

Preostaje još nešto nabožnih stihova, koji su se očuvali u jednom rukopisnom kodeksu⁴ zajedno s odlomcima Kanavelovićeve *Muke Isukrstove*, *Uzdasima Mandaljene pokornice* Ignjata Đurđevića, Gundulićevim *Suzama sina razmetnoga*, nekim pjesmama Dživa Bunića i drugim stihovima. Kodeks se zapravo sastoji od nevezanih listova različite veličine. Sorkočevićeve su pjesme umetnute u kodeks, a razlikuju se od ostalih priloga pismom i veličinom listova. Pisane su rukom Iva Altestija (1728–1816) i po svoj prilici pripadale su nekad drugoj cjelini.

Prva pjesma iz ove cjeline je nepotpuna, ostao je samo njen završetak. Ispjevana je najprije u latinskim distisima, a onda prevedena na naš jezik – svaki distih jednom strofom od šest osmeraca. Druga je pjesma daleko veća, ima 126 strofa s po četiri rimovana osmerca u svakoj strofi. U njoj je Sorkočević prenio u stihove, a možda samo preveo, poznati biblijski motiv, kako se vidi iz samog naslova pjesme *Veliki, ali malahni Sveti Ivan Krstitelj kaže rados i veselje u porođenju Jezusovu, Razgovor koji njegova majka Sveta Lizabeta š' njime u temu provodi*. Jednostavnim riječima, složenim u gipke stihove, dočarana je atmosfera očekivanja velikog događaja – rođenja Isusova i radost koju je Ivan Krstitelj u povodu toga iskazivao začuđenoj majci:

*Kê je ovo čudo moje
ušikat te nije moći,
sad će veće noćno svoje
na pô tijeka vrijeme doći.*

*Kad ovakoj pri milosti
poče i ona uživati,
er ugleda od radosti
koljevčicu uzigrati.*

*Sve što prije sakriveno
sama u sebi ćutjela je,
tad u njemu otkriveno,
i očito vidjela je.*

*On je pogled svoj u temu
dragoj majki obratio,
a ručice Privišnjemu
put nebesa upravio;*

⁴ Ib 14 u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu.

*Kô da hotje ukazati
 tako milijem načinima
 da mu bude hvale dati
 na njegovijem milostima.*

Ova nepotpuna zbirka Sorkočevićevih nabožnih stihova završava kraćom jutarnjom molitvom, koja je također ispjevana u osmercima složenim u pet kvartina. I ta je pjesma bila najprije ispjevana na latinskom jeziku, a onda prevedena a naš jezik. Začudo, ovaj put latinski tekst nije bio složen u distisima, nego u osmeračkim kvartinama kao i prijevod.

Ivo Altesti, neumorni sakupljač rukopisa dubrovačkih pjesnika, kome pripada zasluga što su se i ovi Sorkočevićevi stihovi sačuvali, nije nigdje zapisao ime njihova autora. No kako je ova zbirka nepotpuna i predstavlja samo dio jedne veće, sada vjerojatno izgubljene cjeline, ne možemo tvrditi da Altesti nije na početku zbirke uredno ispisao i njen naslov i ime autora kao što je obično radio na mnogobrojnim rukopisima koje je svojom rukom prepisao. Neka je druga ruka ispod naslova pjesme o sv. Ivanu i sv. Lisabeti dopisala »Pjesan Iva Frana Sorkočevića« i tako skrenula pažnju na ove stihove, koji bi, inače, i danas još bili zagubljeni u mnoštvu nabožnih stihova, kojima je dubrovačko XVIII stoljeće osobito obilovalo. Zahvaljujući tom upozorenju, mi danas možemo potvrditi da je njegovo određivanje autorstva bilo tačno. Šta više da se Sorkočevićovo autorstvo može proširiti i na onu prvu nepotpunu pjesmu kao i na onu kratku molitvu na kraju. Jer i ovi nabožni stihovi, kao i onih nekoliko prigodnih pjesama, nose obilježja Sorkočevićeva pjesničkog izraza, njegov rječnik, frazarij, neukrućen i prilično gibak stih, naravno i ovaj put uobičajeni osmerac složen u kvartine, odnosno sekstine. U tim dakle, prigodnim stihovima dolazi do izražaja Sorkočevićovo poznavanje jezika i versifikatorske tehnike, no te značajke nisu dovoljne da njegove osmerce obogate individualnim obilježjem. Međutim, te osobine Sorkočevićevih izvornih stihova treba promatrati u relacijama dubrovačkog XVIII stoljeća. A već je poznato da je pjesništvo u Dubrovniku u tom stoljeću uglavnom bilo nedovoljno izrazito, bez jačih individualnih crta, tako da ni ti stihovi ne izlaze iz okvira tadašnjeg prigodnog pjesništva.

8

PRIJEVODI S LATINSKOG JEZIKA

Od svih pisaca grčke i rimske književnosti dubrovačko-dalmatinski pjesnici najviše su posezali za Ovidijem. Jer taj »izvrsni pisnivac« svojim *Ljubavnim pjesmama* i *Ljubavnom vještinom* učio je još od srednjeg vijeka evropske pjesnike jeziku ljubavi. Pa iako mu je kritika osporavala dubinu osjećaja i stvaralačku originalnost, ipak je taj majstor lju-

bavne poezije osvajao finoćom, duhovitošću, lakoćom i gipkošću stiha. Razumljivo je onda što je Ovidije bio omiljeni uzor i dubrovačkim pjesnicima. I ne samo u lirskom pjesništvu – od kojeg da spomenemo samo kanconijere ljubavne lirike, koji su dobrim dijelom prožeti Ovidijevom erotikom – nego i u dramskom. Ovidijeve *Metamorfoze* i *Heroide* bile su stalan i nepresušan izvor dubrovačkih dramskih pisaca, izvor koji je pružao obilje građe za mnogobrojne prerade i parafraze. Osim toga, dubrovački su ga pjesnici i prevodili, i to najprije odabrane priče iz *Metamorfoza*, a onda i *Heroide*. U XVIII stoljeću najviše su prevodili *Heroide* i prvi put smo tada dobili u prijevodu svih dvadeset i jednu. Dogodilo se pri tom da su jedne te iste heroide prevodili i po dvojica pjesnika, po svoj prilici ne znajući jedan za drugoga, a možda i iz želje da se na tom poslu i sami ogledaju.¹

Najviše podataka o broju prevedenih *Heroida* i njihovim prevodiocima ostavili su nam dubrovački biografi Slade i Appendini. Prema vijestima koje oni donose *Heroide* su prevodili: Pero Bošković, dum Pero Bašić, Ivo Altesti, Jozo Betondić, Franatica Sorkočević i Đuro Ferić. Slade i Appendini ne slažu se u broju prevedenih heroida, ali to je i razumljivo, jer u vrijeme kad je Slade skupljao građu za svoje *Faste*, heroide nisu bile u tolikom broju prevedene. Tako na primjer Slade kaže da je Sorkočević preveo samo jednu heroidu,² a Appendini ih spominje četiri.³ Za Joza Betondića Slade samo općenito kaže da je prevodio *Heroide*, ne navodeći ni ukupnog broja ni njihova imena.⁴ Appendini pripisuje Betondiću ravno trinaest heroida, ali ni on ne spominje ništa drugo osim tog ukupnog broja.⁵ I Slade i Appendini pripisuju Petru Boškoviću prijevode dviju heroida, i to poimence.⁶ Među prevodiocima *Heroida* Appendini uopće ne spominje Jakova Betondića, čije je prijewe objavio dubrovački tiskar Petar Frano Martecchini u prvom i jedinom dosad štampanom izdanju prijevoda svih Ovidijevih heroida iz pera Joza i Jakoba Betondića.⁷ Što se tiče ostalih, mladih prevodilaca *Heroida*, njih spominje samo Appendini. Uz imena Pera Bašića i Đura Ferića Appendini veže prijewe po jedne heroide, a Altestiju pripisuje prijewe dviju heroida.⁸

¹ Up. I. M. Tronski, *Povijest antičke književnosti*, Zagreb 1951, str. 486–495; M. Kombol, o. c., str. 115, 118, 223, i dalje; P. Popović, o. c., str. 218–219, 300–301, 304–305; F. Maixner, *O hrvatskom prijevodu XV (XVI) Ovidijeve heroide »Paris Helenae« od Hanibala Lucića*, Rad JAZU 91, Zagreb 1888, str. 81–86; P. Mitrović, *Dubrovački prijewi Ovidijevih heroida*, Crvena Hrvatska, br. 63, Dubrovnik 1909.

² O. c., str. 23.

³ O. c., t. II, str. 301.

⁴ O. c., str. 35.

⁵ O. c., str. 301.

⁶ S. Dolci, o. c., str. 52; F. Appendini, o. c., str. 245.

⁷ *Pub. Ovidia Nazona Heroidah*, Prevod Jozipa i Jakoba Betondića, Dubrovčanah, Dubrovnik 1849.

⁸ O. c., str. 301.

U nekoliko očuvanih rukopisa *Heroida* samo se prijevod prve – *Penelopa Ulisu* – pripisuje Peru Boškoviću.⁹ Nijedan od tih rukopisa nema heroida u prijevodu dum Pera Bašića. A da je dum Pero ipak preveo jednu Heroidu, tvrdi i nepoznati sakupljač Betondićevih stihova u predgovoru jednom zagrebačkom rukopisu *Heroida*.¹⁰ Još prije nego što se nepoznati sakupljač latio pera, bile su prevedene sve heroide osim *Kanaka Makareu*, *Medea Jasonu* i *Sapfo Faonu*. »Za da bude dake ispunit se broj – piše u predgovoru – prva bi istomačena od pjesnika D. Pera Bašića, druga na molbe od prijatelja od gospara Iva Altesti, treća na svrhu, koja je najposljednja od Ovidijevih ne bi dosle od ikoga istomačena.« Možda je D. Pero doista preveo *XI heroidu*, ali u svim rukopisima u kojima se nalazi prijevod *XI* i *XII* heroide navodi se samo Ivo Altesti kao njihov prevodilac,¹¹ ukoliko se, naravno, prevodilac uopće i spominje.

Što se tiče broja heroida koje se ubrajaju u prijevode Joza Betondića, on varira u različitim rukopisima. Neki mu pripisuju prijevode šest,¹² neki dvanaest,¹³ a neki trinaest heroida.¹⁴ To neslaganje nastalo je iz čisto tehničkih razloga. Betondićevi prijevodi heroida ili bar najraniji prijepisi bili su, čini se, zajedno s ostalim njegovim prijevodima i originalnim stihovima raspoređeni u dva dijela i tako kasnije prepisivani. Zato se i dogodilo da neki rukopisi sadržavaju prijevode samo šest heroida, koliko ih je bilo u prvom dijelu, a neki opet svih trinaest, koliko ih je bilo ukupno u oba dijela. Do toga da neki rukopisi imaju samo dvanaest Betondićevih prijevoda heroida došlo je po svoj prilici zato što su neki prijepisi rađeni prema rukopisima u kojima je prijevod posljednje, trinaeste po redu heroide bio nepotpun. I Martecchini se služio takvim krnjim rukopisom, koji je pripadao obitelji Čingrija, pa zato i štampano izdanje prijevoda *Heroida* koje je on priredio sadržava samo dvanaest heroida u prijevodu Joza Betondića.¹⁵

Međutim, broj prevodilaca *Heroida* nije ovim iscrpen. Osim pisaca koje spominju Slade i Appendini još su neki Dubrovčani pretakali Ovidijeve latinske distihe u osmeračke strofe, karakteristične za kasnije du-

⁹ Up. rukopise broj 160, 157, 211 i 373 Biblioteke male braće u Dubrovniku, rukopis R 3186 Sveučilišne biblioteke u Zagrebu i rukopis I b 35 Arhiva Jugoslavenske akademije u Zagrebu.

¹⁰ R 3187 Sveučilišne biblioteke u Zagrebu.

¹¹ Up. rukopis R 3186 Sveučilišne biblioteke u Zagrebu i rukopis I b 35 Arhiva Jugoslavenske akademije u Zagrebu.

¹² Tako rukopis R 3187 Sveučilišne biblioteke u Zagrebu i rukopis broj 6 Bogišićeve biblioteke u Cavtatu.

¹³ Rukopis 36-I-29 Dominikanske biblioteke u Dubrovniku i rukopis R 3186 Sveučilišne biblioteke u Zagrebu.

¹⁴ Rukopis 373 Biblioteke male braće u Dubrovniku i rukopis I b 35 Arhiva Jugoslavenske akademije u Zagrebu.

¹⁵ Poblize o tome N. Beritić, *Oko Betondićeva prijevoda Ovidijevih Heroida*, Beritićev zbornik, Dubrovnik 1960, str. 197–206.

brovačko pjesništvo. Najprije Šimun Zlatarić, čija je *Knjiga Leandrova* prvi prijevod jedne Ovidijeve heroide u dubrovačkoj književnosti, ali je ona poznatija u kasnijoj preradi Ignjata Đurđevića.¹⁶ Ako je vjerovati da poslanica *Olimpija Birenu*, koja je zapravo prošireni monolog Olimpije iz prve scene prvog čina *Olimpije osvećene*, pripada Antunu Gledeviću, onda bi i njega trebalo ubrojiti među prevodioce Ovidijevih *Heroida*. Tačno je da *Olimpija Birenu* nije »izvorna heroida«, kako je to mislio Pavle Popović, ali ona nije samo prerada talijanskog libreta, mnogo opsežnija, istina, nego je mnogo bliža X Ovidijevoj heroidi *Arijadna Tezeju*, i po svoj prilici je njen slobodniji prijevod.¹⁷

Već smo ranije spomenuli da je Slade u svojim *Fastima* pripisao Frnatici Sorkočeviću samo prijevod jedne heroide i to XIV, *Hipermnestra Linu*. On je uz to dodao da je Sorkočević »Ovidiana Hypermnestrae Epistola, et Carmen in laudem Principis Eugenii, de Sabaudia nuncupati, postremam habuere manum; ...«. *Fasti* su štampani u Mlecima 1767, ali treba voditi računa da je svakako proteklo i nekoliko godina od početnog rada Sladina na *Fastima*, naime, od sakupljanja građe pa do onog konačnog – do redigiranja materijala i njegova štampanja. Ta činjenica zapravo i ne bi bila toliko važna kad bi se radilo o piscima iz bliže ili dalje prošlosti čiji je stvaralački rad bio završen, ali kad su u pitanju Sladini savremenici, koji su živjeli i aktivno radili na književnosti za cijelo vrijeme sakupljanja građe za *Faste* i njena konačnog oblikovanja, onda je, razumljivo, moralo biti propusta i manjkavosti. Međutim, u našem slučaju ne radi se samo o manjkavosti. Jer Slade izričito tvrdi da je »posljednji« Sorkočevićev rad prijevod Ovidijeve heroide i obrada pjesme u hvalu Eugena Savojskog. Međutim, Eugen Savojski umro je 1736, i bilo bi u najmanju ruku čudno pjevati »U hvalu privedroga zapovjednika od vojske cesarove« trideset godina poslije njegove smrti, a pedeset godina nakon njegovih pobjeda nad Turcima.

Da su ove pjesme bile ispjevane mnogo ranije nego što to Slade tvrdi, pokazat će i ovaj podatak. U Cekinićevoj zbirci pjesničkih radova – *Kuljenu*¹⁸ – ubilježeni su upravo oni Sorkočevićevi sastavi o kojima i Slade govori svrstavajući ih u vremenski najmlađe. Kako je Lovro Cekinić bilježio, s vremena na vrijeme, uz prepisane pjesme i mjesto svoga boravka i datum kada je prepisivanje obavio, možemo nešto više saznati i o Sorkočevićevim pjesmama. Naravno, *Kuljen* nam ne pruža tačne podatke kada je zapravo koji prijevod nastao, jer, konačno, zbirka se popunjala četrnaest godina, a datumi su tek nekoliko puta uneseni. Pa ipak će ona pomoći da se tačnije datiraju spomenuti radovi. Cekinić je prepri-

¹⁶ Up. *Biografska djela Ignjata Đurđevića*, izdao i objasnio Petar Kolendić, SKA, Zbornik za ist., jezik i knjiž. srpskog naroda, II odelj., knj. VII, Beograd 1935, str. 6. i 162. bilj. 77; M. Kombol, o. c., str. 223.

¹⁷ M. Deanović, *Die Uebersetzungen des Anton Gledjević*, Archiv fuer slavische Philologie, 36, Berlin 1916, str. 391; P. Popović, o. c., str. 337–338.

¹⁸ To je rukopis broj 245 Biblioteke male braće u Dubrovniku.

sao Sorkočeviću pjesmu Eugenu Savojskom u Konavlima 1734. g. To je, dakle, bilo upravo u vrijeme Sorkočevićeva kneževanja u Konavlima, pa je onda i razumljivo što je Sorkočević svojom rukom na istoj strani *Kuljena* upisao kraću pjesmicu na našem jeziku koju je složio u čast marljiva sakupljača Lovra Cekinića. Godina 1734. mnogo je prihvatljivija za pjesmu u hvalu Eudena Savojskog od vremenskog okvira na koji upućuje Slade, iako, uostalom, ni ta zabilježena godina ne mora biti i godina njena postanka.

Što se tiče prijevoda *XIV heroide*, on je u *Kuljenu* prepisan s još dvije kraće pjesme tačno između dva vremenska termina – Ragusa 18 marzo 1742. i Ragusa 20 febraio 1743.¹⁹ Sve kad bi se držali i ove posljednje godine 1743. kao najranijeg mogućeg vremenskog termina dovršenja Sorkočevićeva prijevoda *XIV heroide*, još uvijek bi to bilo više od dvadeset godina ispred onog koji navodi Slade. Uostalom, zar Sorkočević prijevod nije mogao biti gotov i ranije, i prije njegova kneževanja u Konavlima, gdje se sreo s Lovrom Cekinićem? To što Cekinić nije tada zabilježio ništa drugo iz pera Franatice Sorkočevića osim one kraće pjesme u čast Eugena Savojskog, možda je bilo iz prostog razloga što Sorkočević nije imao uza se u Konavlima svoje stihove, pa je Cekiniću kazivao u pero ili pak napisao sam ono što je znao napamet. A doista nije bilo teško pamtiti pjesmu od 22 stiha, što nije mogao biti slučaj s *XIV heroidom*, *Hipermnestra Linu*, čiji prijevod ima ravno 110 strofa, a u svakoj četiri osmeračka stiha. To je, vjerojatno, bilo odloženo do njihova ponovnog susreta u Dubrovniku, gdje je Sorkočevićeva heroida prepisana, kako se vidi iz datiranja u Cekinićevoj zbirci.

U prilog toj tezi ide i Sladina tvrdnja o kojoj smo već govorili da su upravo i prijevod *XIV heroide* i pjesma *U hvalu ... Eugena Savojskog* bili radovi koje je Franatica u vrijeme Sladina prikupljanja građe za *Faste* završavao. Iz toga bi se moglo zaključiti da su obje pjesme nastale, nekako u isto vrijeme pa bi, eto, i to bio jedan od razloga da se datum završetka Sorkočevićeva prijevoda Ovidijeve *XIV heroide* približi 1734. godini. Ali zato je neshvatljivo što Sorkočević ne spominje prijevod te heroide u pismu²⁰ Jozu Betondiću, u kojem je upravo riječ o prijevodima *Heroida*. Naime, Sorkočevićovo pismo je odgovor Betondiću, koji mu je poslao prijevod Ovidijeve *X heroide* na uvid i ocjenu, a pisano je 1753. godine. Ono je značajno i kao prilog ionako oskudnoj prepisci koja se do naših dana očuvala, osobito između dubrovačkih pjesnika, pa ga zato donosimo u cjelini:

¹⁹ Na str. 719–775.

²⁰ U arhivu Pera Čingrije, sada u Državnom arhivu u Dubrovniku, naišli smo na nekoliko zanimljivih dokumenata u vezi s prijevodima Ovidijevih *Heroida*, među kojima je i pismo Franatice Sorkočevića Jozu Betondiću. Što su se spomenuti dokumenti našli u arhivu Pera Čingrije, sasvim je razumljivo s obzirom na to da su Betondići bili s njime rodbinski povezani. Naime, djed Pera Čingrije bio je oženjen Anom, kćeri, Joza Betondića. A sam Pero prijateljevao je opet s Betondićevim unukom, koji je, kao i djed mu, nosio ime Jozo.

Al Sig(nor) Giuseppe Bettondi
 Sig(nor) Pa(ad)ron Col(en)d(issi) mo
 a
 Cobasc

Signore mio, e P(ad)ron Col(endissi)mo

Molto grata mi giunge la gentilliss(i)ma di V.S. mio Sig(no)re con l'inserta ingegnosa traduzione della Decima Eroide d'Ouidio. So io, quanto costino simili eruditi intertenimenti, nei quali amiro più il saper dilicato discernimento accommodar all'altrui limitati sentimenti, la traduzione, il metro, e la rima, come felicem(en)te fa V.S. mio Sig(no)re nel uerso illirico; che unendoli al uerso latino esprimerli come fa l'istesso Ouidio. Non intendo con ciò scemare punto la gloria, e gli aplausi di quel celebre poeta; ma non defraudando de douuti encomij la facilità, la dolcezza, et il sublime di Lei intendimento, con sincerità esprimo li più ueritieri dettami della giustizia. Io non solo non ho ardito metter mano alla douiziosa messe dei di Lei dotti sudori; ma stimarei più che azardosa la temerità di chiunque anche più esperto di me osasse con inuidiosa censura criuellarli. L'assicuro che l'ho letta e riletta, e più volte scontrata con l'originale, e la trouo non solo uniforme ai sentimenti d'Ouidio, ma in tutte le sue parti perfetta. Non potè la di Lei bontà regalarmi con più grazioso presente; e siccome la solitudine, il genio, et il naturale dono, che ha della poesia La portarano facilm(en)te ad ulteriori trauagli; così io La supplico a non priuarmi della consolazione di poterli godere et ammirare. Se l'amicizia e la stima che io Le professo mi permette io La pregarei a proseguire, finchè tutte le Eroidi d'Ouidio tradotte si unissero in un sol volume. E douendone soccomber anch'io, benchè applicato a mille noiosi impieghi e men che incapace a tal peso, purchè con ciò portassi stimolo e potessi impegnare la di Lei uirtù, m'offerisco uolentieri a tradurre quella che Ella uorà addittarmi. Questa intanto qui ingionta gliene rimando. E protestando alla di Lei Sig(nor)a madre, mia particolar padrona, et al Sig(nor) fratello, vnitamente con V.S. mio Sig(nor)e li più felici augurij in queste prossime feste d'ogni più bramato contento, con perfetta rassegnazione e stima mi confermo sempre più, come candidamente mi dico di V.S. mio Sig(nor)e

Deu(otissi)mo Obl(igatissi)mo Ser(vito)re Amico

Gio: Francesco Sorgo

Rag(us)a 18. Apr(i)le) 1753.

Prvo pitanje koje se nameće nakon čitanja pisma tiče se samog Betondića. Da li je, naime, Ovidijeva X *heroida* bila prva koju je Betondić preveo ili tek jedna iz niza prevedenih, koju je samo smatrao uspjelijom, pa ju je poslao prijatelju na ogled? Ako je to bila prva heroida koju je Betondić preveo, onda bi se moglo kazati da su ostali njegovi prijevodi heroida nastali u vremenskom razdoblju od 1753. godine, koja je označena u pismu, pa do 1764, kad je Betondić umro, a i to da se Sorkočević ranije od Betondića uhvatio u koštac s Ovidijevim distisima. Iz razloga koji smo već spomenuli čini nam se neshvatljiv drugi dio Sorkočevićeva pisma, u kojem bodri prijatelja da nastavi prevođenje, a da bi to pod-

sticanje bilo što efikasnije, on je voljan da se i sam prihvati tog odgovornog posla i da prevede onu heroidu koju mu Betondić označi. Zašto, dakle, Sorkočević prešućuje svoj prijevod *XIV heroide*? Je li to bilo samo zato da ne obeshrabri prijatelja, pa otuda i ona pretjerano skromna ocjena vlastitih prevodilačkih sposobnosti »men che incapace a tal peso«? Ili je pak Betondićev prijevod smatrao daleko uspješlijim od svoga, pa ga zbog toga nije spominjao, ili je, najzad, postojao neki drugi razlog. Jer, kako znamo, u *Kuljenu* je uz Sorkočevićev prijevod *XIV heroide* zabilježena 1743. godina kao posljednja vremenska granica kad je ona prepisana, a Sorkočevićovo pismo datirano je 1753. godinom. U tih deset godina Sorkočević možda i nije prevodio Ovidija, no ipak ta prilično velika vremenska udaljenost od prvog Sorkočevićeva pjesničkog zahvata u Ovidijevu materiju nije sigurno mogla izbljedjeti sjećanje na taj pjesnički pothvat. U svakom slučaju Betondićevo pismo s prijevodom *X heroide* djelovalo je kao poticaj, jer je kod Sorkočevića probudilo nekađašnje naklonosti i ponukalo ga da nakon više od deset godina opet posegne za Ovidijevim *Heroidama*.

Appendini je znao za četiri Sorkočevićeva prijevoda heroida, ali nije zabilježio o kojim se heroidama radi. I u dva očuvana rukopisa²¹ pripisuju Sorkočeviću po četiri heroide i to: *Brizeida Ahilu*, *Fedra Hipolitu*, *Dejanira Herkulu* i *Hipermnestra Linu*. Rukopis Sveučilišne biblioteke²² uvrstio je među Sorkočevićeve prijevode heroida još i prijevod XIX, *Herona Leandru*, naravno pogrešno, jer je to prijevod Joza Betondića, koji se pod njegovim imenom pojavljuje i u drugim rukopisima. Najzad, zahvaljujući autografu Franatice Sorkočevića iz Biblioteke male braće u Dubrovniku²³ bili smo u mogućnosti da saznamo tačan broj njegovih prijevoda heroida, koji je daleko veći od onog dosad poznatog. Osim već spomenute četiri heroide Sorkočević je preveo i ove: *Filida Demofontu*, *Enona Parisu*, *Ipsipila Jazonu*, *Didona Eneji*, *Ermiona Orestu* i *Arijadna Tezeju* – te se ukupan broj njegovih prijevoda heroida povećao na deset. Sorkočevićev autograf, istina, ne sadržava samo *Tomačenje knjiga iz Eroida Ovidioviĳeh*, kako na naslovnoj strani piše, nego i spomenutu pjesmu *U hvalu . . . Eugena od Savoje*, dva prijevoda iz Anakreonta i prijevode šest Marcijalovih epigrama. Osim pohvalne pjesme Eugenu Savojskom, koju je Sorkočević, po svoj prilici, najprije složio u latinske distihe a onda preveo, ostalo su sve prijevodi s latinskog, koji se u rukopisu bilježe uvijek s desne strane, a latinski, odnosno talijanski tekst s lijeve. Zato je u popisu rukopisa Biblioteke male braće u Dubrovniku M. Brlek tačno okarakterizirao spomenuti rukopis nazvavši ga »Prijevodi latinskih pjesnika«.²⁴ U rukopisu je Sorkočevićevom rukom upisano jedanaest prijevoda Ovidijevih heroida. Samo uz prvu – *Penelopa Ulisu* – zabilježio je »istomačena po gosparu Peru Nika Boškovića gra-

²¹ R 3186 Sveučilišne biblioteke u Zagrebu i rukopis I b 35 Arhiva Jugoslavenske akademije u Zagrebu.

²² R 3186.

²³ Rukopis broj 160.

²⁴ M. Brlek, *Rukopisi Knjižnice male braće u Dubrovniku*, I, Zagreb 1952, str. 151.

daninu«. Uz prijevode druge, treće i četvrte heroide Sorkočević je samo zapisao »istomačena po« ne navodeći imena autora, a uz ostale prijevode pete, šeste, sedme, osme, devete, desete i četrnaeste heroide nije ni to više bilježio, ostajući samo pri rednom broju i nazivu pojedine heroide. U rukopisu je ostao prazan prostor od strane 293, odnosno 295. (ukupno 13), koji je bio rezerviran za prijevod XI heroide *Kanaka Makareu*. Neubilježenom XI knjigom završava se prvi dio rukopisa, koji obuhvaća samo prijevode Ovidijevih *Heroida*, a za njim slijede kraći prijevodi s latinskog, odnosno talijanskog, i XIV heroida, *Hipermnestra Linu*. Nameće se pitanje zašto Sorkočević nije unio u rukopis i tekst *XI herode* kad je već bio napisao njen naslov i ostavio dovoljno praznog prostora. Prije svega, Sorkočevićev autograf nije koncept rukopisa, u njemu nema umetanja, križanja ni premetanja, to je dakle čistopis, napisan svakako kasnije nego pjesme u njemu. Možda je prvotna zamisao Sorkočevićeva bila da zajedno sakupi prijevode svih Ovidijevih heroida. Ali ne da ih sam sve prevede, nego da se koristi i već prevedenima. To se jasno vidi već i iz toga što je započeo s prijevodom prve heroide Pera Boškovića. Čini se, međutim, da je prepisujući zastao kod prijevoda *X heroide*, koji se zajedno s prijevodom *XII* pripisuje Ivu Altestiju. Zato je onda u rukopis unio svoje kraće sastave i prijevode s latinskog jezika i završio s *XIV heroitom* kako bi rukopis ipak predstavljao jednu cjelinu.

Među prijepisima djela dubrovačkih pjesnika iz pera vrijednog prepisivača dubrovačkog književnog blaga dum Luke Pavlovića nalaze se sabrana i prepisana u dva sveska i djela Franatice Sorkočevića.²⁵ Razumije se ona do kojih je Pavlović mogao da dode. Tu su i prijevodi deset heroida prepisani upravo iz Sorkočevićeva autografa, što se vidi po redoslijedu pjesama, a i po Pavlovićevoj »zabilješci« uz *Tomačenje Deset knjiga Eroidâ Ovidiovijeh*. Ta je bilješka zanimljiva i zbog Pavlovićeva gledanja na pitanje autorstva pojedinih prijevoda heroida, pa je donosimo u cjelini:

»Ova tomačenja pripisana su iz autografa, koji se nahodi u podpunu redu i dobru biću u jednomu svesku s nekoliko Epigrama Marcijalovijeh po istomu pisaočn istomačena. Zato cijenim da ostale Eroidi on (tj. Franatica Sorgo) nije istomačio: a u tom sumnji potvrđiva me dje vidim u rečenomu autografu prvu Eroidu Petra Boškovića prepisanu i podpisanu s imenom svoga tomačitelja (koju ja ne pripisujem er je jur posidujem). Na Eroidi od sebe tomačene, Sorkočević nije se podpiso; ali er su razlike od pritještenijeh na ime braće Joza i Jaka Betondića; er slikoslovje rukopisa posve je jednako slikoslovju inijeh autografa, na kojijem se nahodi Fr. Sorkočević podpisan kô njihov pjesnik, i svojom rukom, er pozna se da su njegove. Kako ovi svezak, tako i druga dva autografa istoga Sorga nahodu se hranjena među rukopisima našega jezika kod otacâ reda S. Frančeska u Dubrovniku.«

²⁵ To je rukopis broj 11 sv. I i II u Državnom arhivu u Dubrovniku.

Luka Pavlović je dakle prvi pripisao Sorkočeviću prijevode deset Ovidijevih heroïda. Sudeći po onome što je ostavio u »zabilješkama«, on je do toga zaključka došao služeći se samo vanjskim pokazateljima. Uostalom, i ta njegova nepotvrđena konstatacija ima više opravdanja nego pitanje koje u opisu Sorkočevićeva autografa postavlja Brlek: »Da li je Bošković Pero Nikov preveo čitav navedeni dio *Heroïda*, ili samo prvu knjigu, ne može se iz naslova (pojedinih *Heroïda* ili samog rukopisa?) odrediti, ali je vrlo vjerojatno.«²⁶

Do istog zaključka kao i dum Luka Pavlović došao je početkom XX stoljeća i Pavo Mitrović. Pišući o *Dubrovačkim prijevodima Ovidijevih heroïda*²⁷ na temelju postojećih rukopisa i on je konstatirao da je Sorkočević preveo deset heroïda. Međutim, Julije Golik, koji je nešto ranije pisao o sličnoj temi, ali služeći se samo zagrebačkim rukopisima, nabrojio je samo pet Sorkočevićevih prijevoda heroïda.²⁸

Sorkočević je, bez sumnje, prevodio *Heroïde* s latinskog originala. Jamačno su tako postupali i ostali dubrovački prevodioci *Heroïda*, kako je Julije Golik utvrdio za Joza Betondića.²⁹ Za Sorkočevića to i nije teško dokazati, jer se u njegovu autografu, kako smo već spomenuli, s jedne strane nalazi latinski tekst, a s druge prijevod na naš jezik. Latinski tekst *Heroïda* koji je Sorkočević prepisao nema ni uvodnih bilježaka ni komentara, koje gotovo redovno susrećemo i u starijim izdanjima Ovidijevih djela i u onim mlađim iz XVII i XVIII stoljeća. Istina, u rukopisu iz Arhiva Jugoslavenske akademije,³⁰ u kojem su, izuzev Đura Bašića, našli mjesto svi dubrovački prevodioci *Heroïda*, pa i Franatica Sorkočević sa svoja četiri prijevoda, nalazi se uz Sorkočevićev prijevod III, IX i XIV *heroïde* i sadržaj na našem jeziku, a u posljednjoj XIV i latinski tekst sadržaja. Možda je doista Sorkočević neke svoje prijevode heroïda popratio sadržajem, ali ih valjda nije unio u konačni tekst prijevoda latinskih pjesnika. Inače se tekst prijevoda *Heroïda* u Akademijinu rukopisu poklapa s onim u Sorkočevićevu autografu, osim nekih razlika u grafiji, što je razumljivo, jer je rukopis *Heroïda* iz Arhiva Akademije mlađeg datuma.

Sorkočević, naravno, nije ostavio nikakvih podataka, ni direktnih, ni indirektnih, o tome kojim se izdanjem Ovidijevih *Heroïda* služio pri prevodenju. Istina, postoji latinski tekst *Heroïda* u njegovu rukopisu i, naoko, ne bi trebalo da bude problema pri utvrđivanju njegova izvora. Međutim, danas je prilično teško naići na starija izdanja *Heroïda* iz XVII i XVIII stoljeća, koja su, u svoje vrijeme, bila Sorkočeviću daleko dostupnija. Mi smo uspjeli da pregledamo lajdensko izdanje iz 1661. go-

²⁶ M. Brlek, o. c., str. 151.

²⁷ *Crvena Hrvatska*, br. 63, Dubrovnik 1909.

²⁸ J. Golik, *O djelima Josipa Betondića Dubrovčanina, na po se o prijevodu njegovu Ovidijevih heroïda*, Školski vjesnik, VIII, br. 1-3, Sarajevo 1901, str. 50.

²⁹ J. Golik, a. c., br. 11-12, str. 763.

³⁰ I b 35.

dine³¹ i mletačko iz 1731.³² Na žalost, tekst koji je Sorkočević zabilježio ne slaže se u potpunosti ni s jednim od ova dva izdanja. On odstupa i od mletačkog a još više od lajdenskog izdanja. Sorkočević se, dakle, nije služio nijednim od ta dva izdanja. Stoga ostaje neriješeno pitanje verzije latinskog teksta, ali to i nije bitno.

Svi dubrovački prevodioci Ovidijevih *Heroida* služili su se istom metričkom shemom: jednoličnim strofama od četiri osmeračka stiha što je bio ustaljeni način pjesničkog izražavanja, koji je varirao između dvije stereotipne forme – dvanaesterca i osmerca – čak i onda kada se radilo o prijevodima s latinskog jezika. Jer, kao što je poznato, nijedan se od dubrovačkih, a ni od dalmatinskih pjesnika u svom pjesničkom radu nije poslužio klasičnom metrikom niti je uopće pokušao da bilo koju klasičnu formu prilagodi našem jeziku, iako su svi poznavali latinsko pjesništvo i čak pjevali na latinskom jeziku služeći se klasičnim latinskim metrom. To što su heroide prevedene u osmeračkim stihovima, a ne u dvanaestercu, ima također svoj razlog. Osmerački je stih još u XVII stoljeću počeo postepeno da istiskuje uobičajeni dvanaesterac, a kako su heroide gotovo sve prevedene u tom stoljeću, razumljivo je što su done-sene u stihu koji je tada prevladavao.³³

Julije Golik je još u početku stoljeća utvrdio da je Betondić prevodio latinski distih obično dvjema strofama;³⁴ to znači da su za Ovidijev heksametar i pentametar Betondiću obično bila dovoljna četiri osmeračka stiha. S Golikom se djelomično slaže i Pavo Mitrović kad kaže da »neki prevađaju obično distih s jednom strofom (Bošković, Betondić)«. ³⁵ Za Franaticu Sorkočevića, međutim, Mitrović kaže da je prevodio Ovidijev latinski distih s 2, 3 i 4 strofe, da se njegovi »prijevodi mogu raspoznati po opširnosti«, jer je »u njega hrvatski prijevod kadgod tri put onoliki kao original«. Tako je Mitrović, istina samo s formalne strane, okarakterizirao Sorkočevićev prijevod parafrazom. Da je on imao u rukama samo najraniji Sorkočevićev prijevod Ovidija, naime XIV heroidu, *Hipermnestra Linu*, onda bi se njegov sud mogao donekle i prihvatiti. On, međutim, poznaje sve Sorkočevićeve prijevode heroida, čak ih i poimence nabraja, jer ih je, kako sam kaže, tako našao zabilježene u rukopisima, pa se njegova tvrdnja o Sorkočevićevoj »normi u prevađanju« ne može prihvatiti. Da je Mitrović bar formalno uporedio latinski original sa Sorkočevićevim prijevodima, opazio bi bez sumnje osjetnu razliku između prijevoda *XIV heroide* i ostalih devet heroida. Upravo i ta razlika, koju smo još ranije spominjali, može da posluži kao dokaz da je Sorkočević počeo prevođenje Ovidijevih *Heroida* baš s tom XIV-om. Jedino

³¹ P. Ovidii Nasonis Operum, Tom I, Epist. Heroidum. Lugduni Batavorum 1661.

³² Pub. Ovidii Nasonis Operum, Tomus primus. Interpretatione et notis illustravit Daniel Crispinus, Helvetius, jussu Christianissimi regis, ad usum serenissimi Delphini. Venetiis 1731.

³³ Up. A. Petravić, *Klasična metrika u starom hrvatskom pjesništvu*, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. XVIII, Beograd 1938, str. 37. i dalje.

³⁴ J. Golik, a. c., br. 4, str. 265.

³⁵ P. Mitrović, a. c.

je ona dvostruko veća od svih ostalih prevedenih heroïda: ima 110 osmeračkih kvartina, a latinski izvornik broji samo 66 distiha. Da bi se lakše uočila razlika između prijevoda *XIV heroïde* i ostalih devet, iznijet ćemo ukupni broj strofa svakog pojedinog prijevoda i latinskih distiha prema Sorkočevićevu autografu. Sorkočević je 74 latinska distiha *II heroïde* preveo u 76 osmeračkih kvartina; 77 latinskih distiha *III heroïde* u 80 strofa; 88 latinskih distiha *IV heroïde* u 90 strofa; 79 latinskih distiha *V heroïde* u 81 strofi; 82 latinska distiha *VI heroïde* u 85 strofa; 97 latinskih distiha *VII heroïde* u 97 strofa; 60 latinskih distiha *VIII heroïde* u 60 strofa; 84 latinska distiha *IX heroïde* u 87 strofa i 75 latinskih distiha *X heroïde* u 77 strofa, uvijek i samo osmeračkih kvartina. Izuzmemo li dakle prijevod *XIV heroïde*, moglo bi se kazati da je Sorkočević prevođio Ovidijev latinski distih jednom osmeračkom kvartinom. Tako je dosljedno postupio u *VII* i *VIII heroïdi*, a u *II*, *IV*, *V* i *X* latinski distih preveo je u dva navrata s 2 strofe, a u *III*, *VI* i *IX heroïdi* tri puta je latinski distih preveo s dvije strofe.

Iz tih razloga trebalo bi posebno razmotriti prijevod *XIV heroïde*. Već smo utvrdili da on spada u ranije Sorkočevićeve pjesničke radove, pa onda nije čudo što nosi i neka posebna obilježja. U njemu je Sorkočević izuzetno dao maha razigranoj fantaziji, prepustio se bujici riječi ne mareći mnogo što se time previše udaljio od izvornika. Istina, on je prevođio za čitaoce kojima lica iz klasične mitologije i događaji u vezi s njima nisu bili u tolikoj mjeri poznati da bi im izvornik, odnosno njegov prijevod bio shvatljiv i razumljiv bez ikakvih posebnih objašnjavanja. Međutim, Sorkočevićeve dopune, proširivanja i objašnjavanja izvornika samo su djelomično potekli iz želje da prijevod učini što pristupačnijim čitaocu, kao na primjer početni distih *XIV heroïde* *Hipermnestra Linu*:

Mittit Hipermnestra de tot modo fratribus uni

Cetera nuptarum crimine turba iacet.

Hipermenstra Linu svomu,

Ki od sve braće živ osto je,

U žalosnu listu ovomu

Suze otkriva teške svoje

Inu braću sestre moje,

A njihove ljubi prike,

Čim se noćnijem snom pokoje

Svoje ubiše vjerenike.

Ili stih 87–88 iste *XIV heroïde*, gdje je naširoko ispričao priču o Junoni i Iji, i to služeći se dobro poznatim pjesničkim izrazima u lirskom pjesništvu njegovih predšasnika:

Ah satis est paenae teneram mugisse puellam

Nec modo formosam posse placere Jovi.

*Ah teto li nije zadosti
Muk mladahne djevojčice,
Ka podobna svom lijeposti
Bi nadhodit sve božice?*

*Ah teto li dosta nije
Da ljepahna tač diklica
Pod kravicom mladom krije
Rajsku lijepos svoga lica.*

*Tva je požuda svakolika,
O Junone slavna bila,
Da nje omrzne Jovu slika,
Požuda se tva ispunila.*

*Čim diklica Jovu omili
Proč razlogu tvoga uress,
Za ugasit mu ognjic mili
K zemlji side zgar s nebesa.*

*On za ljubav svu sakriti,
Čim došastje začu tvoje,
Diklu mladu pritvoriti
U kravicu nastojô je.*

*Ali znana ti božica
Videć lijepu još nje sliku,
Da rajskoga ne bi lica
Mogô ljubit nje već viku;*

*U dar diklu mladu izpita,
Pak je u stražu vjernu stavi,
Kom sred čela glasovita
Svijetlijeh oči sto boravi.*

Sorkočević je, dapače, razvlačio prijevod suvišnim dodavanjem i onda kad je latinski izvornik i u svom sažetom obliku bio potpuno jasan i razumljiv. Na primjer u stihovima 29–30 *XIV heroide*:

*Ecce mero dubij comitum clamore frequentes
Flores novo madidas impediende comas.*

*A nesvjesni ljubovnici
S vijencom cvijeća oko čela
K svojoj dragoj vjerenici
Srca idahu svi vesela.*

*Put stana se svaki svoga
S razlicijem pjesni uputi,
Zna zajedno od prvoga
Prvi pokoj da očuti.*

Zatim u stihovima 73–74 iste heroide:

*Surge, age Belide, de tot modo fratribus unus
Nox tibi ni properas, ista perennis erit.*

*Ustan, rekoh, Lino ustani
Da te vječni san ne shara,
Od svekra se huda brani,
I nemilijeh od sestara.*

*Probudi se dušo mila,
Bjež ureda, san prikrati;
Bježi, bježi, taka je sila,
Nije bremena već krzmati.
I ako ončas brzijem tijekom
Ti ne budeš odhrliti,
Sad ćeš, sad ćeš smrtnim prijekom
Tve krzmanje zaplatiti.*

*I još krzmaš, Lino, odi?
Bježi, dobro moje milo,
Da se i tebi ne dogodi,
Što se i braći dogodilo.*

Pri tom se događalo da su i pored umetanja obilja riječi poneki detalji iz latinskog izvornika ostali neprevedeni; na primjer u stihovima 51–52 XIV heroide:

*Purpureos laniata sinus, laniata capillos
Exiguo dixi talia verba sono.*

*Pak zlatnijeh kosa prame,
I neuredne me odjeće,
Spustih plačna sve nizame,
Mê naricat sjedoh smeće.
Ah nevoljna nesrećnice,
Tko bi ti igda rekô ovako
Da ćeš ženske tve desnice
Gledat djelo sad opako.*

Zatim u stihovima 71–72:

*Jamque Patrem, famulosque Patris, lucemque timebam
Expulerant somnos haec mea verba tuos.*

*Ja sva u strahu i sva u smeći
Oca izgledam na sve strane,
Da ne bude k nam doteći
Gledat ki od nas da ne ostane.*

*Na mu boles, na me smeće,
Na me suze, na jad hudi,
Pače na ovi govor veće
Iza sna se ti probudi.*

Ili su pak prevedeni sasvim samovoljno, kao stihovi 67–68 *XIV heroide*:

*Haec ego dumque loquor, lacrimae sua verba sequuntur;
Deque meis oculis in tua membra cadunt.*

Čim ovako sa porazom
Tvojjem, srce me cviljaše,
I mâ duša bolnijem glasom
Gorko ovako uzdisaše;

Usilih se zamuknuti,
Jeda bi mi kâ moć bila
Sakrit nemir moj priljuti
Da te ne bih probudila.

Nu mi njeka skrovna sila
Groznijem suzama poli lice,
Da u suzama natopila
Bih i rajske tve zenice.

Utjecaji lirskog pjesništva starijih dubrovačkih pjesnika i narodne poezije mnogo su reljefnije došli do izražaja u prijevodu *XIV heroide* nego u ostalim prijevodima. Svakako zato što je Sorkočević prevodio mnogo slobodnije, ne dozvoljavajući da ga sputaju određen broj stihova i ograničen broj strofa. Ti utjecaji naziru se u prijevodu stihova 17–18:

*Cor pavet admonitu temerata sanguine noctis
Et subitus dextrae praepedit ossa timor.*

Ah kako se srce moje
U bolesti ljutoj smete,
Čim razmišljam zgode koje
Svaki od braće tve susrete.

Onda kadno noćne sjeni
Pravom krvim procviliše,
I pod laživ plam ljuveni
Napokonju strijel sakriše.

Da čim ti se bih spravila
Taj večeri pisat muke,
Mrzna je studen zabranila
Slijedit ruci sve odluke.

Isto tako i u prijevodu distiha 37–38:

*Sanguis abit, mentemque calor, corpusque reliquit,
Inque novo iacui frigida facta toro.*

*I čim mislim mom razgledam
Grob pernicu u kom spahu,
Ginem, blijedim, venem, predam
U strašivoj sumnji i strahu.*

Od Sorkočevićeva prijevoda *XIV heroide*, koji je ujedno prvi, pa do prijevoda ostalih *Heroida* protekao je, kako smo vidjeli, čitav niz godina. Vrijeme, a s njim i iskustvo koje se gomilalo u stalnom kontaktu s knjigom, s poetskim tekstom i pjesničkom riječi ostavili su vidljiv trag na kasnijim Sorkočevićevim prijevodima *heroida*. Čini se da je Sorkočević sve više nastojao da se riješi pretjeranog kićenja i proširivanja izvornika, da ono obilje riječi svede na pravu mjeru i da se što više pridržava jedne određene norme u prevodenju. Očito je da je težio za tim kako bi latinski distih obuhvatio samo jednom osmeračkom kvartinom, što mu je, kako smo vidjeli upoređujući broj latinskih distiha svake pojedine *heroide* s brojem kvartina u prijevodu, uglavnom i pošlo za rukom.

Međutim, iako se Sorkočević služio osmeračkim stihom, daleko gipkijim i podesnijim od dvanaesterca, ipak mu je i on zadavao ne malih poteškoća. Najprije zato što je jedna osmeračka kvartina bila često preglomazna za jedan latinski distih, pa ju je i opet trebalo dopunjati ili u prva ili u posljednja dva stiha. Razmotrimo to na primjeru 39. stiha *IV heroide*:

*Iam mihi prima Dea est arcu persignis adunco
Delia*

*Božica je prva i meni
Kâ je u Delu porođena,
I kom visi zaobljeni
Na dva kraja luk s ramena.*

Ili stih 56:

..., Tauro dissimulante Deum.

*I za pokrit svê ljubavi
Višnju u vola vlas je skrio.*

Pa stih 104. spomenute *IV heroide*:

*..., nec obliquo dente timendus aper.
Ni od vepra zub uviti
Sred čeljusti svoje ognjene.*

Takvih primjera možemo naći i u *V heroidi*; na primjer u stihu 9:

..., *cum te contenta marito.*
Nekratih se k takvom tebi
Kô tva ljubi doć na strane.

Pa u stihu 13:

Saepe Greges inter requievimus arbore tecti.
Često pod dub među stada
Stasmo izpunjat slatke želje.

Isto tako i u *VII heroidi* u stihu 100, na primjer:

Iipse sono tenui dixit, Elisa veni.
Tot mi on veli, imaj znati
Brso Eliza prićeš k meni.

I najzad u *X heroidi* u stihu 129:

Me quoque narrato solam tellure relictam.
Spovjeđ da i ja ostavljena
Sred kratka sam zemlje dijela.

Proširivanje izvornika imalo je i opravdanih razloga. U prvom redu onda kad je Sorokočević nastojao da tek nabačeni detalj iz mitologije u izvorniku upotpuni, služeći se pri tom komentarima i bilješkama koje je nalazio u izdanjima *Heroida*. Tako na primjer u *II heroidi* u stihu 70:

Et Schijnij, et Tauri mistaque forma viri.
Skino, i sliku mladca onega
Ki u svem vo bi osvem usta.

I u stihu 72:

Et pulsata nigri Regia caeca Dei.
Za prijatelja, i za svoju
Slavu u pako poč se usudi.

Zatim u stihovima 47–48 *VIII heroide*:

Nec virtute cares, arma invidiosa tulisti,
Sed tu quid faceres? induit illa Patrem.

Krepostan si; nu nemio
Proć majci se tvom zaleti:
A što bi ino učinio?
Ona oca ubi; ti ga osveti.

Ili pak onda kad je želio da neku misao posebno istakne, zaokruži i tako nedvojbeno predoči čitaocu, kao na primjer u stihovima 153–154 *IV heroide*:

*Vicita precor, genibusque tuis regalia tendo
Brachia, quod deceat non videt ullus Amans.*

*Sad ljubavim tvom dobita
Padam ti evo na kolijena,
Znaš, tko ljubi svjet ne pita,
Ljubav je u svem zaslijepljena.*

Ili u stihovima 37–38 *V heroide*:

*Attoniti micuere sinus, gelidusque cucurrit
Ut mihi narrasti, dura per ossa tremor.*

*Bi ti svjedok blijedo lice
U kakvu ostah strahu, i truda,
Kad mi reče tri božice
Da su na tvom bile sudu.*

Nadalje u stihovima 43–44 *VI heroide*:

*Non ego sum furtim tibi cognita: pronuba Iuno
Affuit, et sertis tempora vincit Himen.*

*Nijesam skrovno prišla k tebi,
Junone je i Imeneo
Na naš sišō pir zgar s nebi
Pri kojijem si mene uzeo.*

I najzad u stihu 36. *VII heroide*:

*... , te saeve progenerare ferae.
Ti si od zvijeri nesmiljene
Ne, ti od ljudske majke nijesi.*

U daleko više slučajeva Sorokočevićeva je riječ bila podređena prozaičnom ali nužnom odmjeravanju slogova. A kako su se njegovi osmerci i rimovali, i to tako da se prvi stih slagao s trećim, a drugi s četvrtim, trebalo je počesto i tom faktoru žrtvovati prikladniji izraz, ljepšu riječ ili vještiji rečenični obrat, kao na primjer u stihovima 49–50 *II heroide*:

*Credidimus blandis, quorum tibi copia, verbis,
Credidimus generi, muneribusque tuis.*

*Na tve blage riječi, koje
Iz usta ti skaču i letu,
Na dare i na plemstvo tvoje
Vjerovah ti na mû štetu.*

Isto tako i u *IV heroidi* u stihu 60:

*Curva meae fugit tecta sororis ope.
S pomoćim se moje izveo
Sestre iz slijepijeh zavodnica.*

I u stihovima 165–166 iste heroide:

*Flecte feros animos, potuit corrumpere Taurum
Mater; eris Tauro saevior ipse truci?*

*Prigni tvrdi duh, dobiti
Mogla je majka vola,
Neće zaisto ni tva biti
Turda od vola ćud ohola.*

Nadalje u *III heroidi* u 13. stihu:

*Differri potui; paenae mora grata fuisset.
Još se odmicit moglo; ne bi
To mi utjeha bila mala.*

Da bi udovoljio zahtjevima stiha i rime, Sorkočević se ponekad prilično udaljio od izvornika i sasvim samovoljno prevodio tekst. Tako je postupio sa 64. stihom *II heroide*:

*..., Simplicitas digna favore fuit.
Zakon ženam pomoć dava
Varat ljudi da ih ne budu.*

Nadalje u 60. stihu *V heroide*:

*Hej mihi pro dira pellice, blanda fui.
Ah moj prem slab duh kako je
Za zlu jednu ženu bio?*

*Cur tua polliciti pondere verba carent?
Obećanja čemu tvoga
Riječ ko slana pada o zori?*

Iz istih je razloga Sorkočević ponekad sužavao latinski izvornik ispuštajući pojedine riječi i izraze, vjerojatno zato što ih više nije dospio uklopiti u već ispunjenu strofu. To je učinio u 18. stihu *II heroide*:

*Sum prece thuricremis devenerata focis
S suzam, s molbam s zavjetima
Neharniče, da živ jesi.*

Pa u *V heroidi* u stihu 97:

*Turpe rudimentum est, Patriae preponere raptam,
Nije lijepo pri bludnici
Rodno mjesto zaboravljat.*

U *VIII heroidi* stih 9:

*Quid gravius capta Lacedemone, serva tulussem.
Što bih teže podnosila
Da je u boju Sparta oteta?*

a u *X heroidi* stih 101:

*Nec tua mactasset nodoso stipite Theseus
Ardua.
Ni bi Tezeo Zmaja prijeka
Bio ubio, ...*

Ako se upoređuje Sorkočevićev prijevod *Heroida* s originalom, vidi se da Sorkočević dobro poznaje latinski jezik. On se, istina, služio pri prevođenju bilješkama i komentarima kojima su latinska izdanja *Heroida* bila popraćena, ali to je sasvim nužan i opravdan postupak, koji ne umanjuje Sorkočevićovu snalažljivost u latinskom tekstu. On je većinom nastojao da pri proširivanju ne iznevjeri misao originala. Ipak se dogodilo da je neka mjesta pogrešno interpretirao. Tako na primjer stih 43, *V heroide*:

*Flesti discedens, ...
Dijeleći se celivo si, ...*

I stih 45, iste heroide:

*Et flesti, et nostros vidisti flentis ocellos,
Celivo si, i oplakane
Vidio suzit mē zenice.*

Zatim 39. stih VII heroide:

*Quo fugis? Obstat hijems, hijems mihi gratia prosit.
Dje hoć uteć? godina ti
Ne da; ona mi milos ima.*

Vidjeli smo da Sorkočević u ovim prijevodima slijedi primjer starih dubrovačkih pjesnika. Na to u prvom redu ukazuje formalna strana Sorkočevićevih prijevoda, koji su u većini slučajeva u osmeračkom stihu, a onda i sam pjesnički izraz, koji mjestimično podsjeća na starije naše lirsko pjesništvo. To je, istina, vidljivije u prijevodu XIV heroide, ali se susreće i u ostalim heroidama, kao na primjer u IV u stihu 70:

*Acer in extremis ossibus haesit Amor.
Tooj gizdavi ures mi je
Duh zatravljen zarobio.*

Pa u VI heroidi u stihu 83:

*Nec facie, meritisque placet, sed carmina movit,
Ah ta tvoja mađionica
Al dostojstvom časna uresa,
Al ljepotom blaga lica
Duh ti obsjeni i zaveza?*

I u X heroidi u stihovima 31–32:

*Aut vidi, aut certe cum me vidisse putarem
Frigidior glacie semianimisque fui.*

*Il to vidjeh, il cijeneći
Da to vidim, mraznij od leda
U gorkomu trudu i smeći
Duh mi vene, čezne, i preda.*

U starijem dubrovačkom lirskom pjesništvu treba tražiti korijene i onim ljepšim i galantnijim izrazima i biranim atributima koje Sorkočević pridaje Ovidijevim riječima *vir, socius, coniux, uxor, puella*, kao na primjer u 33. stihu II heroide:

... *socius* ... = drug vjenčani,

u 5. stihu III heroide:

... *Dominus* ... = gospar
... *vir* ... = moj vojno,

u 1. stihu *V heroide*:

... *Coniux* ... = *ljubi*

u *VI heroidi* u 60. stihu:

... *vir* ... = *drug*

i u stihu 100:

... *coniux* ... = *ljubljeni*,

a u *VIII heroidi* u stihu 18:

... *puella* ... = *mlada dikla*

i u stihu 26:

... *vir* ... = *drug-ljubljeni*

A u utjecaju narodne poezije naći ćemo poticaje za Sorkočevićeve izraze »bijela jedra« (II, 47), »sinje more« (VI, 68; VII, 44).

U svoje prijevode unosi Sorkočević i elemente kršćanske religije, pridajući olimpskim bogovima kršćanska svojstva, što je, uostalom, bila uobičajena pojava u ondašnjim prijevodima latinskih tekstova. Evo primjera:

... <i>Deos</i> ...	= <i>bogovi od nebesi</i>	(II, 17)
<i>Dijs</i> ...	= <i>kletve</i>	(II, 53)
<i>Dij</i> ...	= <i>nebesa</i>	(II, 66)
... <i>nigri Regia</i> ... <i>Dei</i>	= <i>pako</i>	(II, 72)
... <i>numina</i> ...	= <i>vlas božanstvena</i>	(III, 53)
... <i>Deum</i> ...	= <i>višnja vlas</i>	(IV, 56)
... <i>vale</i> ...	= <i>s Bogom</i>	(V, 52)
... <i>Io</i> ...	= <i>višnji s nebi</i>	(V, 118)
... <i>Deo</i>	= <i>udes</i>	(VII, 4)
... <i>prepetis</i> ... <i>Dei</i>	= <i>ljubav</i>	(VIII, 36).

Sorkočević je u više navrata ublažio latinski izvornik birajući izraz kad se radilo o nekim slobodnijim mjestima ili dvosmislenim riječima, kao na primjer stih 27. *IV heroide*:

*Tu nova servatae carpes libamina famae,
Ti ćeš prvi otruniti
Što sam dosad sved čuvala*

i stih 101. *V heroide:*

*Vt minor Atrides temerati faedera lecti
I kako se na izdani
Menelao odar boli,*

nadalje stih 20. *VI heroide:*

*In mihi promissi parte recepta tori
Za na meni obećanu
Nastavit je tvu pernicu,*

pa stih 81:

*Argolicas timui, nocuit mihi barbara Pellex,
Argikinja strah me uklanja,
A zla mi udi tuđa žena,*

i stih 149. iste heroide:

*Pellicis ipse meos implessem sanguine vultus,
Nu bih te tve hotimnice
Rilo u krvi svom plakala.*

Ove karakteristike Sorkočevićeva prijevoda, i pozitivne i negativne, treba promatrati s određenog aspekta, vodeći računa o vremenskoj distanci koja nas odvaja od njih. Mi smo obično skloni da prijevode iz prošlih stoljeća mjerimo današnjim mjerilima. Pri tom nerijetko zaboravljamo na ondašnju tehniku prevođenja, za koju su važile drugačije norme i koja, u prvom redu, nije pridavala veliko značenje vjernosti originalnom tekstu. Ako na Sorkočevićeve prijevode primijenimo ondašnje kriterije, onda nam neće toliko smetati ni njegova mnogobrojna dodavanja, ni ispuštanja, odnosno sužavanja latinskog izvornika, pa ni ona parafraziranja tako česta u prijevodu *XIV heroide*.

Upoređujući Betondićeve prijevode *Heroida* sa Sorkočevićevima, Golik je primijetio da je Betondićev prijevod gladak i tečan, a Sorkočevićev dosta težak i hrapav.³⁶ Taj se Golikov sud ne može u cjelini prihvatiti. Najprije zato što se radi o različitoj tehnici prevođenja. Betondić, naime, prevodi obično latinski distih dvjema strofama, a Sorkočević jednom. A vidjeli smo da su upravo to bili glavni razlozi koji su sputavali Sorkočevića i diktirali mu određene riječi i izraze, koje možda ne bi bio upotrijebio da je imao na raspolaganju veći broj stihova i strofa. Kod Sorkočevića ima, i to se ne može nijekati, i oporih izraza i neprobranih riječi, koje kvare melodiju stiha, harmoniju strofe, ali ne opet u tolikoj mjeri da bi to karakteriziralo njegov prijevod u cjelini. Ima kod njega

³⁶ J. Golik, a. c., br. 4, str. 265.

daleko više uspjelijih mjesta, živo i toplo pretočenih latinskih distiha, koja nisu iznevjerila Ovidijevu misao, a opet su skladno izražena u našoj osmeračkoj kvartini.

Smatramo da bi se za Sorkočevićev prijevod *Heroida* moglo reći da je korektan.

Treba upozoriti na još jednu činjenicu. Upoređujući Sorkočevićeve prijevode s Betondićevima, opazili smo da su na nekim mjestima istovetni. Kad bi se radilo samo o ponekom stihu koji se kod obojice podudara, onda bi se još moglo pomišljati na slučajnost i ne obraćati pažnju na to. Ta, međutim, sličnost i istovetnost malo je širih razmjera, jer u prijevodima susrećemo potpuno ista i po dva stiha, pa i čitave strofe, ili tek s neznatnim razlikama među njima.

Toga nema u svim heroidama, nego samo u nekoliko njih, u *II*, *VI*, *VIII* i *X*. Radi ilustracije navest ćemo samo one primjere u kojima se opaža istovetnost Betondićeva i Sorkočevićeva prijevoda u čitavoj strofi. Na primjer u *II heroidi* u stihovima 33–34, koji kod Sorkočevića glase:

*Promissus socius, ubi nunc Imeneus in anno?
Qui mihi conjugis spongor, et obses erat?
Imeneo dje veseli,
Ki mi jamac bi uzdani,
Prije neg se ljeto dijeli
Da ćeš bit mi drug vjenčani?*

Betondićev tekst razlikuje se jedino u načinu pisanja priloga *dje* iz prvog stiha, koji u štampanom izdanju *Heroida* glasi: *gdie l'*. Mi, međutim, ne raspolažemo originalnim Betondićevim tekstom, nego tek kasnijim prijepisima i štampanim izdanjem, pa prema tome ne možemo ni ovu, istina neznatnu, razliku potvrditi.

Isti je slučaj i sa stihovima 43–44 već spomenute *II heroide*, gdje je jedina razlika način pisanja pridjeva »laesis«, koji je Sorkočević preveo »tlačenijeh«, a u štampanom izdanju Betondićevih prijevoda zabilježeno je »stlacenieh«:

*Si de tot laesis sua numina quisque Deorum
Vindicet, in paenas non satis unus eris
Od bogova tlačenijeh.
Kad bi osvetu svaki htio
Njih pogrda ne bi svijeh
Tvoj sam život zaplatio.*

Nema razlike u prijevodu stihova 59–60 *II heroide*, čiji tekst donosimo prema Sorkočevićevu autografu:

*Quae fuit ante illam mallem suprema fuisset
Nox mihi; dum potui Phyllis honesta mori
Ah da je htjela mom živjenju*

*Svrhu prednja noć donijeti,
 Dok sam mogla u poštenju
 Bez prikorna djela umrijeti,*

a ni u stihovima 61–62 iste heroide:

*Speravi melius, quia me meruisse putavi:
 Quaecumque ex merito spes venit, aequa venit
 Bolju harnds i spoznanje
 Dostojati ufah tvoje;
 A s dostojstva svako ufanje
 Ke izhodi, pravedno je.*

Da kojim slučajem danas znamo tačne termine nastanka prijevoda pojedinih heroida, kako Sorkočevićevih, tako Betondićevih, mogli bismo s daleko više sigurnosti kazati tko je u čiji prijevod zagledao: da li Sorkočević u Betondićev ili Betondić u Sorkočevićev. Na žalost, jedini vremenski podatak koji se očuvao jest datum Sorkočevićeva pisma iz 1753. godine, uz koji je vezan prijevod *X heroide*. Tada se Sorkočeviću pružila lijepa prilika da se prijevodom posluži kad ga je već dobio na čitanje i ocjenu. Međutim, u slučaju prijevoda *II*, *VI* i *VIII heroide*, za koje ne znamo ni približno vrijeme nastanka, ne možemo sa sigurnošću utvrditi kojem se od ove dvojice pjesnika pružila prilika da zagleda u gotov prijevod i da se njime okoristi.

S *Heroidama*, međutim, nije se iscrpao Sorkočevićev interes za latinsko pjesništvo. Već smo spomenuli da je on prevodio i Marcijala i Anakreonta. U poređenju s deset heroida, koliko ih je Sorkočević preveo, prijevod šest Marcijalovih epigrama³⁷ i dviju pjesama iz Anakreonta³⁸ predstavlja doista samo pokušaj da se eventualno uđe i u tu materiju, ali pokušaj koji nije imao širih razmjera ni konkretnije namjene. I u prijevodima Marcijala i Anakreonta on nije odstupio od ustaljene metričke forme. Poslužio se i opet osmeračkim stihom, redajući ga u strofe od po četiri stiha, kao u prijevodima Marcijala, gdje svaka osmeračka kvartina odgovara jednom latinskom distihu, odnosno u strofe od šest stihova, kao u prijevodima Anakreonta.

Od ostalih Sorkočevićevih prijevoda s latinskog treba spomenuti i nabožnu pjesmu Brnje Zamagne *S. Aloysius jussus a Deo mentem avertere*.³⁹ I nju je Sorkočević pretočio u osmeračke kvartine, a prijevod posvetio majci i setrama Brnje Zamagne.

³⁷ To su 4, 23, 27, 28, 32. i 61. iz II knjige epigrama.

³⁸ *Sopra l'amore* (Vrhu ljubavi) i *Sopra l'oro* (Vrhu zlata).

³⁹ Objavio je Urban Appendini u *Carmina, Ragusii* 1811, na str. 260–263, pogrešno među pjesmama Blaža Bolića, ali je grešku ispravio na kraju knjige u *Errata corrigere*. Prijevod pjesme objavio je Milivoj Šrepel u *Gradi za povijest književnosti hrvatske*, knj. 2, Zagreb 1899, na str. 111–116. Šrepel je smatrao da je Brnja Zamagna autor pjesme »S. Luigi, komu bi zapovijedeno da ne misli o Bogu«, jer ga je na to uputio natpis na rukopisu Ib 118 u Arhivu Jugoslavenske akademije, koji glasi »Pjesni Oza Bargne di Zamagna Družbe Jesusove istomačene na službu njegove Gospođe majke i

PRIJEVODI S TALIJANSKOG JEZIKA

Prevodilački interes Franatice Sorkočevića bio je uglavnom usmjeren prema talijanskoj književnosti. Na to su već davno ukazali dubrovački biografi, a još uvjerljivije potvrđuju to sami prijevodni koji su se i do danas očuvali, pisani što rukom samog Sorkočevića, što rukom kasnijih prepisivača. Nije sigurno slučajno što su upravo dvojica vodećih talijanskih pjesnika privukla Sorkočeviću pažnju: Scipione Maffei, reformator talijanske tragedije, koji je htio da tom izvitoperenom dramskom rodu vrati izgubljeno dostojanstvo i ozbiljnost, da ga oslobodi suviše rafiniranosti i banalnosti otrcanih ljubavnih sižea; Pietro Metastasio, pjesnik melodrame, književnog roda o kojem su u svoje vrijeme kritičari izrekli toliko oštrih, gotovo poraznih sudova, na čije je nedostatke kritika stalno ukazivala dok mu najzad Metastasio svojim pjesničkim djelima nije izvojevao umjetničku pobjedu, pohvale i priznanja ne samo u čitavoj Italiji nego i širom Evrope. Razloge prevođenja suvremenih talijanskih djela treba tražiti u prvom redu u živom interesu Dubrovčana – ljudi od pera – za kulturna i književna zbivanja u ostalim zemljama, a zatim u određenom kriteriju samog Sorkočevića, koji se izborom pisaca i djela predstavio kao vrstan poznavalac suvremene talijanske književnosti.

Prvi Sorkočevićev biograf Sabo Slade ne spominje uopće Sorkočevićeve prijevode iz suvremene talijanske književnosti.¹ Teško je, međutim, vjerovati da su svi ti Sorkočevićevi prijevodi nastali nakon objavljivanja Sladinih *Fasta* 1767. godine. Jer to bi značilo da najveća Sorkočevićeva prevodilačka aktivnost pada u posljednjih pet do šest godina njegova života, računajući tu i godine Sladinih priprema i prikupljanja građe. Ili bi možda to Sladino prešućivanje trebalo shvatiti kao propust i pripisati ga nepotpunim informacijama o dubrovačkim piscima koji su aktivno radili za čitavo vrijeme Sladinih priprema za spomenuto djelo. Ovu bi tvrdnju teško mogli prihvatiti kad bi u pitanju bili samo podaci iz biografije Franatice Sorkočevića. Ta obojica su živjeli i radili u Dubrovniku, čak je i Slade, koji je inače češće izbivao iz domovine, tih godina bio u Dubrovniku, pa prema tome nije bilo teško informirati se preciznije na samom izvoru, provjeriti podatke i upotpuniti ih. Međutim, takvih propusta ima kod Slade priličan broj, i to ne samo onda

sestara«. Najzad Đ. Koerbler u *Gradi za povijest književnosti hrvatske*, knj. 5, Zagreb 1907, na str. 139–141. ispravio Šrepelovu tvrdnju i prijevod Zamagnine pjesme pribrojio Sorkočevićevim djelima. Ta nabožna pjesma nije se sačuvala u Sorkočevićevu autografu, nego u kasnijim prijepisima. Osim već spomenutog rukopisa iz Arhiva Jugoslavenske akademije jedan se prijepis pjesme nalazi u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu u rukopisu R 3790, drugi u Biblioteci male braće u Dubrovniku, rukopis broj 385 Kaznačićeva kataloga, a treći u Državnom arhivu u Dubrovniku u prijepisu dum Luke Pavlovića, rukopis broj 11 sv. II.

¹ O. c., str. 22–23.

kad se radi o piscima njegovim suvremenicima² nego i o onim iz bliže i dalje prošlosti, čak i onda kad su njihovi rukopisi bili dostupni a djela im kod ranijih biografa već spomenuta.³

Appendini je prvi spomenuo Sorkočevićeve prijevode iz talijanske književnosti. Njegove podatke preuzeo je kasnije Šime Ljubić⁴, a za njim književni historičari Pavle Popović i Kombol, s tom razlikom što Kombol ne spominje poimence Metastasijske melodrame, odnosno Sorkočevićeve prijevode⁵, a Pavle Popović⁶ uz *Didonu* i *Demetrija* spominje i *Ćira*, dopuštajući, međutim, mogućnost da se autora *Ćira* potraži u Timoteju Gleđu. Malobraćanin Timotej Gleđ (1696–1787), punih deset godina stariji od Franatice, kojeg je i nadživio niz godina, prevodio je također Metastasijska. Slade se baš nije povoljno izrazio o tim Gleđevim prijevodima, koji su obuhvatili čitav dramski opus Metastasijski.⁷ Kad bi ovlaš izvodili zaključke iz Sladinih podataka u *Fastima*, ne ulazeći u detaljniju analizu, onda bismo mogli kazati da je zapravo Timotej Gleđ prvi uveo Metastasijska u dubrovačku književnost. Ali, iz razloga koje smo već spomenuli, naime, da Slade u mnogo slučajeva nije raspolagao najpotpunijim podacima kad su u pitanju bili njegovi suvremenici, a vodeći uz to računa da se od Gleđevih prijevoda Metastasijska očuvalo tek nešto fragmenata, ne bi bilo uputno upuštati se u pitanje prvenstva jednog od te dvojice Metastasijskih prevodilaca. Na žalost, ni sam Sorkočević ni na jednom od svojih rukopisa, koji su u većini slučajeva tako uredno ispisani, iskićeni ornamentima i crtežima raznovrsnog cvijeća, nije zabilježio godinu kad je rukopis započet, završen ili tek prepisan, niti je pak bilo kakvom primjedbom pomogao da vremensku granicu dokučimo mi sami.

U takvoj situaciji ne preostaje drugo nego zagledati same Sorkočevićeve rukopise. Od Metastasijskih melodrama četiri su se očuvale u Sorkočevićevu prijevodu pisane njegovom rukom. Ali to nisu one što ih spominje Appendini, bar ne u cjelini. Samo dvije od njih, *Demetrio* i *Didone*, nalaze se i kod Appendinija i u Sorkočevićevim autografima uz druge dvije, koje Appendini ne bilježi kao Sorkočevićeve prijevode: *Minteo* (*L'Eroe cinese*) i *Ćiro spoznan*. *Demetrio* i *Didone* očuvali su se dapače u dva različita Sorkočevićeva autografa. Jedan se nalazi u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.⁸ Na njegovu je hrbatu označeno »*Demet (rio) iz Mettastasio*, ali se u autografu nalazi još i *Didone*. Prijevod *Didone* nalazi se još i u jednom rukopisu Biblioteke male braće u Dubrovniku,⁹ također Sorkočevićevu autografu. Tu je uklopljena zajedno s dvije druge prevedene melodrame, *Minteo* i *Ćiro spoznan*. Na hrbatu

² M. Pantić, *Sebastijan Slade-Dolci...*, str. 51, 89–90.

³ *Ibid.*, str. 71.

⁴ *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, str. 283.

⁵ *O. c.*, str. 330.

⁶ *O. c.*, str. 363–365.

⁷ *O. c.*, str. 61.

⁸ R 3181.

⁹ Broj 161.

rukopisa zabilježeno je *Metast (asio) i Haecuba slovinski mss.* Metastasio je istina tu, ali *Hekube* već odavno nema, jer je nije zatekao ni Kaznačić kad je, 1860. godine, sastavljao katalog Biblioteke. Inače u ovom Sorkočevićevu autografu ima dosta ispravljenih i precrtanih mjesta, osobito pri kraju *Didone*. *Minteo* i *Didone* nemaju naslovne strane, a drugom je rukom ispisan potpun naslov na prvom listu rukopisa *Metastasisija Minteo, Didone i Ćiro Spoznan*. Rukopis je nekad bio vlasništvo Dubrovčanina Luja Serraglija, kako stoji zapisano u uglu prve strane, svakako prije 1860. godine, kad ga je Kaznačić našao u Biblioteci male braće. Upravo zato što autograf obiluje ispravcima, što nema zabilježene ni naslovne strane svake melodrame, a ni odgovarajuće predgovore, što nedostaju i uobičajeni crteži između pojedinih činova, mišljenja smo da to nije bio konačni tekst Sorkočevićevih prijevoda. Bar ne *Didone*, koja se sačuvala i u čistopisu, s naslovnom stranom, s predgovorom i čak s ukrasnim crtežima. Možda je Sorkočević prvotno imao namjeru da sve tri prevedene melodrame još jednom prepíše, ali je valjda u nedostatku vremena prepisao samo onaj prijevod koji je imao najviše ispravaka, to jest *Didone*. Što se pak tiče naslovnih strana pojedinih prijevoda i predgovora, kojih sada nema oni su se mogli otrgnuti iz cjeline i zagubiti prije uvezivanja rukopisa. Kao što smo već spomenuli, i *Demetrio* se nalazi zasebno u još jednom rukopisu. To je Sorkočevićev autograf pohranjen u Biblioteci male braće u Dubrovniku.¹⁰ Neuvezan je, sastoji se od tri odvojena sveščića prošivena koncem. Naslov je ispisa sam Sorkočević *Demetrio iz Metastasisija*, a druga je ruka olovkom dopisala »di Giov. Fran(ces)co Sorigo original«. I ovaj je Sorkočevićev autograf bez uobičajenih crteža, ima i manje didaskalija nego rukopis iz Sveučilišne biblioteke, koji je svakako potpuniji i bliži konačnoj redakciji prijevoda.

Osim spomenutih autografa Sorkočevići su se prijevodi sačuvali i u kasnijim prijepisima. Tako se dva rukopisa *Demetrija* nalaze u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu. Stariji¹¹ potječe iz biblioteke vrijednog sakupljača djela dubrovačkih pjesnika na našem jeziku Iva Altestija, kako se vidi iz naslovnice strane, na kojoj je prepisivač rukopisa Ivo Altesti zapisao »*Demetrio iz Metastasisija istomačenje Gosp-a Franatice Pjerka Sorko*«. Drugi je rukopis¹² mlađeg datuma i nosi naslov »*Dimitrija iz Metastasisija*«. Još se jedan rukopis *Demetrija* iz početka XIX stoljeća nalazi u Biblioteci male braće u Dubrovniku.¹³ U njemu se uz *Demetrija* nalaze još *Merope* i *Psike* kako se vidi iz samog naslova »*Tri Raslika prikazanja: Demetrio, Merope i Psike, Spjevana u jeziku slovinski po Gospodinu Franatici Pjerkovu Sorkočeviću, plemiću dubrovačkomu*«, koje je uredno prepisao franjevac o. Klement Rajčević. Sorkočevićeve prijevode *Metastasisija* koji su se očuvali i u njegovim

¹⁰ Pod brojem 401 Kaznačićeva kataloga.

¹¹ S oznakom I b 29.

¹² I c 48.

¹³ Rukopis broj 193.

autografima sabrao je i zajedno s ostalim Sorkočevićevim prijevodima i originalnim stihovima prepisao dum Luka Pavlović negdje početkom XIX stoljeća. Ti su radovi svrstani u dva odvojena sveska, koji se sada čuvaju u Državnom arhivu u Dubrovniku.¹⁴ Pavlović je Sorkočevićeve stihove uvrstio pod zajednički naslov »*Razlika tomačenja slovinske pjesni Gosp. Franatice Pjerka Sorkočevića vlast.-a dubrov.-a*«. U prvom su svesku prijevodi Metastasijevih melodrama i Ovidijevih *Heroida* i prijevodi iz Anakreonta i Marcijala. Drugi svezak sadržava prijevode Metastasija, Molièreovu *Psyché* i neke kraće pjesme uz Betondičevo *Vijeće potomsko*, koje je Pavlović pogrešno pripisao Sorkočeviću.

Već smo spomenuli da se svi Sorkočevićevi prijevodi nisu sačuvali u njegovim autografima. *Kralj pastijer*, na primjer, kojeg je i Appendini ubrojio među Sorkočevićeve prijevode, došao je do nas samo u kasnijim prijepisima. Međutim, od tih prijepisa samo je jedan kompletan, i to onaj iz Arhiva Jugoslavenske akademije,¹⁵ pisan rukom Iva Altestija. Naslovna strana spominje i autora prijevoda: »*Kralj Pastijer iz Metastasija tomačenja Gosp.-a Franatice Pjerka de Sorgo*«. Ostala dva prijepisa koja je dum Luka Pavlović uklopio u drugi svezak sabranih djela Sorkočevića nisu potpuna. Jedan je pisao Ivo Altesti, pa ima i isti naslov kao i onaj iz Arhiva akademije, samo nije završen, jer je prekinut pri kraju IV scene II čina. Još je nepotpuniji drugi prijepis s naslovom »*Kralj Pastijer iz Metastasija po Gosp.-ru Franatici Pjerka Sorgo*«, od kojeg se očuvalo samo šest scena I čina.

Od svih Sorkočevićevih prijevoda Metastasijevih melodrama jedino se *Artaserse*, bar koliko je nama poznato, očuvao samo u spomenutom prijepisu dum Luke Pavlovića. Zapravo, čini se da je *Artasersa* prepisala neka druga ruka, vrlo slična karakterističnom sitnom i ravnomjernom Pavlovićevu pismu. Nadalje, prepisivač je u naslovu izostavio ime prevodioca te je zabilježio samo *Artakserse, Polužalostivo prikazanje prineseno iz Djelah talijanskijeh Gosp. D. Petr. Metastasija po*.

Od Sorkočevićevih prijevoda s talijanskog jezika najviše se prepisivala Maffeijska tragedija *Merope*. Osim Sorkočevićevih autografa do nas je došlo i sedam prijepisa, što starijih, što mlađih, koji potvrđuju popularnost toga prijevoda. Sorkočevićev autograf nalazi se u Biblioteci male braće u Dubrovniku.¹⁶ Uz *Merope, Tradžedija iz Maffei*, kako je sam Sorkočević zapisao, tu je još i prijevod *Psihe, Tradžedija iz Molijera*«. Dva prijepisa *Merope* potječu iz biblioteke o. Klementa Rajčevića, a pohranjena su u Biblioteci male braće. Jedan je od njih spomenuti rukopis u kojem se uz *Demetrija* i *Psihe* nalazi i *Merope*, a drugi rukopis¹⁷ nosi naslov *Merope, Tradžedija iz Maffei, Spjevana po Gosp. Franatici Pjerka Sorkočevića plemića dubrovačkoga*. U Dubrovniku se nalaze još tri prijepisa Sorkočevićeva prijevoda *Merope*. Jedan u biblioteci

¹⁴ Pod brojem 11.

¹⁵ S oznakom I c 20.

¹⁶ Pod brojem 39.

¹⁷ Broj 42.

Sjemeništa, drugi u Naučnoj biblioteci,¹⁸ a treći u Biblioteci male braće¹⁹ zajedno s prijevodom *Psyché*. Jedan prijepis Sorkočevićeva prijevoda nalazi se u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.²⁰ Prijepis je iz kraja XVIII stoljeća, kako je zabilježeno na naslovnoj strani »Merope, Tradžedia Gosp.-a Scipiuna Maffei, Iz italijanskoga u slovinski jezik prinesena i složena po Gosparu Frantizi Sorgo vlastelinu dubrovačkomu. U Dubrovniku na 29. decembra 1796«. I u Historijskom arhivu u Zadru našao se jedan prijepis Sorkočevićeva prijevoda.²¹ Rukopis je prilično oštećen, išaran crnilom i olovkom, kao da se neko nevješto lice vježbalo u pisanju slova i riječi, a otkinuta mu je i naslovna strana. Rukopis je možda pripadao Marku Jurišiću, čije je ime zapisano na četvrtom listu, ili pak Jozu Marinoviću, kako čitamo na 41. listu, i tko zna kako je stigao u Zadar.

I u svojim originalnim stihovima, bar u onima koji su do nas došli, i u svojim prijevodima s latinskog Frantica se služio, kako smo već vidjeli, samo osmeračkim stihom, redajući ga gotovo uvijek u kvartine s unakrsnom rimom. Međutim, prijevodi s talijanskog razbijaju tu monotoniju stiha i unose malo raznolikosti. To ne znači da je Sorkočević napustio osmerac i prestao da ga niže u strofe od četiri stiha. Ne, on se i dalje uporno služi upravo njim, a ne napušta ga sasvim ni onda kad se odlučuje za drugi metar. Metastasijeve melodrame *Demetrio* i *Kralj pastijer* Sorkočević je preveo bez ikakva odstupanja, osmeračkim stihom u kvartinama s unakrsnom rimom. Prijevod Maffeijeve *Merope* ima uz osmeračke kvartine i pet sestina iste dužine s uobičajenom rimom ab ab cc. U ostalim prijevodima Metastasijevih melodrama Sorkočević se poslužio dvanaesterčkim stihom, ne insistirajući više na rimi. Služeći se dvanaestercem u prijevodima *Mintea*, *Ćira spoznana*, *Didone* i *Artasera*, Sorkočević ga nije dosljedno nizao bez ikakvih odstupanja kao u prijevodima u kojima dominira osmerački stih. On vrlo često razbija dvanaesterac na njegove sastavne dijelove – na stihove od tri, šest i devet slogova ili pak na kombinaciju stihova od jednog i jedanaest slogova, pa dva i deset slogova i na stihove od četiri, dva i šest slogova – ali tako da kombinacijom tih dijelova, od kojih svaki tvori zasebni stih, formira opet, ne prekidajući slijed stihova, polaznu osnovicu, to jest dvanaesterac. Tako je, na primjer, dosljedno postupio u prijevodu *Mintea*. Kod *Didone*, međutim, i *Ćira spoznana* Sorkočević ne insistira na tome da kombinacije stihova od tri, šest ili devet slogova poreda tako da mu oni u pravilnom nizu daju opet dvanaesterac. U mnogo više slučajeva ti su stihovi slobodno rasuti u tekstu te se bez reda miješaju s dvanaestercem. U prijevodu *Artasera*, koji se očuvao samo u kasnijem prijepisu, pa nije isključeno da je pretrpio i neke manje ili veće izmjene, ponajviše susrećemo različite dijelove na koje je razbijen osnovni stih

¹⁸ Pod brojem 64.

¹⁹ Rukopis broj 57.

²⁰ R 5212.

²¹ Rukopis broj 4.

– dvanaesterac. Zato pojedine scene *Artasersa* izgledaju kao da i nisu prevedene u dvadesetercu, nego mješavinom stihova od tri, šest, devet i dvanaest slogova, koji se prepliću bez ikakva reda. Ni u jednom od tih prijevoda nije izostala osmeračka kvartina. Susrećemo je ponekad unutar pojedinih scena, rjeđe na početku scene, a gotovo redovito scene završavaju osmeračkom kvartinom i tako najlakše predočuju *Metastasijeve ariette*. Ponekad je u tim završnim scenama Sorkočević mijenjao strofu, a ponekad i stih i strofu. Zato umjesto osmeračke kvartine imamo osmeračku sestinu ili trostih, drugi put opet mijenja i stih, pa se susrećemo sa šestercom spojenim u strofe od četiri ili šest stihova ili pak s kombinacijom od dva ili četiri pa i šest četveraca s jednim ili dva osmerca, koji se svi zajedno rimuju na uobičajeni način. U toj metričkoj šarolikosti Sorkočević je išao tako daleko da je završetak jedne scene iz *Ćira spoznana* preveo na dva načina: najprije u tri šesterake kvartine, a onda u četiri osmeračke kvartine. Kao da je i sam htio da iskuša koja metrička shema bolje odgovara *Metastasijevim ariettama*.

Kad povežemo najzad ove pojedinosti u cjelinu, nameće nam se nekoliko pitanja u vezi s formalnom stranom Sorkočevićevih prijevoda. Zašto, na primjer, Sorkočević napušta osmerački stih, koji je već podavno bio potisnuo dvanaesterac gotovo potpuno iz dubrovačke književnosti? I kad već tačno znamo koje je melodrame Sorkočević preveo osmeračkim stihom, a koje u dvanaestercima, da li bi se po tome kriteriju mogao utvrditi vremenski okvir kad je nastala jedna a kad druga skupina prijevoda? Jer sigurno Sorkočević nije u isto vrijeme radio na prijevodu *Mintea* i *Demetrija*, služeći se dvjema različitim metričkim shemama, u prvom slučaju dvanaestercom a u drugom osmercem. Lakše bismo se odlučili da damo prednost prijevodima u osmercu, iz prostog razloga što su najraniji Sorkočevićevi radovi, za koje smo bar donekle mogli utvrditi vrijeme postanka, pisani upravo na taj način. To bi značilo da bi prijevod *Merope*, pa *Demetrija* i *Kralja pastijera* trebalo uklopiti u skupinu koja je eventualno ranije nastala, a prijevode *Didone*, *Mintea*, *Ćira spoznana* i *Artasersa* u kasniju skupinu, iako je recimo *Didone*, prva *Metastasijeva* melodrama, nastala mnogo prije *Demetrija* a daleko ranije od *Kralja pastijera*.

U prilog Sorkočevićevoj sklonosti prema metričkoj šarolikosti govori i njegov pokušaj prijevoda Tassova epa *Gerusalemme liberata* u – trinaestercu. Kažemo pokušaj, jer nemamo potvrde da je Sorkočević preveo Tassovu poemu u cjelini. Dapače, i dubrovački biografi vidjeli smo ubrajaju u Sorkočevićeve prijevode samo nekoliko pjevanja. Tako zapravo tvrdi Appendini.²² Slade je,²³ međutim, bio manje precizan kad je zapisao da je Sorkočević počeo da prevodi Tassov ep, ali da ga nije završio. Antun Agić je ipak najkonkretniji, jer je čak zabilježio tačan datum uz koji je vezan početak Sorkočevićeve prijevoda prvog i drugog

²² O. c., t. II, str. 248.

²³ O. c., str. 23.

pjevanja. I ne samo to, Agić je ujedno zabilježio po dvije strofe iz prvog i drugog pjevanja²⁴, a to je još uvijek najviše što se do danas očuvalo od Sorkočevićeva prijevoda Tassova epa. S obzirom na to da je tih nekoliko strofa Sorkočevićeva prijevoda slabo poznato, donosimo ih po Agićevoj bilješci, i to zajedno s talijanskim izvornikom radi lakšeg upoređenja.

*Pjevam milo Bogu oružje, pjevam vojvodu,
Ki slobodi srećni ukopa grob Jesusova;
Mnogo on podnije za čestitu dat mu slobodu,
Mnogo znanjem, mnogo vrijednom desnom djelova;*

*I zaman se pako opriječi, zaman ishodu
Od Azije i Libije vojske iznova,
Er pomaga nebo njega, i pod izbrane
Svete stijege druge iskupi sve poskitane.*

Blaga muzo ...

*Dočim hudi silnik na boj oružje spravlja
Jedan dan se njemu Ismeno sam prikaziva,
Ismen oni, ki pobijenu čeljad ozdravlja,
I telesa mrtva iz groba povraća živa,*

*Ki vas pakô žamornijem pjesnim ustavlja,
I istoga kralja od pakla straši i snebiva,
I zariče na svû opaku službu hudobe
Odrešujuć i vezujuć ih gore neg robe.*

Bi krstjanin ...

*Canto l'armi pietose e 'l Capitano,
Che il gran sepolcro liberò di Cristo
Molto egli oprò col senno e con la mano,
Molto soffrì nel glorioso acquisto;*

*E invan l'Inferno a lui s'oppose, e invano
S'armò d'Asia, e di Libia il popol misto;
Ché'l Ciel gli diè favore, e sotto a i santi
Segni ridusse i suoi compagni erranti.*

*Mentre il Tiranno s'apparecchia all'armi.
Soletto Ismeno un di gli s'appresenta:*

²⁴ U Izvodu iz Crijevićeve Dubrovačke biblioteke na str. 258–259, Matijašević-Agićeva autografa iz Sveučilišne biblioteke u Zagrebu R 3666; Up. I. Kukuljević, *Još nešto o prevodu Tassova Jerusolima oslobođena*, Vienac br. 9, god. V, Zagreb 1873, str. 140–142.

*Ismen, che trar di sotto a i chiusi marmi
 Può corpo estinto e far che spiri e senta:*

*Ismen, ch'è al suon de'mormoranti carmi
 Fin nella reggia sua Pluto spaventa,
 E i suoi Demon negli empj ufficj impiega,
 Pur come servi, e gli discioglie, e lega.²⁵*

Čini se da su dubrovački biografi više važnosti pridavali metričkoj osnovi Sorkočevićeva prijevoda nego samom prijevodu. Već je Slade upozorio da je Sorkočević preveo Tassov ep »*quadam metri vulgo Martelliani specie, hoc est Versu XIII constante syllabis, . . .*« Agić je te podatke dopunio još i primjedbom »*Primus, quod sciam id metri in Illiricam linguam invexit*«. Sorkočević se, naime, kako su to zapisali i Slade i Antun Agić, poslužio pri prevođenju Tassova epa tzv. martelijanskim stihom zapravo ga uveo u dubrovačku književnost. Martelijanski stih, prozvan tako po talijanskom piscu Pieru Jacopu Martellu (1665–1727), u stvari je dvostruki sedmerac, stvoren po uzoru na francuski aleksandrinac, a odgovara našem trinaestercu. Tim je, eto, stihom Sorkočević prevodio Tassa. Od tog njegova prijevoda, kako smo već rekli, očuvale su se samo četiri strofe, svaka od po četiri trinaesteračka stiha. A to je doista malo da bi se mogao donijeti valjan sud o Sorkočevićevu zahvatu u Tassovo pjesničko djelo. Tako će Sorkočevićev pokušaj prijevoda Tassova epa ostati i nadalje zanimljiv više po svojoj metričkoj strukturi nego po svom prevodilačkom dostignuću.

Sorkočevićeva metrička šarolikost imala je i svojih razloga i svojih opravdanja. Dovoljno je samo ovlaš zagledati metar i strofu talijanskih pisaca koje je Sorkočević prevodio pa da odmah budemo načistu da ih nije bilo lako ni jednostavno pretočiti sve u osmeračke kvartine, ne ulazeći u pitanje koliko je i što je talijanski original izgubio od te metričke monotonije. S jedne strane Tassove stanze, s druge Maffeijev *endecasillabo sciolto*, a da i ne govorimo o heterosilabičkim stihovima Metastasijevih melodrama. U takvoj situaciji nije nikakvo čudo što je Sorkočević posustao prevodeći metrički raznolike talijanske originale osmeračkim stihom uklopljenim u kvartine, pa je posegnuo za dvanaestercem bez sroka, nadajući se valjda da će mu taj stari, oprobani stih možda pomoći da s manje truda bolje svlada postavljeni zadatak.

Zbog različitog karaktera pojedinih talijanskih pjesničkih djela koja je Sorkočević prevodio i zbog njihove raznolike metričke forme, a osobito zbog različite metričke forme koju im je Sorkočević u prijevodu dao, razmotrit ćemo najprije Sorkočevićeve prijevode Metastasijevih melodrama, i to one u kojima je osmerac metrička osnova.

Mnogobrojni književni historičari i Metastasijevi biografi, koji su osobitu pažnju posvetili upravo uspjehu njegovih melodrama izvan granica Italije, nisu naravno znali da je i s druge strane Jadrana, u maloj Dubrovačkoj republici, bilo Metastasijevih poštovalaca, koji su

²⁵ Citirano prema mletačkom izdanju iz 1760. g.

njegova djela ne samo čitali nego i prevodili. Ostat će, na žalost, i nadalje neriješeno pitanje na koje ni dosadašnja istraživanja nisu mogla dati precizan odgovor: jesu li, naime, Dubrovčani prije upoznali Metastasijeve melodrame čitanjem prvih njihovih talijanskih izdanja, a možda čak i srpskohrvatskih prijevoda, ili su im pak taj raznoliki i lepršavi svijet prve predstavile u originalu talijanske putujuće družine? Jer, kao što je poznato, putujuće talijanske družine počele su navraćati u Dubrovnik još u prvoj polovini XVIII stoljeća. Šturi podaci iz dubrovačkih arhivskih knjiga, koje su nam sačuvale vijesti o tim prvim gostovanjima, ne zadržavaju se potanje na repertoaru talijanskih družina. Šta se sve krije iza onih stereotipnih izraza »*rappresentationes scenicae*« ili »*comicae*«, kojim su predstave talijanskih družina bile okarakterizirane, možemo samo da naslućujemo. Dubrovačka publika mogla je jednako da uživa u komediji *dell' arte* ili u komediji *all' improvviso*, u tragediji i komediji s muzičkim intermecima, u komediji *in musica* i u melodrami a da se ipak u arhivskim knjigama sve te različite vrste predstava obilježuje zajedničkim nazivom »*rappresentationes scenicae*« ili »*comicae*«. ²⁶ Ti nam, dakle, podaci nisu mogli pomoći u rješavanju postavljenog pitanja. Isto tako ni očuvani prijevodi Metastasijevih melodrama, jer su svi odreda bez ikakve oznake vremena nastanka. Kad nam pak pri datiranju ne pomažu ni podaci o talijanskim putujućim družinama ni očuvani prijevodi, ne preostaje drugo nego da se pridržimo jedine sigurne vremenske okosnice, naime, godine izdanja dotičnog djela na talijanskom jeziku, kao vremenske granice prije koje nije mogao nastati Sorkočevićev prijevod. Nezgoda je u tome što je Sorkočević preveo upravo one Metastasijeve melodrame koje su nastale u toku vremenskog razdoblja od gotovo tri decenija. Doduše, nastanak veće skupine može se ipak vezati uz tridesete godine XVIII stoljeća, a manje skupine uz pedesete godine. Sve kad bi bila tačna pretpostavka da je Sorkočević za vrijeme svog boravka u Beču 1730. godine upoznao i Metastasija dvorskog čovjeka i Metastasija pjesnika i da je odmah zatim započeo Sorkočevićev interes za Metastasijev književni opus, još uvijek su talijanske putujuće družine mogle prije Sorkočevića predstaviti Dubrovčanima Metastasijeve melodrame, kad su već u prvoj polovini XVIII stoljeća počele da gostuju u Dubrovniku.

Do nas, na žalost, nisu stigle nikakve vijesti o tome da su u Dubrovniku domaće kazališne družine prikazivale Metastasijeve melodrame. Što se tiče Sorkočevićevih prijevoda Metastasijevih melodrama ni na jednom od njih nije ostalo zabilježeno ni od marljivih prepisivača ni od sakupljača djela dubrovačkih pjesnika da je neka kazališna družina prikazala u Orsanu dubrovačkoj publici Metastasija. Istina, predstave su se u Dubrovniku izvodile i po privatnim kućama, pa uko-

²⁶ Up. N. Beritić, *Iz povijesti kazališne i muzičke umjetnosti u Dubrovniku*, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku, II, Dubrovnik 1953, str. 337. i dalje; Up. i Pantićev prikaz u Prilozima za književnost, jezik, istoriju, folklor, knj. XXI, sv. 1-2, Beograd 1955, str. 144 i dalje, kao i Muljačićev članak *Još o dubrovačkom teatru*, *ibid.*, knj. XXII, sv. 1-2, Beograd 1956, str. 84. i dalje.

liko se na primjer *Demetrio* ili *Kralj pastijer* nisu čuli s dasaka Orsana, još su uvijek mogli naći mjesta na nekoj privatnoj pozornici u zatvorenom krugu ljubitelja Metastasija i poštovalaca Sorkočevića, tim prije što za takve privatne predstave nisu bile potrebne ni posebne dozvole dubrovačke vlade. Sorkočevićevi prijevodi mogli su se jednostavno recitirati, a kako pojedine melodrame nisu ni imale mnogo lica, to je uvelike olakšavalo samo izvođenje.

Ni dubrovački biografi svojim vijestima nisu pomogli da se pitanje prikazivanja Metastasijevih melodrama potkrijepi bar nekim konkretnim podatkom. Appendini tek općenito kaže da se poslije Tudiševićevih prerada Molièreovih komedija, koje su čitav niz godina uveseljavale dubrovačku publiku u karnevalskim danima, više i nije čula narodna riječ s pozornice Orsana²⁷. Marin Tudišević (1707-1788), jedan od prevodilaca Molièreovih komedija, nadživio je Sorkočevića punih sedamnaest godina, i kad bismo se tog vremenskog podatka držali, mogli bismo pomisliti da je čak i Appendini, koji je osamdesetih godina XVIII stoljeća došao u Dubrovnik, imao prilike da čuje u dubrovačkom teatru Molièrea »prinesena u naški«. To, međutim, sam Appendini opovrgava kad kaže da su se u njegovo vrijeme još samo stariji Dubrovčani sjećali sa zanosom Tudiševićevih predstava,²⁸ što znači da su one još i prije Appendinijeva dolaska u Dubrovnik i još za Tudiševićeva života bile skinute s repertoara dubrovačkog kazališta. Ali, iako se ta granica domaćih predstava na narodnom jeziku nije vremenski mnogo pomjerila unazad, još uvijek bi bilo moguće uklopiti u nju i Sorkočevićeve prijevode Metastasijevih melodrama kad bi o njihovu izvođenju postojao i najmanji nagovještaj. Neke činjenice, međutim, očito govore da Sorkočevićevi prijevodi nisu bili namijenjeni teatru. Tako na primjer u Sorkočevićevim prijevodima nema uopće njegovih vlastitih didaskalija, u kojima bi bile sadržane upute za izvođenje dotičnog scenskog djela, čak su i one iz talijanskog originala ili ispuštene ili donesene u skraćenom obliku. Čini se da Sorkočević nije predvidio ni muzičku pratnju ni baletne intermece kad nigdje ne stoji zapisano, kao kod njegovih prethodnika, »udaraju strumenti«, »formava se balet« ili slično. Istina, korske partije pojedinih scena, koje su, kako smo vidjeli, u većini slučajeva bile u osmeričkim kvartinama, mogle su se i bez toga dopuniti muzičkom pratnjom nekoliko instrumenata, što nije bilo teško upriličiti u to vrijeme u Dubrovniku, koji je imao svoj orkestar, naravno skromnog opsega i ograničenih mogućnosti.²⁹ Ne treba posebno naglasiti da je takva muzička pratnja daleko zaostajala za onom Metastasijevih melodrama u Italiji, a i sama muzika nije sigurno bila ona koju su poznati talijanski muzičari komponirali za svaku pojedinu Metastasijevu melo-

²⁷ O. c., t. II, str. 291.

²⁸ Ibid.

²⁹ Up. N. Beritić, a. c., str. 350-356.

dramu.³⁰ Što se tiče scenske opreme, ona je bila prilično skromna i neugledna prema kompliciranoj scenskoj tehnici u Italiji, koja je jedno vrijeme bila dostigla upravo čudovišne razmjere. U Dubrovniku su najviše nedostajali profesionalni glumci i glumice, pjevači i pjevačice. Poznato je da su upravo u Italiji nekolicina njih mnogo pridonijeli uspjehu Metastasijevih melodrama, približili ih publici, narodu, otvorili im vrata u svijet. Sve te komponente koje su obogatile Metastasijevu melodramu bile bi u Sorkočevićevim prijevodima, sve da su i bili postavljeni na scenu dubrovačkog teatra, ili potpuno zanemarene i ispuštene, iz objektivnih razloga; zbog nedostatka pjevača i pjevačica, odgovarajuće muzičke pratnje i scenskih pomagala, ili pak toliko pojednostavljene da bi predstavljale tek blijedu sliku predstava na talijanskim pozornicama. A ti su nedostaci u krajnjoj liniji išli u prilog putujućim talijanskim kazališnim družinama, koje su u mnogome pridonijele da se materinska riječ sve više počela da gubi s domaće pozornice. U njihovu su se sastavu nalazili profesionalni glumci i glumice, pjevači i pjevačice te muzičari, a raspolagali su raznovrsnijom i bogatijom scenskom opremom nego što je bila ona domaćih amaterskih družina. I upravo te kazališne trupe, koje su počele da vraćaju u Dubrovnik još u prvoj polovini XVIII stoljeća, dolazeći ili direktno iz južne Italije ili iz Mletaka, u drugoj polovini stoljeća postale sve češći i omiljeliji gosti dubrovačkog Orsana.³¹ A s njima se na pozornici dubrovačkog teatra ugnijezdio talijanski jezik, talijanski repertoar s komedijom *dell'arte*, s komedijom *in musica*, s melodramom, jednom riječju, daleko bogatiji repertoar nego što su mogli iznijeti na scenu domaći diletanti. Dodamo li tome glumačko iskustvo članova trupa, koje se njegovalo i razvijalo godinama u stalnom i gotovo neprekidnom radu, pa bogatiju opremu i dekor i, kao najveći kuriozitet, prisustvo žena u trupama, koje su se, zahvaljujući upravo talijanskim putujućim družinama, prvi put pojavile na daskama Orsana, onda ćemo lakše razumjeti na koji su način talijanske putujuće družine privukle dubrovačku publiku i pridobile njezino interesovanje. Dubrovačkoj vladi nije preostalo drugo nego da širom otvori vrata tim družinama. Štaviše, da njihov dolazak ne prepusti samo slučaju kao što je to bilo u početku, formirala je kazališni odbor od tri vijećnika sa zadatkom da družine pravovremeno angažira i pobrine se o njihovom dolasku.³² U takvoj situaciji domaće diletantske družine pučana i plemića nisu mogle da se takmiče sa stranim profesionalnim trupama, pogotovo kad je u pitanju bila talijanska tragedija i melodrama. A kako je domaće dramsko stvaralaštvo – jedini mogući konkurent stranom repertoaru na domaćoj pozornici – već davno bilo zamrlo, nije čudo da se narodna riječ samo rijetko mogla čuti s pozornice dubrovačkog teatra.

³⁰ M. Deanović, *Talijanski teatar u Dubrovniku XVIII vijeka*, Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931, str. 303.

³¹ Up. M. Rešetar, *Stari dubrovački teatar*, *Narodna starina*, I. Zagreb 1922, str. 100; M. Deanović, a.c., str. 289–293; N. Beritić, a.c., str. 335, 338. i dalje.

³² M. Deanović, a.c., str. 289.

Kako smo već spomenuli, Sorkočević je samo dvije Metastasijeve drame preveo isključivo osmeračkim stihom u kvartinama s unakrsnom rimom, *Demetrija* i *Kralja pastijera*. Već pri površnom upoređivanju talijanskog originala s tim prijevodima upada u oči njihova metrička oprečnost: Metastasijeve polimetrične stihove zatvorio je Sorkočević u osmeračke kvartine, i time ne samo simplificirao metar talijanskog originala nego ga lišio njegovih osnovnih značajki. Ta poznato je koliko je pažnju Metastasio pridavao poetskom tekstu da što jače istakne njegove muzičke kvalitete. Toj svrsi služio je i raznolik metar njegovih stihova, i njegove kratke strofe, i *ariette*, i ritam riječi, i njihova glasovna struktura. Pretočiti sve to u osmeračke kvartine značilo je dobrim dijelom razvodniti poetski tekst, lišiti ga živosti i dramskog intenziteta. Da bi se, naime, od raznolikog metra Metastasijevih stihova, koji su nerijetko bili ili samo trosložne, ili samo četverosložne riječi ili pak niz riječi od pet ili šest slogova, dobio u prijevodu osmerački stih, bilo je potrebno u mnogo slučajeva širiti tekst, dodavati nove riječi, dopunjavati izraze originala novim, često suvišnim detaljima. Koliko li je tek trebalo ponekad širiti izvornu misao i ponavljati da bi se stvorila kvartina, koliko pak puta žrtvovati pravu riječ samovoljno odabranom da bi se sačuvala rima. Dakle stih, strofa i rima bili su glavni razlozi Sorkočevićevih dopuna izvornog teksta. Sorkočević se inače pri prevođenju redovno drži izvornika i ne upušta se u opširnija ubacivanja svog vlastitog teksta ni u monolozima ni u dijalozima izvornika, dakle, ni u scenama pretežno lirskog karaktera ni u onima u kojima prevladava dramski intenzitet radnje. Zato bi se moglo smatrati kao izuzetak onih nekoliko stihova iz *Kralja pastijera* u kojima je Sorkočević šest polimetričnih stihova originala razradio u šest osmeračkih kvartina.³³

³³ *Perdonare a'nemici*

*Sanno gli Eroi; ma sollevarli al trono
Sanno sol gli Alessandri. Io dirti i moti,
Signor, non so, che per te sento in petto
Vincitor ti rispetto, Eroe t'onoro,
T'amo benefattor, Nume t'adoro*

(III, 7)

*Slavni kralju, i čestiti,
blagodarnos koga u slavi
svak spovjeda po svem sviti,
da gospodi vrh naravi*

*Svak zna praštat svaki bolje
vitez onijem, ki-ga uvrjedu,
nu ih uzdizat na pristolje,
to Alesandri sami umjedu*

*Ja što u srcu za te momu,
kralju, ćutim, riječim mojijem
veličanstvu slavom tvomu
izgovorit ne umijem*

*U priklonstvu momu, i scijeni
kô slavnoga dobitnika,*

Sorkočević, dakle, širi izvornik da bi ispunio stih, zaokružio strofu, kako se vidi iz ovih primjera:

Elisa?

Aminta?

E sogno?

Ah no!

Tu credi

(Re pastore I, 8)

Dunque ...

*Lijepa Eliza – drag pokoju
da nije ovo san što čuješ.
Ah! ne zovi san čes tvoju,
sve ovo dake ti vjeruješ.*

Sol Tamiri l'oscura

(Re pastore II, 5)

*Nu Tamiri, ah nebesa!
Tamiri je tamni sama
svak će žalit češ njè udesa,
što se neće rijet proć nama.*

Dei, qual virtù, qual fede!

(Re pastore III, 7)

*O bogovi višnjijeh strana,
Lijepa izgleda od kreposti
za mojijeh ne ćuh dana
još ovake ja vjernosti*

*Tanta per lei
Pietà sente Barsene
E sì poca per me?*

(Demetrio I, 4)

*nedospjetnom u spomeni
držat ću te ja do vika
I častim te kako moga
dobročinca, i snižno ljubim,
i ljubit ću sred harnoga
srca, život dokle izgubim
Svak te drži puna znanja,
i hrabrena za viteza,
a moj ti se duh poklanja
kô božjanstvu od nebesa*

Ovaj i ostale tekstove Matastasijevih melodrama, izuzev *Didone*, donosimo prema mletačkom izdanju iz 1785. Prijevod *Didone* raden je prema prvoj varijanti te melodrame iz g. 1724. pa talijanski tekst citiramo iz pariškog izdanja *Poesie del signor Abate Pietro Metastasio*, Parigi 1755, T. VI.

*Tako blago srce i lice
Što njom kažeš, ja ti hvalim.
Nu toliko mâ Barsene,
kad ganuta š nje si strane,
Ah zašto te i na mene
Kadgod služba mâ ne gane?*

*Rammento ancora
Che Demetrio ebbe nome.*

(Demetrio I, 5)

*Spominjem se, i u to brime
Svak je ovdî govorio
Da je i ti mali očino ime
Imô i zvô se Demetrio.*

Che pena!

(Demetrio I, 13)

*Zaisto ovakim mukam niko
Nije bio vik istruden?*

*... e quanto studio
Costi l'arte del regno.*

(Demetrio II, 3)

*Vjeruj meni, za kraljevstvo
Umjet vladat svom vrijednosti
Trijebi je imat i ustrpjenstvo,
I blagoće, i mudrosti.*

Consolatela, amici. Amici, addio.

(Demetrio III, 1)

*Ah prijatelji drazi moji,
Vi je tužnu vi smirite,
Podte uza nju da ne stoji
Sama; i zbogom ostanite.*

U istu svrhu služe Sorkočeviću i razne stilske figure i poetski izrazi koje sam stvara i unosi u svoj prijevod. I onda kada dopunja pjesničke figure izvornika i onda kada ih sam stvara, Sorkočević češće poseže za konvencionalnim, stereotipnim poetskim izrazima, koje je u obilju mogao naći kod svojih predšasnika.

Razmotrimo najprije kako Sorkočević prevodi i ujedno proširuje stilske figure koje je već našao u izvorniku. Počnimo s najčešćom i s najviše zloupotrebjenom figurom – atributom:

Ah mio ben!

(Re p. I, 4)

O moj slatki, drag pokoju

qui l'idol mio
Certo ritroverò. (Re p. II, 2)

Odi slatko dobro moje,
Bez sumnje se iznać ima.
Alceste amato. (Dem. II, 5)

Dragi Alčeste moj ljubljeni
Oh generoso! (Dem. III, 8)

O hrabreni, vjerni, znani,
I pravedni Feničo!
Anime generose! (Dem. III, 13)

O izvrsne i hrabrene
Duše srećne i čestite.

Gotovo bi se moglo reći da Sorkočević još više atributa pridaje onim riječima koje ih u izvorniku nemaju.

Signor, perdono. (Re p. II, 3)

Ah! moj slavni kralju prosti.
Ah Principessa! (Re p. II, 8)

O sve slatko dobro moje.
Ah giustizia, Signor, ... (Re p. III, 8)

Slavni kralju i čestiti,
pravdu ti ište ...
Alceste vive, (Dem. I, 2)

Žive Alčeste moj ljubljeni;
Meglio, o Regina
Giudica della Siria (Dem. I, 12)

Bolje o nami uzvišena
Ma kraljice misli, i sudi,
Sorgi, parti, s'è vero
Ch'ami la mia virtù (Dem. II, 12)

Ako je istina, moj ljubljeni,
Da ti ljubiš krepos moju,
Ustaj, diž se, srce ostijeni,
I dijeli se drag pokoju.

Signor, procuri indarno
Di trattenermi ancor. (Dem. III, 1)

Zaman me išteš, moj ljubljeni
Feničo, ustavlјati.
Giungi a tempo, o Regina. (Dem. III, 2)

Na brijeme si uzvišena
Prispjela ovdі, ma gospoje;
Alceste, (Dem. III, 3)

Dušo, Alčeste, ma ljubljena.

Ostale stilske figure koje se pojavljuju u tekstu izvornika kao i u prijevodu nisu ni tako česte ni tako mnogobrojne. No i na njih se odnosi ona značajka koju smo opazili već i kod atributa: daleko su češće u prijevodima. To se vidi iz primjera u kojima se pojavljuje stilska figura igra riječima:

*Alceste, amato Alceste,
Dove sei?* (Dem. I, 2)

*Djesi Alčeste moj ljubljeni
Diesi dušo duše moje?
Ecco il mio bene* (Dem. I, 8)

*Eno Alčeste ljubljenoga
Eno duše duše moje
Sarete alfin contenti
Ambiziosi miei folli pensieri.* (Dem. II, 13)

*Nasvrhu eto mirne veće
Misli ohole ostajete,
Misli lude, misli od smeće,
Misli od svake moje štete.*

*Ma non dividano
Dal seno mio
Colei, ch'è l'anima
Di questo sen.* (Dem. III, 2)

*Samo od srca da ne odijele
Tko je duša duše moje*

To potvrđuju i primjeri s figurama sinonima i tautologije. Oni će nam još jednom pokazati da su Sorkočeviću i stilske figure poslužile da ispuni stih, strofu, dobije rimu.

*nel gran Consesso
Tutta si palesò.* (Dem. I, 12)

*Sred našega sva se Vijeća
Očituje i odkriva.*

*Amico, ecco il soccorso
Sospirato da noi.* (Dem. III, 6)

*Eto dragi žuđenoga
Štita, obrane, i pomoći.
Son della nostra
Sicurezza custodi.* (Re p. I, 1)

*Za našu odi stražu stoje,
Naša obrana, i štit jesu.
Or di contento il core
Va palpitando in sen.* (Re p. I, 5)

*Sad srce igrat ćutim moje
Od veselja i od radosti.
Tu prevedi, e mi piace*

*Già lo scoglio peggior.
Ti prividaš (što mi je milo)
gore od mora, hridje, i stijene.* (Re p. II, 4)

*Giuri ciascuno
Di tollerar del nuovo Re l'impero.
Hoću primit od svakoga
I zakletvu tvrdu imati,
Da će kralja svak novoga
Scijenit, ljubiti, i slušati.* (Dem. I, 8)

*Ma quando men l'aspetta,
Quella tonando va. (Dem. I, 10)
Kad se manje nada, iz njega
grmi, sijeva, trijes udara.
E folgora. (Re p. I, 3)
Grmi iz njega, trijes izmeće.*

*Oh, quanto mai
Ti piansi, e ti cercai! (Re p. I, 4)
Ah! koliko ištući te,*

*Podnijeh suza, truda, i cvila!
... e dell'antica al pari
Te la nuova amerà. (Re p. II, 4)
A i novo će tebe stado
slušat, ljubiti, i služiti
kako i staro ...*

*Tremo, ondeggio, m'affanno, e non decido. (Re p. III, 1)
Treptim, čeznem, venem, predam,
A ne umijem odlučiti.*

Od stilskih figura kojima Sorkočević obogaćuje svoj prijevod spomenut ćemo još perifrazu, koja se češće nalazi u prijevodu negoli u originalu:

*ed amo in lui
Fin la sua povertà. (Re p. I, 1)
I tvê uboštvo slavi otare
Mê ljubavi svetilištem.*

*... scorse
Un lustro giù ch'io lo perdei. (Re p. I, 2)*

*Evo pete klasje njive
Plodnom žetvom napunio,
Da već otac moj ne žive.*

Alceste, ami da vero

La tua Regina, ...

(Dem. II, 12)

Ovi Alčeste, plam ljuveni

Ki mi kažeš sveđ na licu,

Ah pravedno spovjed meni,

Ljubiš zaisto š njim kraljicu?

Sorkočević je ponekad posezao i za sintaktičnim konstrukcijama talijanskog izvornika, kratkim i sažetim, pa ih, po potrebi, zamjenjivao daleko dužim i razvučenijim. Tako je, na primjer, gerundiv i particip originala prevodio ponekad čitavom rečenicom:

S'impara errando.

(Dem. II, 3)

Najveći se nauk prima

Od neuredna djelovanja.

Ogni piacer sperato.

(Dem. II, 3)

A ono opet dobro od koga

Puni jesmo željna ufanja.

Rečenicom razrješuje i poneki glagol, imenicu pa i pridjev

Impara almeno

A tacere una volta.

(Dem. II, 8)

Hoć li jednom naučiti

Držat jezik za zubima?

Fidarsi tanto

Non deve il saggio alle speranze.

(Dem. II, 3)

Čovjek mudar, komu znanje

Čini na sve prividati,

U samo se neima ufanje

Tako spuštati i uzdati.

... e cuřvo, e bianco

Pietoso pescator mi stava al fianco.

(Dem. I, 8)

A star jedan ribar komu

Čelo odkriva sijede prame.

Posezao je za stilskim figurama i onda kad ih nije nalazio kod Metastasija. Ipak ga je više i od stiha i od strofe sputavala rima. U proširivanju izvornika Sorkočeviću su se promakli i manje uspješni izrazi i nepo-

desne riječi, a zbog rime morao se ponekad da zadovolji i neprikladnom riječi, pa čak i samovoljno odabranim izrazom.

Pogledajmo to na primjerima:

*Non si cimenti in campo
Chi trema al suono, al lampo
D'una guerriera tromba,
D'un bellicoso acciar!* (Dem. II, 10)

*Nek na polje vik ne slazi
Tko se od bojne trublje trese,
Ali da go mač upazi
Duh mu od straha, sabije se.*

*Deh, perchè qui raccolta,
Tutta l'Asia non è? che l'Asia tutta ...
Nel tuo parlar ritroveria la scusa.* (Dem. III, 3)

*A zašto ovdí svakolika
Sad Azija nije skupjena?
Azija bo bi sva od jezika
Tvoga ostala pridobijena.*

*Or dici che vedesti
A destra balenar.* (Dem. I, 1)

*Sad govoriš da na lijevu
Iz oblaka munja siva.
Sad s otara kô da u gnjevu
Oganj plamen kriv pruživa.*

*Sappiamo, Alceste,
La pugna, le tempeste,
Di lui la morte, e le vicende ...
Znaš iz ove kraljevine
S ćaćkom tvojijem mê odjeljenje
Znamo, Alčeste, boj, godine,
Smrt njegovu, zgode, bijenje.* (Dem. I, 8)

*Che nobil cor! Che dolce,
Che serena virtù!
Koje srce plemenito,
Koje vedre zrak kreposti
Iz usta mu čudnovito
Vir izlazi svijeh sladosti.
Ah, se m'ami,* (Re p. I, 3)

Parlami ognor così.

(Re p. II, 3)

Što to činiš? brzo ustani

I ako me nazbilj ljubiš,

Sved'ti jezik sa mnom hrani,

I govori sved' što čutiš.

Nakon tih manje uspelih mjesta u prijevodima, treba izdvojiti bar neke uspeliije stihove. Na primjer:

Speranza lusinghiera:

Fosti prima a nascere,

Sei l'ultima a morir.

(Dem. I, 15)

O ufanje, ke se u nami

Prvo vajmeh, sved' poradaš,

A s našijem se požudami

Najposlednje pak rastavljaš.

Ma da un desire estinto

Germogliata un altro; e nel cambiare oggetto

Non scema di vigor.

(Dem. II, 3)

A jedna želja zamirena

Ončas drugu želju plodi,

I u takijeh sto promjena,

Što će žudjet sved' nahodi.

Disperato,

In mar turbato

Sotto il ciel funesto, e nero

Pur talvolta il passeggiaro

Il suo porto ritrovo.

(Dem. II, 15)

Često i putnik kad se u krilu

Mora nađe zamucena,

A nebesa sva u crnilu

Tmastom maglom pokrivena

Blijedi, uzdiše, čezne, preda,

Neizmjernu čuti muku;

Nu na svrhu kraj ugleda

I žudenu nađe luku.

Proširujući izvornik iz spomenutih razloga, Sorkočević se ponekad poslužio, da ispuni nastalu prazninu, stereotipnim konvencionalnim izrazima starijih dubrovačkih pjesnika, izrazima već olinjalim zbog duge upotrebe. To je, uostalom, i sasvim razumljivo. Prikupljajući djela dubrovačkih pisaca, on ih je, vidjeli smo, za vlastitu upotrebu prepisivao i dobro upamtio. Nije onda čudo što je, kao i mnogi pjesnici prije njega,

posuđivao fraze, riječi i izraze od starijih pjesnika, obilno se koristeći njima čak i onda kad mu talijanski izvornik nije zato pružao nikakva povoda. Na primjer:

Senza riguardi

*La mia bella Regina
D'appresso vagheggiar posso una volta.* (Dem. I, 13)

*Eto je došô dan žudeni,
Obljubljena ma kraljice,
Da je na blizu dano meni
Rajske uživat tve zenice.*

*Qual colpa,
Qual demerito è in me?* (Dem. I, 13)

*Reci ki je grijeh u meni?
Reci u čem sam sakrivio,
S čijem li tužan tvoj ljubljeni
Rajski ures uvrijedio?*

*Con te mi lascerà;
Con te mi troverà, ...* (Dem. III, 3)

*S tobom će me, moj izbrani
Drag životu, ostavljati,
S tobom će me nać opeta,
Sladki raju moj čestiti.*

*Ah, mi si agghiaccia il core!
Ah! sve u meni srce ostinu
Duh mi u prsijem preda, i vene.* (Re p. II, 8)

*Non dirmi
D'amar la sposa mia.* (Re p. III, 2)

*Nije potrebe, vajmeh, nije
govorit mi da nju ljubim,
ako za njom vas duh mi je,
ako bez nje ja sve gubim.*

U Sorkočevićevim prijevodima Metastasija susrećemo mnoge riječi i izraze pa i čitave sintaktične konstrukcije udešene prema talijanskom uzoru. Dakako, ta se lingvistička pojava ne susreće tek u Sorkočevićevim prijevodima niti njemu pripada zasluga da je njome obogatio jezik dubrovačkih pjesnika. *Calques linguistiques* (ili prijevode riječi i izraza) davno su prije njega poznavali i njima se obilno koristili dubrovački pjesnici, a njihove pučke varijante bile su žive u svakidašnjem govoru

dvojezičnog stanovništva Dubrovnika.³⁴ Iz tih izvora pučkog i knjiškog porijekla preuzeo ih je i Sorkočević kao i mnogi prije i poslije njega. Tako se može objasniti činjenica da u njegovim prijevodima često nailazimo na mnoge elemente preuzeti iz talijanskih uzora. Ponekad je to tražila rima, ponekad okrnjen stih ili nedorečena strofa, no ipak, u najviše slučajeva *calque* je bio rezultat usvojenog i već formiranog vokabulara i pjesničkog izraza.

Kod Sorkočevića česta je pojava takvih prijevoda čitavih izraza (*calques phraséologique*), a još češća sintaktičkog prijevoda (*calque syntactique*). U prvom slučaju on se uglavnom stvara pomoću glagola *činiti* i *dati* u kombinaciji s infinitivom ili imenicom, a prema talijanskom uzoru *fare + inf.*, *im.*, *dare + im.*, naravno i onda kad talijanski izvornik ne pruža odgovarajući primjer. Na primjer:

*T'offre un ovile,
Sonni incomodi e duri
Ma tranquilli, e sicuri.*

(Re p. I, 2)

*Ne može ti, neg umorne
i sne trudne staja dati,
staja mê sne noćne i zorne
bez straha mi čini imati.*

*Fra tanti pensieri
Di regno, e d'amore
Lo stanco mio core
Se tema, se speri
Non giunge a veder*

(Dem. I, 3)

*Sad kraljevstvo, sad ljuveni
Plam me muči po pameti,
Razlik čine boj u meni
Ne znajuć ki će odoljeti.*

Kod sintaktičkog prijevoda obično se radi o preuzimanju konstrukcija iz talijanskog jezika: *za*, *bez + inf.* (prema tal. *per*, *senza + inf.*), naravno i onda kad takve konstrukcije nema u izvorniku:

*Frattanto
Non celera ad Aminta
Le smanie mie.*

(Re p. II, 2)

*Od Aminte nemoj kriti
mučenje ovo me veliko
za doć k njemu, za š njim biti.*

³⁴ Up. M. Deanović, *Sulle origini dei calchi linguistici*, Archivum Romanicum, XVII, Firenze 1933, fasc. 4, str. 221. i dalje.

Ed Alessandro ... tentò debellarli ... (Dem. Argom.)
A podignu se s oružjem ... za pridobit Kreteze.
Ah, raggiungerla io voglio. (Re p. II, 3)
za nju slidjet
... per solennizzare l'elezione del nuovo Re. (Dem. I, 7 dikask.)
... za proslavit obranje novoga kralja.

U većini slučajeva Sorkočević oponaša romanski način opisivanja pridjeva s *di*, te umjesto našeg posvojnog pridjeva upotrebljava *od* + genitiv:

... cominciò a tentar l'animo de'vassalli. (Dem. Argom.)
poče podkušavati srca od podložnika.

Su la scomposta prora
D'infranta nave ... (Dem. I, 8)
Vrh razbijene prove od plavi
... il regno di Sidone – kraljestvo od Sidone (Re p. Argom.)

Takvu konstrukciju susrećemo u ovim prijevodima i onda kada mu talijanski izvornik ne pruža odgovarajući uzor, ali se zato kalkiranjem može doskočiti stihu, strofi pa i rimi:

Che signoril sembiente! (Re p. I, 2)
Koji u ovom sja, i vidi se
Od lica ures, čin od stasa.

Ah, te destina il fato
Veramente a regnar! (Re p. II, 3)
U istinu tvoga udesa
lijepi ide se red sastati
s višnjom voljom od nebesa.

Io rimirai
Dall'alto della reggia
Che sotto a mille prore il mar biancheggia. (Dem. III, 6)
Da su blizu jur svak pravi;
A i ja gledah zgar s prozora,
kô se pod sto lijepijeh plavi
Pjene, i bijele vali od mora.

Sorkočević gotovo redovito upotrebljava prisvojnu zamjenicu *svoj* umjesto *njegov*, slijedeći i u tome talijanski običaj, čak i bez veze s izvornikom na mjestima gdje treba stvoriti rimu:

Le sue giuste querele,
Le smanie sue, le gelosie, gli affanni,

*Ogni pensier sepolto,
Tutto il suo cor gli leggerei nel volto.*

(Dem. I, 2)

*Pravedne bih tužbe svoje
I skončanja sva nemila,
I sve od srca nepokoje
Na licu mu vajmeh štila.*

*...io d'Alessandro
Deggio or su l'orme...*

(Re p. I, 4)

*Alesandro kralj me čeka,
stupaj slijedim svê milosti.*

*I suoi timori,
Le smanie sue non denno
Farmi pietà?*

(Re p. II, 3)

*Zašto nje strah nesmiljeni,
zašto teške muke svoje,
i nje trudi požaljani
bit ljubavi neće od moje.*

*Oggi a Sidone
Il suo Re donerò; col nuovo giorno
Partir vogl'io.*

(Re p. II, 5)

*Danaska ću kralja svoga
Sidonskomu puku dati,
a sutra se iz ovoga
mjesta dijelit, i uklanjati.*

Preostaje još da razmotrimo Sorkočevićeve prijevode Metastasijevih melodrama u kojima je dvanaesterac bez sroka metrička osnova prijevoda. A njih je upravo dvostruko više: *Didone*, *Ćiro spoznan Minteo* i *Artaserse*. Izložiti detaljno karakteristike i ovih prijevoda i rezultate upoređivanja s talijanskim izvornikom, kao što smo to učinili s prijevodima *Demetrija* i *Kralja pastjera*, bilo bi suvišno, i to iz jednog razloga. Novim primjerima iz ta četiri prijevoda ne bi se moglo dokazati ništa nova, ništa što već nije rečeno i potvrđeno mnogobrojnim primjerima iz *Demetrija* i *Kralja pastjera*. Istina, u prijevodima *Didone*, *Ćira spoznana*, *Mintea* i *Artasera* Sorkočević je bio daleko slobodniji nego pri prevođenju *Demetrija* i *Kralja pastjera*. Nisu ga, bar u tolikoj mjeri, sputavali oni formalni, vanjski okviri: nije mu smetala rima ni strofa. Preostao je jedino stih – dvanaesterac – sa svojim određenim zahtjevima.

Služeći se ovdje dvanaestercem bez sroka, Sorkočević ipak ni u ova četiri prijevoda nije sasvim napustio osmeračku kvartinu. Ona se pone-

kad pojavljuje na početku pojedinih scena, ponekad unutar same scene, a gotovo redovito scene završavaju osmeračkim stihom složenim u kvartine ili sekstine. Kako vidimo, osmeračka kvartina neizbježna je u Sorokočevićevim prijevodima, i on se nikad nije u potpunosti oslobodio okova koje su mu nametale strofa i rima. Inače, sve one karakteristike jezika, vokabulara i pjesničkog izraza u prijevodima u kvartinama zadržale su se i u ovim prijevodima u dvanaestercima. Podjednako nailazimo i u jednim i drugima na mnogobrojne primjere preuzimanja ne samo pojedinih riječi i izraza iz izvornika nego i čitavih konstrukcija. Te elemente, kalkirane prema talijanskom jeziku, susrećemo u prijevodima i onda kad im u izvorniku nema odgovarajućeg primjera. Tako je, na primjer, talijanska konstrukcija *per* + infinitiv neizbježna i u ovim prijevodima.³⁵ I u njima su, prema talijanskom uzoru *fare* + infinitiv (*fare la guerra, aver ragione*) kalkirani odgovarajući izrazi kao u prijevodima *Demetrija* i *Kralja pastijera*.³⁶ To isto važi i za talijanski način opisivanja pridjeva pomoću *di*³⁷ i za prisvojnu zamjenicu *svoj* umjesto *njegov*, također prema talijanskoj upotrebi.³⁸ Slijedeći romanski običaj, ponekad se služi genitivom lične zamjenice umjesto posvojne zamjenice.³⁹ Sve su to dakle one iste pojave koje smo razmotrili u Sorokočevićevim prijevodima *Demetrija* i *Kralja pastijera*. Jedino zbog metričke raznolikosti samih prijevoda bilo bi potrebno obratiti pažnju i tim prijevodima u dvanaestercu. Lišeni rime, nesputani strofom, prijevodi *Didone, Ćira spoznana, Mintea* i *Arta-*

³⁵ *E men pronto ai consigli io ti vorrei.* (Did. I, 13)
A manje da si brz za mene svjetovat.

³⁶ *Didone a che mi chiedi?* (Did. II, 15)
Didone što si me zvat ovdì činila?

Fra il dovere, e l'affetto
Ancor dubbioso in petto ondeggia il core. (Did. II, 10)
Taki mi u srcu držanstvo i ljuven plam
Žestoki boj čine.

Or di, se a torto (Min. I, 1)
Sad mi... reci ti
Jesam li, reci mi, vas razlog imala.

³⁷ *Logge terrene...* (Min. II, 1 didas.)

Prvi redi od pridvorja,
Notte con luna. (Artas. I, 1 didas.)
Noć od mjeseca prosvjetljena.

³⁸ *Dirai*
Che amoroso nol curo, (Did. I, 5)
Che nol temo sdegnato.

Reci mu da za svu ja ljubav ne hajem
A da se još manje, rasrdžbe sve bojim.

Sicuro è il colpa. (Ciro I, 4)
Pastit će moj zamah na svoju zamjeru.

³⁹ *...nè di sua fe pavento* (Did. I, 1)

...niti od nje vjere se strašim ja;
Che tutti i mali suoi son i mali miei. (Did. I, 9)
Da su svi trudi nje s mojijema stučeni.

sersa ostavljali su Sorkočeviću daleko više slobode nego prijevodi *Demetrija* i *Kralja pastijera*. No unatoč tome i te je melodrame Sorkočević proširivao i razvlačio. Trebalo je, naime, ispuniti dvanaesterički stih i onda kad je izvornik pružao samo trosložnu ili samo četverosložnu riječ, kao na primjer:

Fu pietà. (Did. I, 18)
Krio sam za njeko smilenje za tebe
Oh prodigio! (Ciro, III, poslj.)
O zgodo, ku ne mož' pametim zamjerit!
O stupore! (Ciro, III, poslj.)
O čudu ki svaka čudesa prilaziš!

Ovakvom metričkom jednoličnošću nije se mogla praviti suptilnija razlika među različitim osjećajima, kako je to činio Metastasio prema njihovoj prirodi i intenzitetu. Sorkočevićev dvanaesterac bez sroka, koji se na pojedinim mjestima pretvarao gotovo u prozno kazivanje, nije ni izdaleka mogao da prenese muzičke kvalitete izvornika, njegov posebni ritam, niti da istakne zvukovne vrijednosti i razlike pojedinih riječi. Zato je Sorkočević u ove prijevode ubacivao osmeračke kvartine i Metastasiove *ariette* na kraju scena gotovo redovito prevodio rimovanim osmercima.

Da bi ispunio dvanaesterac, Sorkočević se i u ovim prijevodima služio različitim stilskim figurama. Naravno, sve su te dopune išle na uštrb pregnantnosti izvornika, njegove preciznosti i jednostavnosti, kao što se vidi iz primjera u kojima Sorkočević prevodi perifraziranjem:

Già tre lustri (Ciro, I, 3)
Pet krat su po troje jeseni po cvijeću
Vočkami kitili dubje primaljeću

Quasi tre lustri
Arpago tacque. (Ciro, I, 5)
Arpago malo manj neg cijele propusti
Petneste žetve klas kupiti po njivam
Bez ikom skrovnu ovu spovidjet zamjenu

che giova
Cercar pretesti all'imprudenza (Ciro, III, 13)
Što služi da našom nesvjesnom ludosti,
koprenu pristavljat na obraz ištemo.

Te dopune nisu uvijek rušile harmoniju izvornika. Neka nam to pokažu primjeri atributa, koje je Sorkočević znalački probirao kada je trebalo da njima ispuni prazninu u stihu:

Ah, vieni

Dell'età mia cadente

Delizia, onor, sostegno,

Vieni, mio Re

(*Min. III, poslj.*)

Ah hodi sladka m̃a naslado najdraža

Pereni štitu ovih sjedina mojijeh

M̃a časti, ljubljena ma diko, hod' k meni,

Jedino dobro m̃e, moj kralju uzvišeni.

Frutto de'miei sudori

Son quegli archi, que'templi, e quelle mura:

(*Did, I, 2*)

Moga su truda plod, uresne crkve one,

Gizdavi luzi oni, i miri visoki;

Deh non tradirmi, amico

(*Artas. II, 3*)

Ah nemoj izdat me, prijatelju vjerni moj!

Sorkočević se nije ispomagao samo stilskim figurama kad je trebalo dopuniti izvornik. Često su mu u tu svrhu poslužila djela starije dubrovačke poezije, kao u ovim stihovima:

Quanto è vezzosa!

(*Did. I, 10*)

Kako joj sunčani na licu siva zrak!

Pur troppo il mio valore

All'impero servi d'un bel sembiante.

(*Did. II, 10*)

Ljubav je držala u robstvu zadosti

M̃u krepos, za jednom gizdavom lijeposti;

Ah voi, superne

Menti regolatrici

Delle vicende umane,

Secondate il mio zel.

(*Min. I, 6*)

Ah višnje vlasti vi, ke svijetom vladate,

I kolom od sreće zamjerno vrtite,

Pod vašu obranu carski rod uzmite;

quel volto,

Quella man, che mi diede,

(*Min. II, 2*)

I rajsko nje lice, i desnu s kom mi dâ

Od moje vjernosti tolike zaklade.

Od svih Sorkočevićevih prijevoda iz talijanske književnosti najviše se cijenio i najviše isticao njegov prijevod Maffeijeve *Merope*. Taj povoljni sud starijih biografa, od kojih su ga preuzeli i neki književni historičari, nije sigurno potekao iz konkretnog poznavanja toga prijevoda. Svi su oni zapravo prihvatili Appendinijevo mišljenje i onda ga na svoj način interpretirali. Govoreći u zasebnom poglavlju o prevodilačkoj dje-

latnosti dubrovačkih pjesnika, Appendini upozorava da njihovi prijevodi iz grčke, latinske i talijanske književnosti nisu jednake umjetničke vrijednosti i nisu jednako uspješni. Po njegovu mišljenju trebalo bi posebno izdvojiti samo nekoliko prijevoda, među kojima i Sorkočeviću *Meropu*, koja svakako zaslužuje da bude štampom objavljena.⁴⁰ Taj Appendinijev sud poslužio je kao baza Šimi Ljubiću⁴¹ a i Đuru Feriću. Ovaj posljednji posvetio je Sorkočeviću prijevodu *Merope* nekoliko latinskih stihova u svojim *Elogijima*,⁴² no ipak nije izrekao ništa više od tek općenite pohvalne ocjene, u koju je upleo nekoliko klasičnih reminiscencija i tako satkao epigram:

*Ausonij quod sit Merope Regina Theatri,
 Decisum hoc quondam est iudice Melpomene.
 Quo spatii distet numeris nunc reddita nostris
 quaerunt, et pretium num mereatur idem?
 Si linguam spectes; toto illa est dessita Caelo,
 si vim, si speciem carminis, est eadem.*

Appendinijev sud preuzeo je nadalje u cijelosti Šafarik,⁴³ a kasnije i Šurmin.⁴⁴ Književni historičari Pavle Popović i Mihovil Kombol, spominjući Sorkočeviću *Meropu*, imali su više pred očima Maffeijevo djelo i njegov značaj za talijansku književnost nego sam prijevod. A to je i razumljivo. Jer Maffeijeva *Meropa* predstavljala je značajno dostignuće u povijesti talijanske drame, pa već i sama činjenica da je ta najbolja talijanska tragedija prije Alfierija našla ne samo čitaoca nego i prevodioca u Dubrovniku bila je kanda dovoljno značajna sama po sebi.

Maffeijeva tragedija doživljela je velik uspjeh i na pozornicama Italije i izvan nje, a osobito ju je toplo prihvatila mnogobrojna čitalačka publika. Zato je dosegla neuobičajeni broj izdanja, bila prevedena na engleski i francuski jezik, a Voltaire i Alfieri imitirali su je.⁴⁵

Ne znamo, na žalost, kada se o uspjehu Maffeijeve tragedije pročulo u Dubrovniku ni kada je ona došla Sorkočeviću u ruke. Svakako, on je nije preveo nakon prvih izdanja originala, jer bi je tada bio spomenuo među Sorkočevićevim prijevodima Sabo Slade ili Ivan Marija Matijašević. Ovaj prijevod treba dakle vremenski postaviti u drugu polovicu XVIII stoljeća ili možda tačnije u šezdesete godine.

Miran, gotovo svečan ton Maffeijeve tragedije daleko je bio bliži Sorkočeviću od Metastasijske melodramatske idiličnosti i pretjerane osjetljivosti. Uzvišena majčinska ljubav *Merope*, koja je sve zasjenjivala i

⁴⁰ O. c., str. 299.

⁴¹ O. c., knj. II, Rijeka 1869, str. 422.

⁴² *Francisci Hieronymi Petri de Sargo de Merope Marchionis Maffei a se Illyrice versa* naslov je pjesme koja nosi broj 145 u Ferićevu djelu *Ragusinorum Poetarum qui Illyrica Lingua scripserunt Elogia*. Prema rukopisu broj 29 Bogišićeve biblioteke u Cavtatu.

⁴³ O. c., II, str. 181.

⁴⁴ O. c., str. 103.

⁴⁵ Up. E. Bertana, *La tragedia*, Milano, s.a., str. 242.

kojoj je sve bilo podređeno, Sorkočeviću je bila prihvatljivija i razumljivija od ljubavnih nježnosti, uzdaha, ljubavnih jada i ljubavne sreće – osjećaja koji su predstavljali okosnicu Metastasijevih melodrama, no koji nikad nisu bili ni dovoljno snažni da potresu ni dovoljno uvjerljivi da ushite i ponesu. Konačno, i Maffei je ustaljen i ravnomjeran metar odgovarao je više Sorkočevićevim metričkim kombinacijama od Metastasijevih stihova različite dužine i njegovih lepršavih *arietta*, u kojima je, vidjeli smo, sve bilo usmjereno na što jače isticanje zvukovnih vrijednosti riječi i muzičkih kvaliteta jezika.

Sorkočević se u prijevodu *Merope* poslužio samo osmeračkim stihom. Kao i uvijek slagao ga je u kvartine s uobičajenom rimom ab ab, a samo pet puta kvartinu je zamijenio sekstinom i rimom ababcc. I koliko god je Maffei je *endecasillabo sciolto* bio pogodniji od Metastasijeve šarolike metričke strukture da se prilagodi metričkoj shemi Sorkočevićeva prijevoda, ipak ni Maffei jeva *Merope* nije ostala pošteđena od uobičajenih dopuna. No ni u ovom, kao ni u ostalim prijevodima iz talijanske književnosti, Sorkočević nije nastojao da tekst izvornika obogati vlastitim dopunama većeg obima, ni da jače zadire u tekst izvornika. Uostalom, u tom bi se slučaju radilo o parafrazama, a ne o prijevodima. Do sitnijih dopuna, međutim, dolazi u prvom redu zato što Sorkočević nastoji da određenu misao izvornika koja se ukazuje kao zaokružena cjelina prevede jednom zatvorenom cjelinom, konkretno jednom ili više strofa. Ukoliko mu tekst izvornika ne pruža dovoljno materijala da ispuni cjelinu, on obično sam dopunja preostale praznine ne dirajući u stihove izvornika koji slijede, jer ih smatra zasebnim dijelovima. Razmotrimo tu značajku prijevoda na nekim primjerima:⁴⁶

*O Ciel! qual nuova specie di tormento
Apprestar mi vegg'io!*

(I, 1)

*Ah, nebesa! ke proč meni
Nove zgođe pripravljate?
Ali je malo nesmiljeni
Jad ki u duši vi mom znate?*

Un regno

*Non varrebbe il dolor d'esser tua moglie
Ne kraljevstvo, kad bih znala,
Neg vas s tobom svijet dobiti,
Vas bih ujedno svijet puštala,
za ljubovca tva ne biti.*

(I, 1)

⁴⁶ Maffei je tekst *Merope* donosimo prema mletačkom izdanju iz 1747. godine. Prema prvom stihu, koji varira u različitim izdanjima, reklo bi se da se Sorkočević poslužio ovim mletačkim izdanjem ili njemu sličnim, u kojem prvi stih glasi:

Merope, il lungo duol, l'ira, il sospetto, a ne

Merope, il lungo duol, l'odio, il sospetto, kao u nekim drugim izdanjima.

Nulla si nieghi

In questo giorno a te.

(I, 3)

Nije razlog nijedna od mene,

Da se tebi milos krati,

Danas, kadno grem žudene

Sprave od pira pripravljati.

Sorkočevićeve dopune dolaze osobito do izražaja kad je misao izvornika izražena samo jednim stihom, kao na primjer:

Aimè sposa ti vuol al sol novello

(II, 5)

Prije neg Sunce podne otvori

Sjutra u templu hoće da si,

Nek se naša tu, govori,

Vjera svrši i proglasi.

È ver pur troppo.

(II, 6)

Kako ne znam? to najveće

Mene, Euriso dragi, smeta,

Koji sam ubog, bez odjeće

Neć' po putu trud da sreta?

Sorkočević širi izvornik u onim slučajevima kad mu se čini da neke misli izvornika treba potanje razraditi, upotpuniti, da bi bile razumljivije, a tok same radnje precizniji. Pritom ih, naravno, povezuje s pojedinostima koje su u prethodnim stihovima izražene:

Oh questo è un male assai minore: e forse

Nè pure è mal:

(II, 1)

To mi reci, draga Ismene,

Duh si u meni povratila,

Kad se smrti nije sumnjene

Njemu svrha ispunila.

U temu bo što si od toga

Meni puta spovidjela,

Ne nahodim zla, rad koga

Merope se jes zadjela.

Kad Sorkočeviću ponestane samo poneka riječ da bi ispunio stih ili zaokružio strofu, tada se ispomaže stilskim figurama, i to obično onim najjednostavnijima, kojima se obilato koristi, kao u ovim primjerima u kojima uvodi attribute i sinonime:

Ecco un braccio m'afferra.

(I, 3)

Za ruku mu desnu hita,

Or vedi, Ismene,

(II, 5)

*Vid' sad ovidi, draga Izmene,
Accorri,
O Re,* (III, 5)

*Hodi, kralju slavni, hodi
gli antichi affanni,
Come saggia che sei, spargi d'oblio
Sve prijašnje tuge, i jade
Kako mudra zaboravi.* (I, 1)

*Donna non vidí mai, che tanta in seno
Riverenza ed affetto altrui movesse.* (I, 4)
*Još gospodske nijesam žene
Vidio srca milostiva,
Kô nje srce neizrečene
Časti i hvale, kê dobiva.*

Iako je Sorkočevićovo širenje izvornika ostalo u razumnim granicama, ponekad se ipak dogodilo da su zahtjevi stiha i strofe poremetili tu ravnotežu, pa su te dopune osjetno razvodnile izvornik i oslabile njegovu snagu i pregnantnost. Dovoljno je kao dokaz iznijeti onih nekoliko stihova u kojima Meropa, presretna, zahvaljuje Eurizu što joj nosi očiti dokaz da njen sin još uvijek živi. Primajući taj dokaz iz njegovih ruku, Meropa prepoznaje prsten koji je još davno dala sinu:

*Ah quanto, Euriso
Io tenuta ti sono! Aimè! traveggo?
Aita, o Dei, sì ch'io non mora in questo
Punto.* (II, 6)

*Ah Eurizo tvom vjernosti
Od ke uzdarje priman, slidim,
Ka će harnos bit zadosti?
Vajmeh tužna što ovo vidim?*

*Ti mi višnji Jove sada
Tvoju pomoć svetu udijeli
Da se od teške muke i jada
Meni iz tijela duh ne odijeli.*

Tih nekoliko Maffeijevih stihova, iskazanih tako običnim i jednostavnim riječima, ali nabijenim intenzivnošću osjećaja koji se u jednom trenu mijenjaju, Sorkočević je zapretao i gotovo ugušio obiljem riječi svoga prijevoda.

Prevodeći *Meropu* rimovanim osmercima složenim u kvartine, Sorkočević je ponekad morao da pravi ustupke još jednom faktoru, naime rimi, i da prema njenim zahtjevima prilagođava pojedine izraze bez obzira na to što se nisu uvijek slagali s onima u talijanskom izvorniku:

ma alle tue stanze

Tornar ti piaccia ormai: che al tuo decoro

Non ben conviensi il far più qui dimora.

(I, 3)

Nut je brijeme veće (a prosti)

U dvorove tvoje uljesti,

Nije pristojno tvom mladosti

Već se uzdržat na ovom mjesti.

che a placar la donna,

E a far ben tosto del suo affetto acquisto,

Somma han virtude i maritali amplessi.

(II, 3)

Za zamirit jednu ženu,

I bit u nje svakoj želji,

Vjeruj meni, neizrečenu

Imaju krepos sni muževlji.

Ostale karakteristike Sorkočevićeva prijevoda *Merope* koje se odnose na pitanje jezika i vokabulara ostale su, naravno, nepromijenjene te ih nije potrebno ponovo isticati.

Vidjeli smo da je Sorkočević prevodio i talijansku prozu. Radi se o *Meditacijama* isusovca Fabija Ambrogija Spinole (1593–1671), pisca mnogobrojnih nabožnih djela, koja su bila osobito popularna u XVII stoljeću. Spinoline *Meditacije* su prilično opsežne, složene u četiri knjige. Iz četvrte knjige *Meditacija*. Sorkočević je preveo jedan oveći dio, koji se do danas očuvao.⁴⁷ Nekad su, navodno, postojala četiri dijela prijevoda, kako je zapisao Appendini, ističući da je Sorkočević preveo sva četiri toma *Meditacija*.⁴⁸ Sasvim je sigurno da Appendini nije upoređivao prijevod s originalom, nego je pročitao na naslovnoj strani prijevoda koji je i do nas došao »Dio četvrti« pa je, valjda, zaključio da je taj dio prijevod četvrtog toma *Meditacija*. A kao što smo već ranije primijetili, prijevod obuhvaća tek jedan dio četvrtog toma, otprilike jednu trećinu. Možda je Appendinija u zabludu dovela upravo ta Sorkočevićeva bilješka, pa je, znajući da postoje četiri toma *Spinolinih Meditacija*, pretpostavio da je Sorkočević preveo sva četiri. Uostalom, ta pojedinost nije ni toliko važna, jer Spinoline *Meditacije* nisu doista neko značajno literarno dostignuće. A ni Sorkočevićev prijevod nije pisan s književnim pretenzijama i nije uopće bio namijenjen javnosti. Tim prijevodom Sorkočević je htio da obogati zbirku nabožnog štiva svoje tetke Džive Gundulić, kojoj je prijevod bio namijenjen, kako čitamo na naslovnoj stranici: »Svojoj Gos. tetki Dživi Šiška di Gondola«. Ali, upravo zato što nije pisan s književnim pretenzijama, kao na primjer kratki predgovori ispred nekih prijevoda Metastasijevih melodrama, i što nije bio namijenjen javnosti, taj je prijevod svojevrsan spomenik: to je jedini Sorkočevićev

⁴⁷ To je rukopis R 3139 Sveučilišne biblioteke u Zagrebu.

⁴⁸ O. c., str. 248.

prijevod u prozi, pa prema tome zanimljiv kao jezični dokument koji je, već po samoj svojoj namjeni, svakako bio najbliži ondašnjem dubrovačkom govoru.

Već pri površnom čitanju toga prijevoda i njegovu upoređenju s izvornikom padaju u oči neke značajke koje smo zapazili i u njegovim prijevodima u stihu. Tako se na primjer i ovdje poslužio talijanskim načinom opisivanja pridjeva s od (*di*), preuzeo je i talijansku konstrukciju za (*per*) + infinitiv, te *fare* + infinitiv, *fare* + imenica, *avere* + imenica, stvarajući odgovarajuće izraze u našem jeziku. Sve te pojave javljaju se jednako u ovom proznom prijevodu kao i u onima u stihovima, što je i razumljivo uzme li se u obzir da su te značajke bile svojstvene i dubrovačkom književnom jeziku i dubrovačkom živom govoru. Da bi i ostale karakteristike prijevoda bile uočljivije, donijet ćemo jedan njegov odlomak s odgovarajućim dijelom originala:

Meditazione CLXIII.

Della parabola del Figlio prodigo.

Terzo (Punto). Il Figliuolo si partì, e s'incamminò a trovare il padre. Non era ancora giunto alla casa, ma vi era lontano; quando il padre lo vide, e mosso a compassione corse, si lasciò cadere sopra il collo di lui, l'abbracciò e lo baciò. Considera in queste particolarità accennate il trattamento che fa Iddio al peccatore, il quale pentito fa ritorno da lui. Il figliuolo non è ancora giunto; non ha ancora confessato la sua colpa, e la sola meditazione della sua penitenza gli placa il padre, sì che non aspetta che gli sia fatta l'ambasciata, lo vede il primo, non si sdegna a quello aspetto, ma s'intenerisce, e cammina così vecchio con passi di giovine. Chi dà a questo padre una vista sì acuta, che ritornando il figlio con abito sì sordido, estenuato dalla fame, al semblante lo riconosca? Chi gli nasconde i torti ricevuti da un tale figlio? Chi lo spinge a camminare con sì veloci passi? L'affetto nel cuore del padre intercede per lui, gli commove le viscere per dare un secondo natale al figlio; lo fa conoscere per suo, quantunque non v'abbia parte nelle miserie di lui; fa che il padre cada sopra di lui, e nell'abbracciarlo s'umili. Così si porta Iddio con peccatore pentito; ai primi pensieri di vera penitenza s'intenerisce il paterno cuore; gli va incontro, l'abbraccia, lo riceve, dimostra allegrezza e gusto grande. O bontà infinita di Dio, veramente mare, che tutto lava, in chi veramente da lui fa ritorno! E se bene da chi pecca vengono dissipate le grazie non è però mai consumata la misericordia di lui, e se ne può assicurare chi vivamente si pente. O mio Giesù concedete a questo cuore d'un vostro figlio veramente prodigo, un simile sentimento; perchè se io sono vissuto fuori di quel rispetto che come figlio doveva portarvi, in voi non è mancato punto di quell'amore che conviene ad un'ottimo padre.⁴⁰

⁴⁰ Spinolin tekst donosimo prema mletačkom izdanju iz 1711. godine, str. 243–244.

Od priče od Sina razmetnoga.

Meditacion 14a

Punat 3. či

Odišli se sin i uputi se za nać oca: nije još dobro bio došo k kući, ma još daleko od kuće, kad ga vidje otac, i ganut na milosrđe zatrča se pušti se pasti više njegova vrata, zagrlj ga i poljubi. Promisli u ovijem partikularitatima rečenijem kako se Bog podnosi s grešnikom, koji se pokajan k njemu vraća. Još nije došo sin, nije još spovidio svoj grijeh, i samo mu razmišljanje od pokajanja svoga i pokore smiriva oca, dake ne čeka da mu pošlje poklisare on ga je prvi vidio, na ovi se pogled ne gnijevi, ma inteneriškava, i ovako star ide stupajom od mlada. Ko dava ovemu čaćku ovaki vid da vraćajući se sin s haljinom tako gnusnom, od glada umoren po obličju ga pozna on čas? Komu skriva uvrjede primljene od ovega sina? Ko ga potiče da s ovako brzijem stupajima ide? Ljubav očinska u njemu za njega se utječe, da mu drugi put život dā; čini mu ga spoznat za svoga sina, zasve da ne zna njegovo biće, čini da više njega pade, i grleći ga da se podniži. Ovako se podnosi Bog s pokajanjem grešnikom; na prve se misli od pravoga pokorenja inteneriškava očinsko srce; ide suproč njemu, zagrliva ga, prima ga, kaže veselje i velik gus. O neizmijerna dobroto Božja, istinito more koje sve umivaš ko se k tebi nazbilj vraća. I zasve ko griješi odmeće od sebe milosti nije nigda iscrpeno milosrđe njegovo, i može se asikurat ko se nazbilj kaje. O moj Jesuse, dopusti ovemu srcu od jednoga tvoga sina, istinito razmetna ovaki sentimentat zašto ako je u meni manjko ovi rīspet koji sam ti držana nosit, nije manjkalo u tebi nimalo od one ljubavi, koja se dostoji jednomu dobru ocu.⁵⁰

Već se i iz ovog odlomka može opaziti jedna značajka koja nije bila uobičajena u Sorkočevićim prijevodima u stihu. On ovdje često poseže za talijanskim riječima izvornika adaptirajući ih fonetski i morfološki domaćem govoru. Ti primjeri, u poređenju s ostalom dubrovačkom prozom iz toga vremena, pokazuju da oni potječu iz običnog svakidašnjeg govora dubrovačkog. Dovoljno je zagledati prijevode, odnosno prerade Molièreovih komedija pa da uočimo koliko je italijanizama bilo u živom mjesnom govoru i kako su se oni skladno uklopili u našu rečeničnu cjelinu. Ali upravo zato što su *Meditacije* nabožno štivo, bilo bi svrsishodnije da ih uporedimo s dubrovačkom prozom sličnog karaktera nego s komedijama. Zagledajmo slijedeći odlomak *Srca prisvetog Jezusova* Ivana Marije Matijaševića, pa ćemo doći do zaključka da se Matijašević služio daleko probranijim rječnikom i da je bez velikih teškoća mogao da izbjegne italijanizme, kojima Sorkočevićeva proza obiluje.

Razmišljanje trinaesto

O ljubavi srca svetoga Jezusova prema nam u pričestjenju.

1. Razmišljaj goručto te ljubavi. Što je Jezusa ganulo da postavi ovo Svetotajstvo? bi, veli S. Bonaventura »da budući mi opojeni njegovom ljubavi, ne bismo imali nego srce s njime«. Svrha miloga Jezusa bi sjediniti s našijem

⁵⁰ Rukopis R 3139, str. 108–110.

srce svoje načinom najizvrsnijem. Zaisto S. Otcu prilikuju ovo sjedinjene onomu gvozdja razgorjena, koje se tako ognjem ražeže da se već kaže oganj negoli gvozdje; a isti Isukrst prilikuje ga sjedinjenju ješe s našijem tijelom njom gojenijem. Sjedinjenje je to najunutrnje, er od ješe i od tijela jedna stvar postane idući ješa u sučanstvo tijela. Toliko je čudnovito ovo sjedinjenje, da o njemu mrče se rijeti, što govorimo o naravi božanstvenoj, a to jes, da možemo nju vjerovati i čutjeti, da je; ali ne razumjeti i još manje izgovoriti.⁵¹

Izrazi koje je Sorkočević preuzeo iz talijanskog izvornika možda i nisu bili rezultat njegova jezičnog osjećanja. Bila je to, vjerojatno, posljedica brzine prevođenja a i uvjerenja da će prijevod ipak poslužiti svrsi kojoj je bio namijenjen. On se zato nije mnogo ni trudio da nađe odgovarajući izraz, nego je često preuzimao iz originala i one riječi koje sigurno ne bi upotrijebio da se radilo o njegovu izvornom napisu u prozi.

Kad je riječ o talijanskim proznim djelima koja je Sorkočević prevodio, potrebno se i opet osvrnuti na onaj Appendinijev podatak, na žalost još uvijek neprovjeren. Radi se, naime, o Goldonijevim komedijama, za koje Appendini kaže da ih je Sorkočević prevodio – u prozi. Već nam se u nekoliko navrata dogodilo da Appendinijeve podatke nismo mogli u potpunosti iskoristiti upravo zato što ih nismo uspjeli provjeriti na očuvanim dokumentima. Kad su u pitanju Sorkočevićevi prijevodi Goldonijevih komedija, možemo bez mnogo dvoumljenja odbaciti taj Appendinijev podatak iz prostog razloga što Sorkočević nije imao afiniteta prema toj književnoj vrsti. Sjetimo se Metastasijevih melodrama koje je on prevodio, pa Ovidijevih *Heroida*, Molièreove *Psyché*, i bit će jasno da sva ta djela nemaju ništa zajedničkog sa svijetom Goldonijevih komedija, svijetom običnih ljudi s običnim svakodnevnim brigama.

5

PRIJEVOD S FRANCUSKOG JEZIKA

Razaranja i pustošenja koja je u Dubrovniku prouzrokovao veliki potres 1667. godine kao i mnogo brojne nedaće koje su za njim došle presjekle su još jednu granu umjetničke aktivnosti koja je tada bila u punom zamahu – kazališnu aktivnost. Pozornice Dubrovnika, s kojih se nekad oglašavala vesela i prpošna, tužna ili pak ozbiljna riječ raznolikih likova Držićevih komedija, Gundulićeve pastirske igre i Palmotiće-
vih tragikomedija, nakon potresa zjapile su tihe, prazne i napuštene i u veselim danima karnevala. Tek čitav niz godina kasnije, kad su se otklonile posljedice potresa i život počeo normalnije da se odvija, jav-

⁵¹ Matijaševićev tekst citiramo prema drugom izdanju, Mleci 1856, str. 211–212. Prvo izdanje izašlo je također u Mlecima 1783. godine. Po svemu sudeći, Matijaševićevo na-
božno štivo pisano je otprilike kad i Sorkočevićev prijevod *Meditacija*.

ljaju se ponovo amaterske družine pučana i plemića, koje su i opet, kao nekoć ranije, preuzimale na sebe brigu da svojim sugrađanima pruže ugodnu razonodu u karnevalskim danima. Do kraja XVII stoljeća i u prvim godinama XVIII te su družine dubrovačkih kazališnih amatera prikazale dubrovačkoj publici čitav niz dramskih djela, među kojima nekoliko prijevoda talijanskih melodrama, jedan manji broj tragedija, a najviše su na njihovu repertoaru bile komedije autora rađene po uzoru talijanske komedije *dell'arte*. Od te komediografske aktivnosti, koja je nakon duge pauze oživjela u posljednjim decenijama XVII stoljeća, očuvalo se do danas tek manji broj djela bez oznake njihova autora. Sudeći po tim očuvanim komedijama, sve su one podjednake, prilično skromne umjetničke vrijednosti, sve su građene po jednoj šablona, s istim stereotipnim likovima, sa željom da zabave gledaoca, a ne da ga svojim problemima zaokupe i uznemire. Po tim svojim značajkama nisu se vinule daleko od lakrdije, pa ih je teško ubrojiti u dostojne nasljednike renesansne komedije. No unatoč tome bile su neobično omiljene, privlačile su i okupljale dubrovačku publiku željnu smijeha i razonode na otvorene prostore trgova i ulica, a kasnije i u uređene prostorije Orsana. Njihovu popularnost najbolje ilustrira činjenica da su samo u jednoj kazališnoj sezoni, onoj 1699. godine, bile na programu četiri različite komedije u prozi. Međutim, upravo takvu komediju, koja je unatoč svojoj popularnosti pokazivala očite znakove dekadencije, nemoćna da se izdigne iz sfera niže komike, da napusti lakrdijski ton i jeftine efekte burlesknih prizora, istisnuo je u početku XVIII stoljeća s dubrovačke pozornice Molièrea. Prihvatanje Molièrea bilo je sretno odabran put k ozdravljanju domaće komedije u Dubrovniku. Razlog što ona ni tada a ni kasnije više nije dosegla određene i neophodne kvalitete kojima je nekoć prednjačila treba tražiti u opadanju i umiranju književnog stvaralaštva na narodnom jeziku u Dubrovniku u XVIII stoljeću, koje osim Ignjata Đurđevića nije dalo nijednog značajnijeg lirskog pjesnika ni dramskog pisca. Zato i čitav taj dugogodišnji rad oko Molièrea nije bio u stanju da pokrene postojeće književne snage u Dubrovniku dalje od prevođenja i prerađivanja ni da djeluje stimulativno na sam proces stvaralaštva.¹

Molière je doista bio jedinstvena pojava u povijesti dubrovačkog teatra. Nijedan strani pisac ni prije ni poslije Molièrea nije bio tako jednodušno prihvaćen u Dubrovniku i od domaćih pisaca, koji su preveli, odnosno preradili najvažnija djela njegova opusa, i od dubrovačke kazališne publike, koja je s nesmanjenim interesom nekoliko desetljeća punila kazališnu kuću da sluša Molièrea »prinesena u naški«.

¹ M. Pantić *Arhivske vesti o dubrovačkom pozorištu druge polovine XVII veka*, Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN, knj. 2, Beograd 1952, str. 40; M. Kombol, o. c., str. 286. i dalje; M. Rešetar, *Četiri dubrovačke drame u prozi iz kraja XVII vijeka*, Beograd 1922, str. IX i dalje; M. Kombol, *Hrvatska drama do 1830*, Hrvatsko kolo, sv. 2-3, Zagreb 1949, str. 306-307.

Kontakt s Molièreom ujedno je prvi jači dodir s francuskim jezikom i francuskom književnošću. On će prokrciti putove daleko širim utjecajima, koji su već počeli strujati iz Francuske, no koji sve dotad nisu bili zašli dalje od područja svakodnevnog života. Dubrovčani su najlakše i najbrže prihvatili neke pojedinosti francuskog načina življenja, ophođenja, francusku modu, dakle one komponente koje nisu zahtijevale nikakav osjetniji napor, nego jednostavno imitiranje i oponašanje. Svi ostali poticaji i utjecaji, koji su se širili posredstvom pisane riječi, književnim djelima, filozofskim raspravama i naučnim publikacijama, teže su nalazili put u sredinu u kojoj je poznavanje francuskog jezika krajem XVII stoljeća još bila rijetkost. Tom izuzetnom prednošću mogli su da se pohvale tek neki Dubrovčani koji su u Francuskoj studirali ili zbog drugih poslova u njoj duže boravili.² Od ostalih stanovnika toga grada francuski jezik bio je još valjda poznat i ponekom učenom crkvenom ocu koji se sticajem okolnosti našao u Dubrovniku da tu propovijeda ili poučava školsku djecu. Takav je slučaj bio s teologom Republike Ludovicom Morenom, odličnim znalцем francuskog jezika, koji je u početku XVIII stoljeća došao u Dubrovnik i tu proveo punih dvadeset i pet godina života.³ Sva je prilika da je upravo Moreno probudio interes mladih Dubrovčana za izučavanje francuskog jezika i da je on bio jedan od njihovih prvih učitelja. Jer, kao što je poznato, francuski se jezik nije učio u dubrovačkoj školi, pa su tako i ona osnovna znanja o tom jeziku koja se obično stiču u školskim klupama Dubrovčani morali svladati izvan škole, pomalo uz pomoć privatnih učitelja, a najviše sami, vlastitim trudom.

Tko su sve bili Morenovi učenici i koliko ih je moglo biti u četvrt stoljeća njegova boravka u Dubrovniku, ostat će nam i nadalje nepoznato. Ne znamo ni to da li samo i jedino Morenu pripada zasluga što se francuski jezik udomaćio među dubrovačkom mladeži i da li je on bio jedini njihov učitelj francuskog jezika. No ako je Ignjat Đurđević u jednom pismu Đuri Matijaševiću iz 1721. godine ocrtao kulturne prilike u Dubrovniku ovim riječima: »*Qui domina la lingua francese, e chi anche superficialmente la sa è il primo uomo del mondo, sicchè stima un fico i primi eruditi dell'Europa*«,⁴ onda možemo s prilično sigurnosti kazati da broj učenika francuskog jezika nije bio neznatan.

Vjerojatno se među učenike Ludovica Morena može ubrojiti i Franačica Sorkočević. Neće se pogriješiti ako se tom krugu Morenovih učenika pribroji još i Pero Bošković, Marin Tudišević pa i Jozo Bertondić, jer su, najprije, svi odreda bili približno istih godina kao Franačica, a dubrovački biografi izričito za njih kažu da su prevodili s francuskog.

² M. Deanović, *Anciens contacts entre la France et Raguse*, Zagreb 1950, str. 107–110.

³ S. Slade, o.c., str. 38.

⁴ M. Deanović, *Odrzi talijanske akademije »degli Arcadi« ...*, str. 51.

Sigurno je dobrim dijelom i Morenova zasluga što su se Dubrovčani zainteresirali upravo za najznačajnija djela iz bogate riznice francuskog XVII i XVIII stoljeća. Proteklo je, naravno, podosta vremena dok se književnom djelu pisanom francuskim jezikom prišlo direktno bez posredstva talijanskog jezika. A još više, svakako, dok se taj jezik u tolikoj mjeri usvojio da se moglo pristupiti prevođenju djela pisanih francuskim jezikom. Koji je od Morenovih đaka najbrže svladao ne samo osnovna pravila francuskog jezika nego se i približio duhu jezika, upoznao jezične i stilske finese, pa se osmjelio da okuša znanje u prevođenju, naravno, ne možemo da dokučimo. Možda je to bio Petar Bošković s prijevodom Corneilleova *Cida*, a možda prvenstvo pripada starijoj generaciji, naime, Dživu Buniću Sarovu, ako je vjerovati Crijevićevoj tvrdnji da je već Bunić preradio nekoliko francuskih komedija. Kako se, međutim, Boškovićev prijevod Corneilleova *Cida* već poodavno izgubio, nije moguće odgovoriti na to pitanje. Od prijevoda s francuskog jezika očuvale su se, dakle, jedino Molièreove komedije. Uzmemo li u obzir činjenicu da su od 34 komedije koliko ih je Molière napisao Dubrovčani preveli, odnosno preradili, a najvećim dijelom i prikazali 23, onda možemo kazati da se takav uspjeh Molièreova teatra nije više nigdje ponovio.⁵ Pa ipak, unatoč izvanrednom uspjehu Molièreova teatra u Dubrovniku, unatoč tome što su njegove komedije ispunile osjetnu prazninu u kazališnom životu toga grada u prvoj polovici XVIII stoljeća i ujedno produžile život narodnoj riječi na daskama Orsana, Molièreov teatar u Dubrovniku sve donedavno nije bio predmet opširnijih studija. Tome je svakako pridonijela i činjenica što je od 23 prevedene komedije samo 15 bilo dosad objavljeno, i to još pri kraju XIX i u početku XX stoljeća.⁶ Kad se jednog dana pojavi kritičko izdanje tih prijevoda, bit će daleko lakše prići rješavanju pitanja autorstva svake pojedine, a ujedno i utvrđivanju približnog vremenskog okvira njihova nastanka.⁷ Jer, kao što je poznato, samo se uz prijevod jednog Molièreova djela, tragikomedije *Psyché*, dosljedno vezuje ime njezina prevodioca Franatice Sorkočevića. Svi ostali prijevodi kriju imena prevodilaca pod zajedničkim naslovom koji je zabilježen na većini očuvanih rukopisa »Komedije Molièreove iz frančkoga u slovinski jezik prinesene po potajnu i ispraznu tomačitelju Dubrovčaninu za činit se inijem smijati svojijem ispraznijem i smiješnijem trudima u doba od svoje velike zlovoljnosti«.

Ni dubrovački biografi nisu nam mnogo pomogli svojim vijestima u rješavanju pitanja autorstva. I Crijević, i Slade, i Appendini spominju, istina, prevodioce Molièreovih komedija, ali samo općenito, po-

⁵ M. Deanović, *Anciens contacts...*, str. 131–132; isti *Le théâtre de Molière à Raguse au XVIIIe siècle*, *Revue de littérature comparée* XXXVIII, Paris 1954, str. 9.

⁶ T. Matić, *Molièreove komedije u Dubrovniku*, Rad JAZU 166, Zagreb 1906, str. 75–163; isti, *Dubrovačke preradbe dviju Molièreovih komedija*, Grada za povijest književnosti hrvatske, knj. 4, Zagreb 1904, str. 69–134.

⁷ Sveuč. prof. dr Mirko Deanović, koji niz godina proučava Molièreov teatar u Dubrovniku, pripremio je kritičko izdanje prerada Molièreovih komedija.

tvrdjući njihovu prevodilačku aktivnost, no ne ulazeći u pojedinosti, kao što je, na primjer, naslov prevedenog djela. Za Dživa Bunića Sarova Crijević kaže da je preradio više francuskih komedija,⁸ a već Appendini pojednostavljuje Crijevićevu tvrdnju, jer uz Bunićev književni rad vezuje prijevode raznih francuskih komedija.⁹ Tek za Marina Tudiševića imamo nešto konkretnijih podataka. Slade, naime, potvrđuje da je Tudišević preradivao Molièreove komedije¹⁰, no ni on ne navodi o kojim se komedijama zapravo radi. Appendini proširuje krug Molièreovih prevodilaca, jer već spomenutim dodaje još i Joza Betondića. Međutim, Betondićevu prevodilačku aktivnost Appendini nije potkrijepio nikakvim konkretnim dokazom.¹¹ Što se tiče Sorkočevića, Appendini mu pripisuje prijevod Molièreove *Psyché*, ali uz nju još i druge komedije Molièreove – bez pobliže oznake – prevedene u prozi.¹² Iz kratkog Appendinijeva osvrtu na dubrovačku komediju nakon potresa ipak jasno izlazi da najviše zasluga na oživljavanju kazališne aktivnosti, na populariziranju Molièreova teatra i preradi njegovih komedija ima upravo Marin Tudišević, iako se uz njegovo ime spominju još i Jozo Betondić i Franatica Sorkočević.

Na žalost, ni očuvani rukopisi nisu nam pružili one podatke koje smo uzalud tražili kod dubrovačkih biografa. Izuzetak je samo prijevod *Psyché*, koje se u svim očuvanim rukopisima pripisuje Franatici Sorkočeviću. Svi dubrovački prijevodi Molièreovih komedija pisani su u prozi, a samo je *Psyché* prevedena u stihu. Upravo ta činjenica, iako samo formalne prirode, bila bi dovoljna da nas uputi na Franaticu Sorkočevića da se na samim rukopisima i nije sačuvalo njegovo ime. Jer, kao što smo već istakli, svi su Sorkočevićevi prijevodi iz latinske i talijanske književnosti pisani u stihu (osim *Meditacija*). Ni u jednom od njih Sorkočević ne pribjegava širenju izvornika ni njihovoj lokalizaciji ili bilo kakvoj adaptaciji. Prema tome, sve kad bismo i prihvatili Appendinijevu tvrdnju da je Sorkočević prevodio Molièreove komedije u prozi, teško bismo mogli da je na očuvanim preradama i adaptacijama i provjerimo. Uglavnom zato što prijevod u stihu, kao određena književna kategorija, nameće prevodiocu i određene jezične i stilske norme drugačije od onih kojima podliježe prijevod u prozi, daleko bliži običnom, svakodnevnom, narodnom govoru nego književnom jeziku. S druge strane, adaptacije Molièreovih komedija predstavljale su donekle teži i kompliciraniji zahvat od običnog prijevoda, pa čak i od prijevoda u stihu. One su, naime, zahtijevale ne samo odlično poznavanje francuskog jezika, jezičnih i stilskih osobina Molièreovih komedija, kao od prevodilaca, nego i poznavanje društvene sredine u kojoj su spomenuta djela nastala, društvenih prilika koje su

⁸ S. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, II, str. 265–266.

⁹ F. Appendini, o.c., II, str. 237.

¹⁰ S. Dolci, o.c., str. 42.

¹¹ F. Appendini, o.c., str. 290.

¹² Ibid., str. 248.

zahvatila. A sve zato da bi se karakteristični momenti iz svakodnevnog života, u kojima se nazirala i satirična nota, mogli prilagoditi dubrovačkom životu i dubrovačkim prilikama, a da se pri tom dramski intenzitet radnje ne oslabi suviše, a komični prizori ne razvodne i ne prijeđu u banalnost.

Prihvatimo li Marina Tudiševića kao autora najvećeg broja, ako i ne svih, prerada Molièreovih komedija, kako su sugerirali i dubrovački biografi, bilo bi potrebno najprije izdvojiti sve one prerade za koje se može utvrditi da ih je pisala jedna ruka, u ovom slučaju Tudiševićeva. Tek onda kad se broj prerada kojima još nije utvrđen autor smanji do minimuma, bit će daleko lakše otkrivati i ostale prevodioce čija su nam imena zapisali dubrovački biografi. U svakom slučaju broj se Sorkočevićevih prijevoda neće sigurno ni nakon toga povećati, pa je zato najuputnije prihvatiti se prijevoda *Psyché*, za koji postoje sigurni dokazi da je potekao iz pera Franatice.

I prijevod *Psyché*, kao i drugi Sorkočevićevi prijevodi, očuvao se u nekoliko rukopisa. Jedan od njih, broj 39 iz Biblioteke male braće u Dubrovniku, Sorkočevićev je autograf. U njemu se, kako smo spomenuli, uz prijevod *Psyché* nalazi još i prijevod *Merope*. *Psike* je zapravo nekompletna, nedostaje joj prvih pet strana Prologa, koje su iz nepoznatih razloga ostale prazne. Možda je Sorkočević namjeravao da naknadno izvrši neke ispravke, te je zato ostavio određeni broj strana u koje bi uklopio ispušteni tekst. Najviše prijepisa *Psike* našlo se u Dubrovniku. Nekima od njih zna se i vrijeme nastanka, kao rukopisu broj 186 Biblioteke male braće, na kojem je sam prepisivač Antun Mustahinić zabilježio godinu kad je rukopis prepisao.¹³ Približno vrijeme nastanka može se odrediti i rukopisu broj 139, također iz Biblioteke male braće, jer je nekad pripadao malobraćaninu Klimentu Rajčeviću, koji ga je i prepisao, po svoj prilici u početku XIX stoljeća.¹⁴ Još se jedan prijepis *Psike* nalazi u Biblioteci male braće u Dubrovniku, broj 57, koji smo također već spominjali, jer se u njemu nalazi i Sorkočevićev prijevod *Merope*. Osim tih još su dva prijepisa u Dubrovniku. Jedan u Državnom arhivu, u koji je Luka Pavlović upisao sva Sorkočevićeva djela,¹⁵ a drugi u Dubrovačkom sjemeništu u sklopu s prijevodima Molièreovih komedija, ali taj je nepotpun, seže samo do kraja trećeg čina; sudeći po bilješci na nutarnjoj strani korica tog rukopisa, on potječe s kraja XVIII stoljeća.

Dva se prijepisa *Psike* nalaze u Zagrebu. Jedan u Sveučilišnoj biblioteci¹⁶, kojim se vjerojatno poslužio Kliment Rajčević, jer se i u njegovu rukopisu kao i u zagrebačkom nalaze prijepisi istih djela. Zagre-

¹³ U tom rukopisu, pisanom 1820. godine, našla su se uz *Psike* još dva djela: *Jozefa Očitovanje pravednoga Lukre Bogašinovića* i Palmotićeve *Akile*.

¹⁴ I taj smo rukopis već spominjali, jer se u njemu osim *Psike* nalaze još dva Sorkočevićeva prijevoda: *Metastasijev Demetrio* i *Maffeijeva Merope*.

¹⁵ To je rukopis broj 11.

¹⁶ Signatura mu je R 5202.

bački rukopis je stariji od Rajčevićeva prijepisa. Datiran je 1784. godine, kako čitamo na naslovnoj strani. Čini se da je rukopis prepisao neki dum Ivo Chirico, što je potvrdio i Marko Marinović, čijoj je biblioteci rukopis nekad pripadao. Drugi zagrebački rukopis nalazi se u Arhivu Jugoslavenske akademije.¹⁷ Mlađeg je datuma, a prepisao ga je u običnu svesku Vid Vuletić Vukasović namjeravajući valjda da ga štampa; on se služio rukopisom Frana Slavića, kapetana s Korčule.

Uspoređujući sve te prijepise *Psike* s autografom, utvrdili smo da se u potpunosti slažu. Ima, istina, odstupanja i variranja u grafiji pojedinih slova, ali to je i razumljivo s obzirom na to da su prepisivali različiti ljudi i u različito vrijeme. Već smo spomenuli da se Sorkočević, prevodeći *Psike*, poslužio i opet stihom. Samo ovaj put nije bio tako dosljedan u izboru metričke forme, kao u prijevodima Ovidija, Maffeija i Metastasija. Osmeračka kvartina i ovdje prevladava. Svih pet činova prevedeno je osmeračkim stihom složenim u kvartine, ali su zato prijevodi prologa i zabava između pojedinih činova razbili tu monotoniju stihovima različite dužine i strofama različitog broja stihova. Osmerački stih nije, naravno, ni ovdje zapostavljen, samo su strofe u koje je složen prilično raznolike. Ima ih od šest, od četiri i od dva stiha. Nadalje, tu su i šesterki složeni u strofe od četiri i dva stiha, pa četverosložni stihovi složeni u kvartine, i kombinacije stihova od osam i četiri, šest i pet slogova. Teško je, zapravo, dokučiti razlog zbog kojeg je Sorkočević pustio maha toj metričkoj šarolikosti. Možda ga je na to ponukao francuski izvornik, iako bi se isti takav razlog mogao naći i kod Metastasija, a Sorkočević se ipak nije na nj obazirao. U svakom slučaju odstupanje od ustaljene metričke sheme predstavlja razbijanje monotonije u tom velikom nizu stereotipnih stihova i strofa.

Pišući o Molièreovu teatru u Dubrovniku prof. M. Deanović zabilježio je i jedan dragocjeni podatak. Uspoređujući prijepode Molièreovih komedija s pariškim izdanjem Molièreovih djela iz 1716. godine (H. Charpentier) koje je našao u Dubrovniku, došao je do zaključka da su se dubrovački prevodioci po svoj prilici služili upravo tim izdanjem.¹⁸ Čak se i ilustracije kojima je tekst prijepoda popraćen podudaraju s onima iz pariškog izdanja Molièrea koje je prava rijetkost, no, na žalost, nije ga našao kompletna, jer su se očuvala u Dubrovniku samo četiri toma. Ali u njima nema *Psyché*. Prema tome, nismo sada u mogućnosti da utvrdimo da li se i Sorkočević poslužio upravo tim izdanjem. Istina, postojala je još jedna mogućnost za dubrovačke prevodioce Molièrea. Mogli su se, naime, poslužiti talijanskim prijevodom Molièreovih djela Blaža Augustellija, koji se pojavio već 1692. godine. No i do toga je prijepoda vrlo teško doći. Prof. M. Deanović, koji je imao u rukama samo prvu knjigu Augustellijeva prijepoda, utvrdio

¹⁷ Označen je brojem IVa 41.

¹⁸ M. Deanović, *Le théâtre de Molière* ... str. 10.

je da se Dubrovčani nisu koristili tim prijevodom.¹⁹ A to je jedini talijanski prijevod kojim su se Dubrovčani mogli poslužiti. Samo, u njemu se nalazi tek pet komedija koje su dubrovački prevodioci adaptirali. A šta je bilo s ostalim prijevodima i adaptacijama? Da li se konstatacija koju je bilo moguće donijeti za pet prijevoda Molièreaovih komedija može proširiti i na ostale dubrovačke prijevode? Mišljenja smo da činjenice koje smo upravo iznijeli govore u prilog tvrdnji da su se dubrovački prevodioci Molièrea doista poslužili francuskim izvornikom, a ne talijanskim prijevodom.

U nemogućnosti da pribavimo Augustellijev prijevod propustili smo da uporedimo Sorkočevićev prijevod s talijanskim pa da se i sami uvjerimo, na konkretnim primjerima, da li je Augustelli poslužio Sorkočeviću kao posrednik. Na žalost, nismo bili u mogućnosti da konsultiramo ni sva starija francuska izdanja Molièrea kojima se Sorkočević mogao poslužiti pa da tako utvrdimo traženu verziju izvornika. Međutim, upoređujući Sorkočevićev prijevod s dva izdanja Molièrea – amsterdamskim (Jacques Le Jeune) iz 1684. i onim štampanim u Hagu (J. M. Husson) 1735. godine, došli smo do zaključka da se bitno ne razlikuju. Nešto odstupanja od izvornog teksta ima jedino u didaskalijama intermeca između pojedinih činova, koje se javljaju u Sorkočevićevu prijevodu u ponešto skraćenom obliku. Osim toga, prijevod četvrte »sabaue« (intermedija) bogatiji je za nekoliko strofa od francuskog izvornika, ali zato u Sorkočevićevu prijevodu nedostaje daleko više stihova i strofa na kraju petog čina.

Sorkočević se, dakle, nije poslužio ni s jednim od ova dva izdanja kad ih nije u cjelini preveo. Moglo bi se, istina, pretpostaviti da je Sorkočević svojevoljno kratio didaskalije izvornika, pa čak i da je odbacio završne stihove na kraju petog čina, jer se time ne krnji cjelovitost posljednje scene, ali je teško zamisliti da bi on sam dodavao stihove, kao onih nekoliko strofa na kraju četvrte »sabaue«. No činjenica je ipak da se ta dva holandska izdanja Molièrea ne razlikuju mnogo od onoga koje je poslužilo Sorkočeviću. Jer osim onih navedenih odstupanja, koja doista nisu ni važna ni uočljiva, glavnina se Sorkočevićevih prijevoda uopće ne udaljuje od spomenutih izvornika.

Možda upravo zato što francuski jezik nije bio udomaćen u Dubrovniku, što se nije učio u školi ni govorio u kući, što nije postojala nikakva tradicija u služenju njime, a osobito u prevođenju s tog jezika, dubrovački su pisci s više pažnje i opreza prilazili francuskom tekstu. To se osjeća i kod Sorkočevića. Prijevodu *Psyché* posvetio je i on sigurno i više vremena i više truda nego prijevodima Ovidija i Metastasija. Zato u prijevodu *Psyché* nema onog obilja riječi i izraza koje je Sorkočević sam dodavao izvornom tekstu s namjerom da dopuni stih, zaokruži strofu, da stvori rimu, detaljnije obrazloži izvornik, bar ne u tolikoj mjeri kao u ostalim prijevodima. Čini se da je Sorkočević

¹⁹ Isti, *Anciens contacts* ... str. 133–135.

ovdje više nastojao da bude bliži izvorniku, precizniji u izrazu, umjereniji u detaljima, u isticanju manje važnih pojedinosti. Ali prijevod *Psyché*, kako smo već istakli, donesen je najvećim dijelom u osmeraćkim kvartinama. Pretočiti, međutim, Molièreov slobodni stih u osmerac i još k tome redati ga u kvartine značilo je nerijetko okovati ga, oduzeti mu ponekad gipkost, zatrpati ga više puta suvišnim riječima. Bilo je to, istina, u manjoj mjeri nego obično, i ne tako očito i nametljivo. Pogledajmo to na ovih nekoliko primjera, u kojima Soročević nepotrebno širi izvornik samo zato da bi dobio nekoliko novih stihova i riješio pitanje strofe:

*Ils ne démentent nullement
Tout ce que nous venons de dire.* (I, 2)

*Ne poriču ništa onoga
Što smo o njima govorili;
Dostoje srama bez nijednoga
Bit svakomu draži, i mili.*

*Mais c' est parmi tant de mérite
Trop que deux coeurs pour moi, trop peu qu'un
cœur pour vous.* (I, 3)

*Prem je vele meni imati
Dva srca od vas posvećena,
U kijem se vidi sjati
Jedna krepos neizrečena;*

*Prem je malo za vas dvoice
Jedno samo srce moje,
Kijem bi mnoge djevojčice
Darovale srce svoje.*

Conservez-lui ce que lui reste. (II, 2)
*Daj da vi mu uzdržite
U vami, udes što mu ostavi,
Jeda vi ga zabavite,
Da se od mene zaboravi.*

Ili zato da bi jače povezao tok radnje pojedinih strofa i jasnije izrazio njen smisao:

Mais encor, raisonnons un peu sur cette affaire. (I, 1)
*Nu za jošte razložiti
Među nami više ovoga,
Htjej mi, sestro draga, odkriti,
Ko sred srca ćutiš tvoga.*

Allons voir cependant ces jardins, ce palais, (III, 3)
Uto dokle sestre tvoje
Provjetarce bude uznijeti,
Hodamo lijepo perivoje,
I ove dvore mi vidjeti.

Notre amitié ne veut que votre bien. (IV, 2)
Mi sve ovo sestro moja,
Za tve bolje sve činimo,
Er nas siluje ljubav tvoja,
Da ti ovako govorimo.

Kad je u pitanju bila manja cjelina koju je trebalo dopuniti, zaokružiti, nepotpuni stih na primjer, Sorkočević je tada obično pribjegavao odgovarajućim stilskim figurama i pomoću njih dodavao riječi kojih u izvorniku nema. U tu svrhu posezao je za atributima, za sinonimima, a ponekad mu je dobro došla i igra riječi, kako će nam posvjedočiti ovi primjeri:

D'où vient, Princes, d'où vient que vous fuyez ainsi? (I, 2)
Što ovo prešno tač bježite
O vitezi svud scijenjeni?

Venez en admirer avec moi les merveilles,
Princesse, (III, 3)

Hodi sa mnom, diklo izbrana,
Da ljepote sej gledamo.

Ce palais, ces jardins, ... (IV, 3)
Da i ohole ove dvore,
I ove lijepo perivoje ...

Est-il pour nous, ma soeur, de plus rude disgrâce,
Que de voir tous les coeurs mépriser nos appas. (I, 1)

Je li sestro na ovom svijeti,
Može li se trud nač jači?
Našu lijepos što vidjeti
Da svak mrzi slabi i tlači.

Et l'heureuse Psyché jouir avec audace
D'une foule d'amants attaché à ses pas? (I, 1)

A da sama srećna Psika
Puna slave i oholasti,
Množ uživa ljubovnika,
Kâ je dvori, služi i časti?

Ces princes ont deux si bien senti vos coups. (I, 3)
 Tako ova dva viteza
 Mru za tobom, čeznu i blide,

Oui, c'est mon fils, mais un fils qui m'irrite. (IV, 5)
 Znam da je to moj sin, nu mene
 Sad on vrijeđa, pleše i tlači.

*Mes yeux pouvaient revoir, ne fût-ce qu'un moment,
 Ce cher, cet adorable amant.* (V, 1)

*Da mi osvetne gnijev božice
 Još dopusti jednom krati
 Božanstveno ono lice
 Dušu duše mē uživati.*

Ponekad, dopunjujući izvornik, Sorkočević se služi izrazima kojima uzor i izvor nije nalazio u francuskom tekstu, bar ne u potpunosti. Kao i u prijevodima s latinskog i talijanskog, kad su u pitanju bili lirski pesaži, opisi ženske ljepote, ljubavne izjave, ljubavni osjećaji, Sorkočević je posezao za onim već prilično otrcanim izrazima koji su se provlačili već desetljećima kroz mnogobrojna pjesnička djela Dubrovčana. Od te baštine nije Sorkočević zazirao, nego ju je svesrdno preuzeo i usvojio. No iako te preuzete stare fraze nije resio ni dah svježine ni neko posebno, lično obilježje, ipak, vješto uklopljene u Sorkočevićovo izlaganje, poprimile su neku melanholičnu notu, dobile posebnu draž. Uvjerimo se u to na primjerima:

Vos cheveux souffrent trop les caresses du vent. (III, 3)
 Vid' kako ti vjetri mili
 Često obtječu pram zlaćeni.

Où vous ne verrez rien que votre éclat n'efface. (III, 3)
 U kijem nećeš nač ljepote
 Slične uresu rajskom tvomu;
 Lice tvoje ljepos ote,
 I priuze zdrak svakomu.

*Je vois de votre teint les roses amorties
 Marquer un déplaisir secret.* (III, 3)

*Vidim da se lica tvoga
 Zorne ruse rumenilo,
 Cječ nemira ne znam koga
 U bio čemin obratilo.*

Je vous aime, Seigneur, ... (IV, 3)

Ja te ljubim i ljubila
Viku nijesam osvem tebe,
A tebe sam obljubila
Već neg istu samu sebe.

Tournez les yeux vers moi, je suis encor le même. (IV, 4)

Rajsku obrati tvu zenicu,
Svrni blagi pogled name,
I vidjećeš na mom licu
Sjat iste one slatke plame.

I u prijevodu *Psyché* susrećemo sve one karakteristike vokabulara, sintaktičke i semantičke osobine koje smo već zapazili i u Sorkočevićim prijevodima iz latinske i talijanske književnosti. To su, vidjeli smo, u prvom redu one jezične osobine koje su još stariji dubrovački pisci preuzimali od svojih latinskih i talijanskih uzora. Pred Sorkočevićem prevodiocem stajala je bogata jezična baština, jezik njegovih predšasnika, već izgrađen i obogaćen izražajnim osobinama klasičnih uzora. Zato je i njegov posao oko prevođenja bio lakši i jednostavniji, a njegov udio u daljem razvijanju i bogaćenju jezika skromniji.

I prijevod *Psyché*, kao i ostali, pruža obilje primjera o preuzimanju nekih značajki jezika kojima je izvornik pisan. To se u prvom redu odnosi na francusku konstrukciju *pour*+infinativ i *sans*+infinativ, koju susrećemo kod Sorkočevića i onda kad je uopće nema u izvorniku.²⁰ Tu su nadalje izrazi *faire*+infinativ, *faire*+imenica, kalkirani prema francuskom uzoru, ali upotrebljavani i bez posredstva uzora.²¹

²⁰ *Que pour dire que j'ai raison.* (Prolog)

Neg za rijeti
Da boljeti
Uzrok se imam razložiti.

Quelque chose de bien pressant
Vous doit à la chercher pousser tous deux, sans doute. (I, 2)

Trjebi kagod da stvar Psiku
Velika vas iskat sili,
Kad ste pomnju vi toliku,
Za iznač je postavili.

Sans aller plus avant, ... (I, 2)

Bez da naprijed već hodite

Et sans parler ni de rang ... (III, 1)

Bez na biće tve misliti.

²¹ *Quel droit de beauté lui donne ...* (I, 1)

Što joj razlog čini imati.
Sont-ce des visions que je me mets en tête, (I, 1)

Jesu li ovo tašte sjeni,
Ke mi ludo mislit čine.

Un amas de transports aussi doux qu'inconnus
Aussi sensiblement tout à la fois vous touche, (III, 3)

I da ujedno sto požuda
Nepoznanijeh boj ti čine.

Već odavno udomaćen romanski način opisivanja pridjeva s prijedlogom *de* redovito se susreće i u prijevodu *Psyché*,²² a ne zaostaje mnogo za njim ni posvojna zamjenica *svoj* umjesto *njegov*.²³ Dakle, sve one već poznate i uočene karakteristike.

Iz spomenutih značajki Sorkočevićeva prijevoda *Psyché*, a i onih koje nismo posebno istakli, vidi se njegovo solidno poznavanje francuskog jezika i pjesničke materije koju je prevodio. Iz razloga na koje smo ranije upozorili Sorkočević je prišao francuskom tekstu s mnogo pažnje i opreza. Valjda se zato u prijevodu i nisu potkradale greške ni omaške, koje se inače susreću i kod odličnih znalaca jezika kad prevode bez udublivanja u pjesničku materiju. Prijevod *Psyché* ne zaostaje nimalo za Sorkočevićevim prijevodima Metastasija, Maffeijsa, Ovidija. Iako se u svim tim slučajevima radi o raznorodnoj pjesničkoj materiji, o raznolikom pjesničkom izrazu, ipak sve te prijevode povezuju određene zajedničke značajke, koje bi se mogle iskazati s nekoliko osnovnih crta. Sorkočevićevi stihovi nisu tek suvislo nizanje riječi, tačno i odmjereno prenošenje izvornika, nisu to samo dokazi o poznavanju jezika, o svladavanju materije, nisu ni vježbe u odbrojavanju slogova ni u odmjeravanju stihova. To je poezija Ovidija, Metastasija i Molièrea izrečena pjesničkim rekvizitima dubrovačkog XVIII stoljeća, jezikom bogatim, melodioznim, izražajnom, gipkom frazom. Upravo bi zbog toga trebalo da prihvatimo mišljenje i sud Đura Ferića, izražen u njegovu kratkom epigramu, ispjevanom, istina, u pohvalu Sorkočevićeva prijevoda *Psyché*,²⁴ ali kojeg se osnovna konstatacija može da proširi i na ostale Sorkočevićeve prijevode. Ovaj put bismo čak mogli da oprostimo Đuru Feriću što je, po starom običaju, satkao epigram bez detaljnijeg poznavanja materije koju hvali, i to zato što se sud koji je donio, ma koliko uprošten i nerazrađen, može doista prihvatiti:

*Dum Veneris soboles Psichen vehementius urit,
Juppiter in Superas rettulit ecce Deas.
Hos bene carminibus retulit quod Sorgus, amores
Phaebus eum vatium caetibus inseruit.*

- ²² *Descendez, mère des Amours...* (Prolog)
Hodi majko od ljubavi,
Ils m'ôtent tout cela, ces Dieux. (II, 1)
Ali sve ovo grabe meni
Sad bogovi gnjevni od nebi,
- ²³ *Vous pouvez vous montrer pour finir son martyre.* (III, 1)
Možeš joj se poč odkriti,
Svojijem trudim mir noseći.
... ma bouche criminelle
D'avoir trop exigé de lui... (V, 1)
Usti izdavne, usti koje
Veliko su smionstvo imale,
Kad su rajsko ime svoje
Obaznati smione iskale.

²⁴ *Francisci Petri de Sorgo de Psyche Molerij Fabula, quam ex Gallico in Illyricum concinnavit Carmen.* To je 163. epigram iz spominjanog rukopisa broj 29 Bogišićeve biblioteke u Cavtatu.

ZAKLJUČAK

Malo je dubrovačkih pjesnika koji su živjeli i djelovali u XVIII stoljeću, a uz čija se djela nisu očuvali bar približni, ako već ne tačni vremenski termini njihova nastanka, kao što je slučaj s književnim djelom Franatice Sorkočevića. Polazeći od vijesti koju je zabilježio Appendini da je, naime, Sorkočević već u mladenačkoj dobi jednom elegantnom elegijom na latinskom jeziku izrazio želju da bude primljen u red karmelićana, treba za plodovima njegove književne aktivnosti tragati kroz onih pet decenija koliko je ta aktivnost mogla da traje. Pri tom bi neke njegove radove mogli da povežemo jedino uz godine života pojedinih ličnosti kad su u pitanju prigodni stihovi koje im je Sorkočević ispjevao ili pak uz vrijeme nastanka samih pjesničkih djela kad se radi o Sorkočevićevim prijevodima iz talijanske književnosti. Ali ni to ne dovodi do apsolutne tačnosti. U svakom slučaju početak njegova književnog rada pada u vrijeme kad je već uveliko počeo da jenjava rad u Akademiji »ispraznih«, u kojoj se četvrt stoljeća okupljao najveći dio kulturnih i književnih radnika Dubrovnika. Sorkočević, mada nije bio njen član, mogao je o njoj mnogo toga da čuje i od svog oca, koji je surađivao u Akademiji, a i od svog učitelja Ludovica Morena, koji je jedno vrijeme bio i njen predsjednik. No unatoč tome što Sorkočević nije djelovao u vrijeme intenzivnijeg rada Akademije »ispraznih«, što nije imao direktnog kontakta s njom, ipak su rezultati njegova književnog rada bili prožeti arkadskim duhom. To još jednom potvrđuje poznatu činjenicu da je dubrovačka akademija »ispraznih«, iako nije bila arkadska kolonija, daleko više pridonijela širenju arkadskog duha i ukusa nego oživljavanju književnog rada u Dubrovniku.

Najveći dio svoje prevodilačke aktivnosti Sorkočević je – vidjeli smo – posvetio Pietru Metastasiju, pjesniku Arkadije. Istina, Metastasio je u to vrijeme bio neobično cijenjen i slavljen pisac širom Evrope, a njegove melodrame oduševljavale su kazališnu publiku evropskih kulturnih središta, pa bi se moglo primijetiti kako je i Sorkočevića zahvatila ta pomodna struja i da ga je Metastasiju približio upravo taj veliki interes za njegova pjesnička djela. To je svakako dobrim dijelom tačno. Ima, međutim, još jedna važna činjenica. Sjetimo se Metastasijevih melodrama koje je Sorkočević preveo: *Didone*, *Demetrio*, *Kralj pastijer*, *Ciro spoznan*, *Minteo*, *Artaserse*. Taj izbor nije mogao biti slučajan, iako je među prevedenim melodramama bila i *Didone*, najpopularnija i najviše prikazivana. Sorkočeviću su, dakle, bile daleko bliže melodrame idilično-sentimentalnog, pastirskog karaktera nego one u kojima su prevladavali viteško-herojski elementi. Štaviše, on je taj idilični, melodramatični svijet tražio i kod Molièrea. Tako se i dogodilo da je u vrijeme neobično živog interesa za Molièreova djela u Dubrovniku, koji je urodio prijevodima i adaptacijama najvažnijih Molièreovih komedija, Sorkočević preveo komediju-balet *Psyché*.

Sigurno nije samo i isključivo zasluga dubrovačke gimnazije, u kojoj je latinski jezik u potpunosti zamijenio materinji, a latinsko pjesništvo bilo valjda najvažniji predmet, što je Sorkočević prevodio Ovidija. Tradicije latinskog pjesništva bile su, istina, uvijek žive u Dubrovniku, no interes za nj ponovo je ojačao upravo u vrijeme književne aktivnosti Franatice Sorkočevića. Bio je to odraz onog pokreta u kulturnom i književnom životu Italije koji je težio za obnovom književnog ukusa, za napuštanjem sećentističkih manira u književnosti, a koji je svoj najpotpuniji izraz našao u programu rimske Arkadije. U težnji za klasičnom jednostavnošću i čistim, smirenim pjesničkim izrazom, koji je u svom književnom programu istakla Arkadija, ona je nužno favorizirala ne samo jezik klasika, kojim su ponovo propjevali mnogi arkadski pisci, nego i klasičnu književnost. Upravo zato bi poticaj za Sorkočevićev prijevod Ovidijevih *Heroida* trebalo djelomično tražiti u klasičnom duhu i ukusu koji je širila Arkadija, a koji je preko Akademije »ispraznih« a i na druge načine našao put i do Dubrovnika.

Sorkočevićevi prijevodi Metastasijevih melodrama, Maffeijeve *Merope* i Molièreove *Psyché* ne pružaju nam nikakvih mogućnosti da odredimo vrijeme njihova nastanka. Pitanje bez odgovora ostaje i onda kad pokušamo da otkrijemo nije li bar neki od njih doživio javnu izvedbu na sceni dubrovačkog teatra. Dubrovački karnevali, međutim, rijetko su prolazili bez kazališnih predstava, bilo da su ih izvodili domaći diletanti ili putujuće kazališne družine iz Italije. Da li su Dubrovčani uz Molièreove komedije, koje su čitav niz godina razveseljavale kazališnu publiku, uz mnoge talijanske komedije, melodrame i opere vidjeli na sceni bar neki od spomenutih Sorkočevićevih prijevoda, ostaje i dalje nepoznato. Dapače, neki detalji, kako je već istaknuto, kao manjkavost scenskih uputa i didaskalija uopće, govore u prilog činjenici da ih on nije ni namjeravao javno prikazivati. A to znači da su njegovi prijevodi bili dostupni samo uskom krugu čitalaca i mada su se zatekli u priličnom broju prijepisa, to još uvijek nije ni izdaleka moglo da nadoknadi efekt koji bi se postigao živom riječi na sceni. Zapravo je to i njihov najveći nedostatak. Utoliko prije što su se pojavili u vrijeme kad je njihovo postavljanje i izvođenje na sceni moglo da produži život narodnoj riječi u dubrovačkom Orsanu.

Prijevodima iz talijanske književnosti Sorkočević je unio dah svježine u prevodilačku aktivnost dubrovačkih pisaca, koji su pažnju radije obraćali književnoj baštini nego novim pjesničkim ostvarenjima. Odbacujući dopune i širenja izvornika većeg obima, kako se bilo uobičajilo još od vremena Palmotića, uglavnom na štetu originalnog pjesničkog djela, Sorkočević se najviše približio zahtjevima i normama ispravne prevodilačke tehnike, naravno u okvirima koje je njegovo vrijeme diktiralo. Po tome bismo njegove zahvate u talijansku i francusku književnost trebali da označimo kao prelaznu etapu k novim, modernijim shvaćanjima prevodilačkog rada.